

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

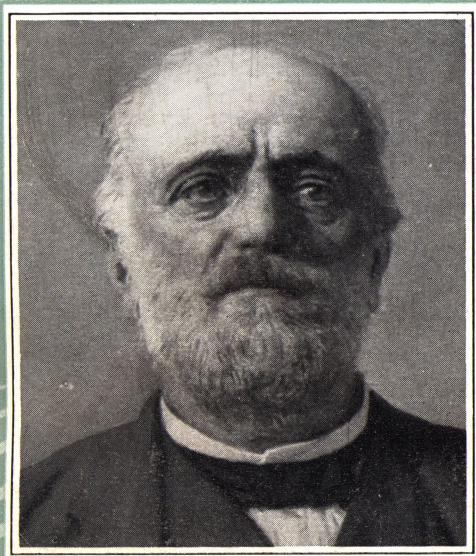
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

MÆND, DER BYGGEDE DANMARK

HAR. SKODSHØJ
E. M. DALGAS

HASSELBALCH

MÆND
DER BYGGEDE
DANMARK

BIND VI

E. M. DALGAS

I denne Serie er tidligere udsendt:

Frode Aagaard: J. C. CHRISTENSEN

M. C. Harding: G. A. HAGEMANN

Tormod Jørgensen: JENS HOLDGAARD

W. Thulstrup: NIELS R. FINSEN

Villads Christensen: VILHELM BECK

HARALD SKODSHØJ

E. M. DALGAS

STEEN HASSELBALCHS FORLAG

M C M X L I I I

COPYRIGHT 1943
BY
STEEN HASSELBALCH

DYVALJEPPSSONS BOKTRYKKERI
AKTIESELSKAB KØBENHAVN K

FORORD

De Vande, der skyllede det 19. Aarhundredes Begivenheder fremad, er ved at klare sig. Befinder man stg ude i en kogende Malstrøm, er det naturligt at spejde efter det rolige Bagvand, hvor der er fast Grund og sikkert Fodfæste at finde. For vort Liv som Danske, som Mennesker i et lille Samfund, der skubbes og trænges i et oprørt Verdenshav, er der sikkert Fodfæste at finde i mangt og meget i det 19. Aarhundrede.

Gaar Søgelyset hen over vort Danmark i de Aar, tegner sig klarest alle de store Begivenheder, der gav os Mærkepæle og skille Aarene fra hverandre, men op over Begivenhedernes Rækkefølge dukker nogle faa Skikkelser, som Lyset samler sig klarest om. Vi kan nævne dem — alle Danske kender Navnene udenad — de staar i Skolebøgerne, deres Liv og Gerning huskes.

Fælles for dem alle toner eet igennem: Fædrelandskærlighed og Offervilje.

Det er ikke Ord, der, medens disse Mænd levede, laa dem let paa Tungen. Det har det aldrig gjort i danske Munde. Det har altid været noget inderst inde, der oplevedes sammen med Hjertets Slag.

Naar jeg her har søgt at skildre E. M. Dalgas efter det tilgængelige Materiale, er det i Haabet om, at Billedet af ham maa være saa sandhedstro, som vi trænger til at se ham — nu.

Kar. Smidsrud

FØRSTE KAPITEL

Slægt og Ungdom

Det nantiske Edikts Ophævelse i 1685, hvorved Ludvig d. XIV forbød reformert Gudstjeneste i Frankrig, sendte en Mængde af Landets dygtigste Sønner i Udlændighed. En Del af dem fandt Vej til Danmark, hvor de toges under Beskyttelse af Christian d. V's Dronning og opnaaede adskillige Privilegier.

I Danmark har mange af disse Huguenot-Slægter rodfæstet sig og paa mange Omraader gjort sig gældende ved Dygtighed, Flid og Fremsyn. Ejendommeligt virker det, at de tre Navne, der kom til at præge Hedesagens Udvikling og Løsning paa et langt senere Tidspunkt, alle tre tilhørte Forgreninger af disse indvandrede Slægter. Det gælder baade Dalgas, Morville og Mourier-Petersen, de tre Mænd som dannede Hedeselskabets første Bestyrelse, og hvis Samarbejde om Opgaverne satte saa straalende Resultater.

*

Enrico Mylius Dalgas' Tipoldefar hed Antoine Dalgas. Han var en af de mange, der forlod Frankrig ved det nantiske Edikts Ophævelse. Hvor i Frankrig han levede, foreligger der i Dag ingen Oplysning om, men alting tyder paa, at det har været i en af de to Provin-

ser Bearn eller Languedoc, som netop var Huguenoternes Hovedopholdssteder.

E. M. Dalgas støttede denne Formodning paa flere Ting. Dels mente han, at Navnet Dalgas skal udledes af det spanske Ord Hidalgo, der nærmest maa oversættes ved en Lavadelsmand eller Selvejer i Modsætning til en ufri Fæster. I Frankrig er det netop i de to nævnte Provinser, der findes et vist Sprogfællesskab med den nordlige Del af Spanien.

Yderligere taler en engelsk Forfatter fra den samme Provins om en Emmanuel Dalgas fra Salles i Nærheden af Nîmes, der blev brændt paa Baalet for sin Tros Skyld i 1687. Da Navnet er alt andet end almindeligt i Frankrig, er der megen Sandsynlighed for, at E. M. Dalgas har Ret i sin Formodning om, at der her er Tale om en af de Slægtninge, der trods Farerne blev tilbage i Frankrig.

I sine Erindringer taler E. M. Dalgas om, at han paa et eller andet Tidspunkt har haft Lejlighed til at se en skreven Beretning om Flugten fra Frankrig, hvori det forekommer ham, at det nævntes, at Flugten gik over Dijon til Svejts, og Hovedvejen fra Egnen omkring Pyrenæerne til Svejts gik netop over Dijon.

Det er naturligt, at Dalgas, der havde en meget udpræget og levende Familiefølelse, har interesseret sig stærkt for denne Stamfader. I sine Erindringer søger han da ogsaa at give et saa sanddru Billede af Antoine Dalgas som muligt. Den Karakterstyrke, der skulde til for at bryde op og flygte til Udlandet, den Vedhængen ved sin Tro og Overbevisning om, at denne Flugt var det eneste rigtige, maa naturligt have fængslet E. M. Dalgas, der sikkert selv har følt noget af det samme — og ogsaa givet Udtryk for det.

Det at følge sin Overbevisning — og kæmpe for den

til det yderste — var et Særkende for Dalgas. Han har maaske selv heri følt en Arv fra Stamfaderen.

*

Antoine Dalgas har næppe været nogen ubetydelig Person. Det lykkedes ham sandsynligvis at bjærge en ret betydelig Formue med sig til Svejts, idet han ved sin Død kunde efterlade en Landejendom til hver af sine to Sønner, Antoine og Gabriel, der begge var Landmænd, den første i Lausanne og den sidste i Chauvanne.

Det er fra den ældste Søn, Landmanden og Uldhandleren Antoine Dalgas i Lausanne, at den danske Slægt Dalgas nedstammer. I Lausanne blev der i Antoine Dalgas' første Ægteskab født en Datter, der døde ugift, men i hans andet Ægteskab, da han var 52 Aar gammel, fødtes 3 Børn. Det ældste af disse, igen døbt med Navnet Antoine, vendte tilbage til Frankrig til Domesargues i Nærheden af Nîmes, hvor han levede som Miniaturemaler. Ogsaa denne Tilbagevenden til Egnen omkring Nîmes tyder paa, at Formodningen om, at denne Egn er Slægtens Hjemsted, er rigtig.

Den næstældste Søn fra Lausanne hed Jean Marc. Han fødtes 1756 og blev den, der førte Slægten til Danmark. Meget tidligt ønskede han at blive Præst, men Faderens Formueforhold var som Følge af uheldige Spekulationer blevet saadan, at Sønnen ikke kunde regne med nogen Støtte hjemmefra, og det blev derfor en lang Vej for ham, inden han naaede sit Maal. I en ganske ung Alder tog han Plads som Huslærer, først i Bordeaux i Frankrig, senere i Leyden i Holland. I de 6 Aar, han var Lærer, havde han opsparret nogle Midler, saaledes at han i 30-Aars Alderen kunde fuldende sine Studier og tilsidst tage Eksamen og blive indviet

som Præst i Erlangen. Paa sin Rejse til Erlangen for at blive indviet overnattede han hos Borgmesteren i Elberfeld, hvor han i Datteren Mariette Aldebert fandt sin tilkommende Hustru. Umiddelbart efter Indvielsen til Præst friede han til hende, fik hendes og Forældrenes Ja, og efter at han derpaa i 2 Aar havde været Præst for den reformerte Menighed i Fredericia, rejste han til Elberfeld, blev gift og vendte med sin unge Hustru tilbage til Fredericia til et rigt og virksomt Liv.

*

Jean Marc Dalgas har uden Tvivl været en ganske overordentlig usædvanlig Mand, som med Liv og Lyst gik op i sin Gerning og tog de Opgaver op, der mødte ham. Han siger selv i sin »Beskrivelse af de reformertes Etablissement i Fredericia« 1797: De, der i en Menigheds Præst blot see en Mand, der er kaldt til at tale fra Prædikestolen paa visse Dage (en Prædikant) og at forrette de hellige Ceremonier, vil undres over min Nidkierhed. Jeg tilstaar, jeg har andre Begreber om en Evangelii Tjener, der baade har sin Hjords timelige og aandelige Vel paa Hierte.«

Og det var netop, hvad denne Præst havde.

Kolonien var opstaaet i 1720, indkaldt fra Brandenburg af Frederik d. IV, og var i Aarenes Løb vokset til mod Aarhundredets Slutning at omfatte ca. 550 Personer, for hvem Dalgas ikke alene var den aandelige Vejleder, men tillige den initiativrige Raadgiver. I sine efterladte Skrifter gennemgaar han nøje, hvorledes Kolonisterne skal dyrke deres Jord i Vekseldrift med Tobak eller Kartoffler for at faa Jorden ren, og derefter med Hvede eller Rug. Han taler om Gødnings-spørgsmaal, om Haandværk og Handel, om Afgifter og Rettigheder.

Naturligvis drev han selv sin Jord. Om Velsignelsen ved Kolonisternes mange Børn hedder det: »En Mængde Børn ser man fra om Morgenen tidlig følge deres Far' paa Arbejde, belæssede med Markredskaber. Jo flere Arme de havde, jo mere Arbejde de tog sig paa, forsikrede om deres Udkomme, følgende villigt Naturens Stemme, Fremtiden skræmmer dem ikke: En Bopæl og nogle faa Møbler er tilstrækkeligt for dem til at lægge Grundvolden for en Familie. Kiærlighed til Uafhængighed, Lyst til at være Herre hjemme og faa en Rang i Selskabet, som Fader til en Familie, drive dem ogsaa til at gifte sig. Og disse Grundsætninger, som komme fra et godt og veltænkende Hierte, vise stedse Dyder, der ære Menneskeheden og danne Borgere.«

Naar Præsten taler saa varmt om Børnene, har han sikkert ogsaa tænkt paa sine egne, idet han paa det Tidspunkt — efter 13 Aars Ægteskab — havde 7 Børn og senere fik endnu 2.

Som en af Aarsagerne til, at Kolonien er trivedes saa godt, i Modsætning til andre, finder han, at Kolonien i Fredericia stedse har søgt, og med Held, at holde sine unge Mennesker tilbage og indaande dem Kærlighed til Fødelandet, saaledes at gode Sæder bevaredes og Ægteskaberne var lette, uden Egennytte og blot betinget af Tilbøjelighed og Kærlighed. Han har ikke, da han skrev disse Ord, tænkt sig, at 3 af hans egne Sønner skulde rejse til Udlandet og den ene af hans Døtre komme »galt af Sted« og faa Tvillinger uden at blive gift.

Netop i de Aar, da Dalgas udsendte sin Bog om de reformerte i Fredericia, var Kolonien ude for store Storme. Der var nok af Nid og Misundelse mod de driftige fremmede, som jo ogsaa dannede en udpræget

Fremmedkoloni, idet der saaledes i hele Pastor Dalgas' Tid og helt til 1821 kun prædikedes paa Fransk i Kirken, og Kolonien gjorde alt for at hævde sig som særligt privilegerede, der kun nødigt blandede sig med andre og endnu nødigere giftede sig med udenforstaaende. En Affære opstod i 1796, da man søgte at fratage dem 220 Hovedlodder af Byens Jord, som lige siden Koloniens Oprettelse havde været tillagt dem. Pastor Dalgas optog Kampen, hans ovennævnte Skrift, der forfattedes paa Fransk, blev et særligt Indlæg i Kampen, og efter en Rejse til København lykkedes det ham at føre Sagen igennem til Sejr for Sognebørnene.

Men tit gik det haardt til, og Dalgas maatte slaa fra sig til alle Sider, saa det var forstaaeligt, at han ikke var lige afholdt alle Steder. Han skildres af en samtidig som en stejl Personlighed, der, selv om han paa mange Maader gjorde sig stærkt fortjent af Menigheden, ikke altid havde det bedste Forhold til den, særlig i de første Aar.

Det, der imidlertid i denne Redegørelse navnlig maa interessere, er det vidtskuende Syn, han som interesseret Landøkonom giver Udtryk for vedrørende de Forhold, hvorunder de omkring 1760 fra Rhinegnene indkaldte Hedeopdyrkere paa Hederne omkring Randbøl og Frederiks levede.

Pastor Dalgas var Præst for de reformerte blandt Kolonityskerne, saaledes at han fra 1783 jævnlig maatte gøre Smaarejser — efter kgl. Ordre — for at betjene dem med gejstlig Hjælp. Under disse Rejser har han øjensynlig nøje sat sig ind i de Kaar, de levede under, og har — som det var hans Vane ogsaa i Fredericia — bestræbt sig for at hjælpe dem ikke alene med det gejstlige, men ogsaa i det rent timelige. Pastor Dalgas kalder disse fremmede Hededyrkere for

arbejdsomme og flittige i Modsætning til den Karakteristik, som Pastor Carstens i Frederiks giver dem 50 Aar senere. Dalgas beundrer den »Vindskibelighed«, hvormed de har forstaaet at drage Fordel af en let og sandagtig Jord, saa den giver dem meget Rug, Byg og Kartoffler.

Det, Kolonisterne paa Heden navnlig mangler, er Hø, siger han. Havde de mere Hø, kunde de udvikle deres Brug til noget langt bedre. »Nogle Forsøg, som jeg har anstillet,« skriver han, »have overbevist mig om, at man letteligere kunde afhjælpe denne Mangel, ved naturlige eller kunstige Enge, og at saavel den hvide som den røde Kløver vilde lykkes paa dette Jordsmon, naar den saedes rigtig. Spærgelen eller det hannoveranske Hedehø frembyder endnu en Hjælpekilde, der fortjener Kolonisternes Opmærksomhed. Jeg har allerede gjort Forsøg hermed, og Udfaldet har svaret til mine Forhaabninger. ... Den, der maatte være heldig nok til at udfinde et Middel, hvorledes man kunde danne kunstige Enge paa vore Heder, vilde derved bevise sine Medborgere en stor Tjeneste og fortjene offentlig Belønning.«

Der ligger i disse Betragtninger, hvor kortfattede de end er, en Del, der tyder paa, at de store Problemer, som knyttede sig til det saa stærkt diskuterede Emne »Hedernes Peublering«, har optaget ham stærkt og betydeligt mere, end der skriftligt er Vidnesbyrd om. Man indlader sig ikke paa Forsøg uden at være godt inde i Emnet. Det er da ogsaa meget sandsynligt, at Sønnerne, efterhaanden som de blev store nok til at deltage i Hederejsernes Besværligheder, har fulgt med ham og derigennem modtaget Indtryk af blivende Værdi. Den ældste Søn Carl Frederik Isac Dalgas, som tidligt modnedes til en kendt og meget anset Land-

mand og landøkonomisk Forfatter, har saaledes interesseret sig meget positivt netop for Engvanding. Nævnen Enrico Mylius Dalgas siger da ogsaa om denne Farbroder Carl Dalgas, at han maaske var den eneste, som paa de Tider havde et rigtigt Syn paa Hedeforholdene, navnlig Engvandingens Betydning, og som bedømte Aldannelsen forstandigt.

Til Forstaaelse af Jean Marc Dalgas' Karakter nævnes, hvorledes han — skønt Udlænding — viste sig som god dansk Borger, da han ved Englændernes Overfald paa Danmark af Menighedens unge dannede et Jægerkorps, som eksercerede med Liv og Lyst. Korpset fik endda et Musikkorps, der dog væsentligt bestod af hans egne 4 Sønner. Den daværende Kronprins Frederik kom ofte til Fredericia fra Residensen i Kolding og var meget glad for at holde Parade over de reformertes Jægerkorps.

Man vil af disse spredte Træk forstaa, at det sydlandske Blod i Jean Marc Dalgas ikke lod sig kue. Det slog ustandselig igennem, krævede idelig Aktivitet af ham, og skønt i Realiteten fattig — han maatte saaledes i de yngre Aar give Undervisning i Fredericia i Fransk og Tysk for at skaffe det nødvendige Udkomme — er det givet, at det har været et rigt Liv, der levedes i den reformerte Præstebolig i Fredericia, noget at tage i Arv efter af aandelige Værdier for de 9 Børn.

Og Økonomien gik det vist ogsaa efterhaanden bedre med, idet han af den meget velhavende Svoger Aldebert i England havde faaet skænket Ejendommen »Margretelund« ved Vejle, som den ældste Søn Carl dog overtog omkring ved Faderens Død 1811 og omdøbte til »Aldebertsminde«.

Adskillige Gange var Jean Marc Dalgas tilbudt langt

bedre lønnede Præstestillinger i den reformerte Kirke i Udlandet, men han afslog det og blev i Fredericia, hvor hans Gerning var blevet ham kær, og hvor han efterhaanden var ved at føle sig helt og fuldt ud som dansk.

I sine senere Aar — han døde 1811 — knyttedes han da ogsaa ved nære Venskabsbaand til adskillige Venner udenfor den egentlige Menighed, saaledes den bekendte Justitsraad Bruuns Familie. Der er Grund til at nævne dette allerede her, fordi denne Slægt senere i Livet kom til at betyde meget for E. M. Dalgas, da han selv blev indgiftet i den.

Enrico Mylius Dalgas omtaler dette i sine Erindringer. »Begge Familiers Børn levede meget sammen,« siger han. »Min Far var saaledes en Ven af Søren Bruun i Assens, hvis Datter Magdalene Bruun senere blev gift med Etatsraad Mads Pagh Bruun i Aarhus. Christian Dalgas, en anden af Præstens Sønner, var endog nær ved at blive forlovet med en af Justitsraadens Døtre, Marie Bruun, senere Fru Schönheyder, men den Bruunske Familie modsatte sig Forbindelsen, vistnok paa Grund af Christian Dalgas' usikre pekuniære Stilling. De nærrede imidlertid hele deres Liv igennem stor Godhed for hinanden, og da jeg (E. M. D.) som Lieutenant blev forlovet med min nuværende Hustru, en Datterdatter af Justitsraad Bruun, blev det mig ganske interessante Forhold meddelt, og hos den dengang ældre Fru Schönheyder fandt jeg en kendelig Varme og Interesse for Familien Dalgas.« Christian Dalgas og Fru Schönheyder mødtes igen ved Enrico Mylius' Bryllup i København.

Alting tyder paa, at Slægten Bruuns Forbindelser med Rigsdagen og de offentlige Myndigheder fik stor Betydning for E. M. Dalgas i hans Arbejde for Hede-

sagen. Det gamle Slægtsvenskab fornyedes, som vi senere skal se.

*

Af Jean Marc Dalgas' Børn er allerede nævnt Carl, men desuden var der Sønnerne Jean Antoine, Christian August, Henrik François og Louis og Døtrene Betty Julie, Caroline, Christine og Susette.

Jean Antoine blev Fader til Enrico Mylius Dalgas. Af alt, hvad der foreligger om denne store Børneflokk, skinner det klart igennem, at ingen af dem har været som Folk er flest. Det er Foretagsomhed, Initiativ og Lyst til at se sig om og lære noget, der er den bærende Tone. De er ikke Hjemmefødinge, ingen af dem bliver i Fredericia længere, end til Vingerne er vokset til, de rejser allesammen ud, den ene drager den anden efter sig. Der er et tilsyneladende ubrydeligt Sammenhold mellem dem, en Kærlighed og Villighed til at være noget for de andre, som man sporer, at ogsaa E. M. Dalgas har lært af. Naar han mange Aar efter, at den sidste af Slægtledet fra Fredericia er død, formaner sine egne Efterkommere til trofast at holde sammen, saa er dette næppe mindst blevet til paa Baggrund af, hvad han selv lærte om Slægtskabsfølelsens og Slægtsforpligtelsens store Værdi i sine helt unge Aar.

Jean Antoine, der var født i 1788, og den et Aar yngre Christian var begge kommet til England for at lære Handelen, antagelig umiddelbart efter den første Krig med England. Uddannelsen fandt Sted hos en Onkel Aldebert, som øjensynlig har staaet Søsteren og Svogeren i Fredericia meget nær. Hvor længe de to Brødre har opholdt sig i England, foreligger der intet om, udover at Jean Antoine var der allerede i 1806 og Christian endnu i 1812, men omkring 1813 finder man

dem begge i Italien, — Jean Antoine havde nedsat sig i Neapel, og Christian nedsatte sig i Livorno efter en Tids Ophold paa Malta. Deres Arv efter Faderen gav de Afkald paa til Fordel for Broderen Carl, der ikke klarede sig for godt paa »Aldebertsminde«.

De to 25-aarige unge Mænd har maattet have haft Mod og Eventyrlyst, naar de saadan slaar sig ned i et fremmed Land, endnu inden Dønningerne efter Napoleonskrigenes Hærgen er døet hen. Man kan ikke lade være at spørge sig selv, om ikke det Aldebertske Handelshus i England har staaet bag. Det har sikkert ikke været Onkelen ukært at faa de unge Danske til paany at aabne Handelen med Italien. Mon han ikke har været et Sted i Baggrunden med baade Pengemidler og Hjælp som Handelsforbindelse i de første svære Aar!

I 1813 har Jean Antoine ved Moderens Død i dette Aar været hjemme i Fredericia, hvor han naturligvis har vakt betydelig Opsigt. Livlig, sortskægget — »lille, men fintbygget, med et ualmindeligt interessant Ansigt«, som Digteren Hauch skildrer ham — har han nok været en omsværmet Person, endnu med Romanikken fra Rejserne gennem Europa omkring sig. Det er da heller ikke uforstaaeligt, at han her finder sit Hjertes Udkaarne, den yndige knapt 19-aarige Hanna Tomine Stibolt, Datter af Kammerherre, Kommandørkaptajn Andreas Henrik Stibolt.

Hanna Stibolt havde været paa Besøg i Fredericia, og Jean Antoine fulgte hende til København sammen med sin Søster Susette. Det har ikke været nogen billig Tur. Den unge Handelsmand fra Italien har øjensynlig villet forkæle sin tilkommende, idet han i en efterladt Dagbog omtaler, at Rejsen fra Fredericia til København for dem alle tre beløb sig til ialt 280 Daler.

Først i 1819 kom han endelig til Danmark for at

hente sin Brud. Brylluppet stod i København, og Rejsen til Neapel varede i over 4 Maaneder, eftersom de rejste fra København d. 6. Juli og først naaede Neapel midt i November. Ganske vist havde det unge Par tilbragt en Maaned hos Venner i Fredericia og Familien paa Vejleegnen, besøgt Familie og Venner hele Vejen ned igennem Tyskland og været i Livorno hos Christian Dalgas — som Søsteren Christine var hos. Det meste af Rejsen foretog de i egen Vogn, som Jean Antoine købte i Hamburg. Det har været en Rejse med rige Oplevelser og et Væld af Indtryk, som Fru Johanna omhyggeligt og pertentligt nedskrev i en Dagbog. Hele Turen til Italien gjorde Jean Antoinets Søster Susette med. Om hende hedder det, at hun var Jean Antoinets kæreste Søster. Om Christine hedder det i Fru Johannas Dagbog: »Christine fandt jeg som forhen, heftig, overgiven, munter og hjertelig god.«

*

Aarene i Neapel fra 1819—1830 har været festlige Aar for de Unge, der maatte indtage alle ved den naturlige Finhed og den gæstfri Hjertelighed, hvormed de aabnede Dørene for Landsmænd og gjorde deres Hjem til et Samlingssted for de mange Danske, som i disse Aar fandt til Italien. Den store Thorvaldsens Centrumskikkelse i Rom virkede som en Magnet, der trak Kunstnere af alle Slags til sig. Naturligt blev det, at mange af dem fandt Vej til Neapel og søgte til det danske Hjem, der saa villigt og gerne tog mod dem. De to unge smukke og forældreløse Piger Susette og Christine — der i nogle Aar levede et dejligt Ungdomsliv her som Gæster, snart i Livorno og snart i Neapel — har næppe gjort Huset mindre tiltrækkende.

Ogsaa Christian Dalgas' Hjem maa have værnet om

Traditionerne og Erindringerne fra Danmark. Da Carl Dalgas omkring 1860 skriver sin Selvbiografi, tilegner han den i taknemlig Erindring »sin elskede Broder Christian August Dalgas, dansk Konsul i Livorno, Danmarks trofaste Søn, sine Søskendes Velgører«.

Jean Antoine Dalgas har i Carsten Hauchs Erindringer faaet det smukkeste Eftermæle. Carsten Hauch laa syg i Neapel, og den danske Legationsraad Voigt bragte da Jean Dalgas til ham, fordi han mente, at Dalgas var den Mand, der bedst kunde hjælpe ham. »Det var første Gang, jeg saa denne Mand,« skriver Hauch, »hvis Venskab aldrig siden svigtede mig, og uden hvis Omsorg og virksomme Deltagelse jeg rimeligvis var gaaet til Grunde ... Han var lille og saa ikke stærk ud, og der var i hans sjælfulde Ansigt et Træk af Melankoli, der maaske hang sammen med en indre Sygdom, hvoraf han led, og som blev Aarsag til hans altfor tidlige Død. Dog var han opvakt og fuld af Liv, og man mærkede vel, at der flød fransk Blod i hans Aarer, men dette forenede han med ægte nordisk Troskab; jeg har heller ikke kendt mange, der ved Siden af en udviklet praktisk Virksomhed havde bevaret et saa aabent Øje for enhver aandelig Stræben som han.«

Dalgas skaffede først Hauch Bolig i den bortrejste danske Generalkonsuls Villa, derefter i Vennens, den tyske Købmand Fellingens Hjem, begge Steder gratis, og tilsidst flyttede Hauch, efter at han havde faaet den ene Fod amputeret og var ved at komme sig, ind i Dalgas' Hjem. Han blev her hjulpet paa alle Maader. Hauchs Arbejder »Hamadryaden« og »Bajazet« blev skrevet i Neapel-Perioden, og Dalgas forsøgte at faa udgivet en Oversættelse til Italiensk, som Hauch selv foretog af nogle Arbejder, men inden de kom fra Trykkeriet, blev de forbudt. Hauch fulgte bl. a. med Fa-

milien Dalgas ud i Sommerboligen i Sorrento-Dalen og paa Bjerget Vornero, hvorfra der foretoges lange Udflugter. Om Fru Dalgas skriver Hauch, »at hun havde grædt over mig, da Operationen foregik, og baade da og siden sørgede hun for mig med en søsterlig Hengivenhed. Da jeg efter Operationen maatte blive i Neapel Sommeren over til næste Foraar, viste baade hun og Dalgas mig en Gæstfrihed, der bestandig blev sig selv lig.«

Man kan af alt dette forstaa, at Aarene i Neapel har været lykkelige Aar for Familien Dalgas. Forretningen er gaaet godt, saaledes at de har været endda ret velstillede. De har levet omgivet af gode Venner og set mange Gæster fra Danmark hos sig. I en efterladt Stambog findes Mindeblade fra H. N. Clausen, N. L. Høyen, Lægen og Digteren C. Otto, H. Bille Brahe, Ussing, Ploug, Jens Holm, N. B. Krarup m. fl.

Lensbaron Stampe, Nysø, og den senere meget kendte Videnskabsmand og Politiker Etatsraad Joachim Schouw mødte i Jean Dalgas' Hjem begge deres Skæbne, idet de blev forlovede med henholdsvis Christine og Susette Dalgas. For begge Pars Vedkommende stod Brylluppet hos Jean Dalgas.

H. N. Clausen skriver i 1819: »Den lille Cirkel i Jean Dalgas' Hus paa Toledogade virkede paa mig med stærk, maaske uforholdsmæssig stærk Tiltrækningskraft; de Dage lod sig snart tælle, hvor jeg ikke tilbragte dèr flere eller færre Timer, men vist er det, at enhver Nydelse, som her strømmede i fuldt Maal ind paa mig udefra, forhøjedes i overordentlig Grad ved Meddelelsen i den venlige Kreds. Da jeg skiltes fra dem, kunde jeg mindst have Anelse om, i hvor nært og kært et Forhold den unge Pige senere som gift skulde træde til mig og mine i Hjemmet. Susette Dal-

gas blev Fru Schouw, Hustru til min nærforbundne Ven; i en Række Aar var vi endog Husfæller i København (i Krystalgade), og Forholdene, under hvilke det første Bekendtskab var gjort, beholdt deres Betydning for os begge.«

N. L. Høyen kom til Neapel i 1824, men »fandt sig snart til Rette, blandt andet understøttet af gamle Venner og velvillige Landsmænd, han dør fandt, navnlig Konsul I. A. Dalgas og hans elskværdige Familie.« Bl. a. var han med dem i Sorrento-Dalen.

Jean Dalgas har sikkert ikke staaet tilbage i Kredsen af begavede Mennesker, som han færdedes imellem. Han havde, som flere af Familien før og efter ham, et udpræget Tegnetalent. Adskillige efterladte Tegninger viser dette. Blandt disse findes en morsom, let henkastet Rørpenne-tegning af en ca. 5-aarig Dreng med en stor bredskygget Hat paa Hovedet. Tegningen menes at forestille Enrico Mylius Dalgas, siddende paa Molen i Livorno.

Omkring 1829 brød Ulykkerne imidlertid ind over Familien. Dalgas havde indladt sig i Byggespekulationer i Neapel, der ruinerede ham. Han maatte forlade Neapel og søge op til Broderen Christian i Livorno, hvor han blev modtaget med aabne Arme. Forinden havde han dog i 1830 forsøgt at begynde forfra i Venedig, men uden Held, skønt hjulpet af Husets mangeaarige Forretningsforbindelse og Ven, Indehaveren af Handelshuset Mylius i Milano.

I 1831 blev han Associé i Broderens Forretning i Livorno, og i Løbet af faa Aar lykkedes det ham ikke alene at faa betalt enhver sit, men ogsaa at sammen spare en lille Formue, som fordeltes mellem Børnene, da disse blev voksne. Modgangen havde imidlertid slaaet ham ud, og skønt Enrico Mylius husker ham

fra disse Aar som en kærlig Fader, der holdt meget af at beskæftige sig med Børnene, tegne for dem, gaa Ture med dem og fortælle dem Historier, saa blev han dog Aar for Aar svagere. I de sidste Aar, han levede, var han meget svag og maatte i den varmeste Aarstid opholde sig paa et Landsted, kaldet Lari, i Appenninerne, Øst for Livorno. Med Begejstring mindes Sønnerne disse skønne Ture ud til Appenninerne og Livet derude.

I 1835 døde Jean Dalgas af en snigende Underlivs sygdom, og Fru Johanna stod tilbage med 6 Børn, Sønnerne Carlo (f. i Neapel 1821), Ernesto (f. i Neapel 1823), Enrico Mylius (f. i Neapel 16. Juli 1828) og Døtrene Susette (f. i Neapel 1825), Dagmar (f. i Venedig 1830) og Caroline (f. i Livorno 1832).

*

Hvad ved man om Enrico Mylius' Barndom?

Ikke ret meget ud over, hvad han selv har fortalt, men disse første Barndomsaar i det fremmede Land med de skarpe Kontraster til, hvad han senere blev vant til, har dog fæstet sig med en Mængde afvekslende Detailler i hans Hukommelse. Man kan forstaa, at han hele sit Liv med Glæde — maaske med en vis vemodig Længsel — har tænkt tilbage paa de lykkelige Aar i Livorno.

Dalgas skriver om disse Aar:

»... jeg er født i Neapel og døbt af den bekendte franske reformeerte Præst, Adolphe Monaud. Kun 1½ Aar gammel kom jeg til Venedig og i 2½ Aars Alderen til Livorno. Her boede vi i et stort Hus i Gaden Condotti i den nye Deel af Byen; i Husets Stueetage boede Verten, en Grev Lardarelli, der fra simpel Arbejder havde arbejdet sig op til Rigdom ved at opdage og exploitere Boraxkilder i de pontinske Sumpe. Hans

Have var fuld af Orangetræer, der samtidig bare Frugt og Blomster, og det er den eneste Orangelund, jeg har seet. Ovenover os boede en italiensk borgerlig Familie, med hvis Søn, Pietro, jeg var gode Venner, og som hver Lørdag Eftermiddag bragte mig en Skive varm Polenta dolce, en stiv Grød eller Budding af Kastaniemeel, hvis søde Indhold blødgjorde mit Hjerte. Lardarellis Sønner og min Broder Ernesto vare derimod Uvenner; en skøn Dag overfaldt de ham i Porten, og paa ægte italiensk Viis havde de endog leiet en anden Dreng til at dræbe ham; men min Broder slap dog med nogle Knivstik. Allerede da jeg var 4 Aar, kom jeg i Skole hos en skindtør Skolemester, der gik i en luvslidt sort Spidskjole med et Riis i den ene Baglomme, og hvor vi Smaapurke, saavidt jeg mindes, kun lærte at tage imod Riis og spise Kridt; men allerede i mit 5te Aar blev jeg anbragt i en fransk Skole, hvis Forstanderinde var en Madame Guillet, Enke efter en af Napoleons Generaler, medens Lærerpersonalet bestod af hendes Søn og Datter. Der taltes kun Fransk, og da jeg var 6½ Aar gammel, kunde jeg tilstille min Fader en Nytaarsgratulation paa Fransk (Brevet er i mit Væрге), hvori ærligt fortælles, at Brevet er dikteret af min Lærer, og at jeg havde været noget doven i det forløbne Aar. Denne Skole var et Pragtexemplar af en gammeldags Opdragelsesanstalt; i det ene Hjørne af Skolestuen fandtes et Parti haarde gule Ærter, paa hvilke vi sølle Unger maatte ligge paa Knæ, naar vi havde været uartige, medens vort Hovede samtidig blev smykket med et Par store Æseløren af Pap. Riis fik vi vel ikke, men vi kom jevnligt hen i Ærtekrogen, maatte ofte sidde over, naar vi stammede i den franske Grammaire; og især overværede vi hyppigt Forstanderindens Uddelinger af Roes og Daddel samt

Straffe, der gaves om Morgen, medens alle vi Drengene var opstillede i en lige Linie med Lærerpersonalet paa Fløiene. Min Skolefrokost købte jeg hver Morgen paa Frugttorvet og bestod af et Par store Figen, hvortil en Skive Brød, medbragt hjemmefra. Dette Indkjøb var den fornøieligste Deel af Skolegangen, og Frugttorvet staaer levende i min Erindring, og det saameget mere, som vi Børn om Eftermiddagen ikke sjældent gik derned sammen med den førnævnte Rikke Kruse, for at købe en af de prægtige mørkegrønne Vandmeloner med blodrødt Kjød og sorte Kerner; Melonen blev saa i en Kurv sænket ned i vor dybe Huus-Brønd for at afkøles, en Operation som overværedes trofast, indtil Melonen atter blev halet op for at bringes ind til Aftensbordet. Stundom gjorde vi længere Toure ud ad en Landevei med Brombær i Grøfterne, eller til en Bondekone paa Landet, som daglig leverede friskkjærnet Smør til Huset, og i hvis Have der stod et prægtigt Kirsebærtræ, naturligtviis Gjenstand for vore Længsler; eller vi gik med min Broder Ernesto paa Fuglefangst med Liimpinde, medens vi unge Røvere laae paa Luur i et med Jord overdækket Rum; men især dvæle mine Erindringer ved de før omtalte Ophold i Appenninerbjergene i Lari og ved min Faders Omhu for os Børn ...«

Dalgas omtaler en fransk reformert Præst, Pastor Monaud, som har døbt ham, men Navnet maa sikkert være Monod, idet baade Carsten Hauch og Børge Jansen — den sidste i »Den danske reformerte Menigheds Historie« — staver Navnet paa denne Maade. Monod har været paa et længere Besøg i Neapel sammen med en Broder, og dette gav Stødet til, at Jean Dalgas fik oprettet en reformert Menighed i Neapel med Monod som Præst. Det har sikkert ikke passet Jean Dalgas,

at han, da Susette Dalgas var blevet født i 1825, havde maattet lade en katolsk Præst døbe den lille Pige, der i sin første Levetid var ret svagelig.

Enrico har været en foretagsom og vaagen Dreng, fuld af Fantasi og Eventyrlyst. Farten rundt i det store Handelshus i Livorno, i Pakhuse og Lagre, hvor fremmede Dufte kildrede ham i Næsen, og hvor Varer fra fremmede Lande eller Mennesker, der talte ejendommelige Sprog, var daglige Oplevelser, har virket stærkt paa ham. Faderens Lyst til at fortælle for Børnene har ogsaa haft sin Virkning, saa han tidligt lærte at tænke sig om.

Engang havde han som 6-aarig Dreng faaet sin 2 Aar yngre Søster Dagmar lokket med paa en »Flugt til Amerika«. Resultatet blev, at de forvildede sig i Byen, saaledes at hele Kontorpersonalet maatte ud at lede efter dem. De blev fundet nede ved Livornos Havn i Samtale med nogle Fiskere, som de vilde overtale til at tage sig med til Elba eller Caprera. Det var iøvrigt en af Carl Dalgas' Sønner, Henrik, der fandt Børnene og bragte dem hjem. Carl Dalgas' 2 Sønner August og Henrik var fra »Aldebertsminde« kommet til Livorno for at lære Handel hos Onkel Christian, men boede i Jean Dalgas' Hjem.

Om Christian Dalgas skriver Fru Johanna et Sted i sin Dagbog: »At jeg godt kunde lide Christian Dalgas, var en naturlig Ting, da han lod til at være den af Brødrene, som var mindst lidenskabelig eller vidste at være Herre over den, og den Godhed, som er dem alle egen, var ogsaa ham tildelt.«

Ved Faderens Død skiftede alt Udseende. Familien og Fru Johanna havde vel nok længe været forberedt paa, hvor det bar hen, idet hun allerede kort Tid efter, at Begravelsen var overstaet, var paa Vej hjem til

Danmark, — en endnu ung Kvinde, Enke og med 6 Børn, hvoraf det ældste kun var 13 Aar. Netop denne ældste Søn, Carlo, var allerede i 1830 fulgt med Susette og Joachim Schouw hjem til Danmark, og naturligvis længtes Moderen igen efter sin Dreng. Slægten i Danmark saa helst, at hun kom hjem, og da yderligere Lægerne havde tilraadet, at den lille Susette af Hensyn til Barnets Helbred kom til Norden, har hun næppe haft større Betænkeligheder ved at give sig ud paa Rejsen.

Den næstældste Søn Ernesto blev hos Onkelen i Livorno, og ogsaa den i 1832 fødte yngste Pige Caroline blev i Livorno. Onkel Christian siges ogsaa helst at ville have beholdt Enrico, men Overleveringen fortæller, at Drengen vilde med Moderen. »Hvem skal ellers tage sig af Mor?« skal han have sagt. Er dette rigtigt, viser det hans tidligt udviklede Sans for Ansvar og Konsekvensen af at have et Ansvar.

Paa den lange Rejse med Vogn og Skib gennem Europa fulgtes den lille Familie af en Frøken Rikke Kruse fra Kolding, der var kommet i Huset hos Familien i Livorno og var dem meget hengiven. Hun havde været en kærlig Vejleder for Børnene, og disse holdt i taknemmeligt Venskab Forbindelsen vedlige lige til hendes Død i August 1891.

Om denne Rejse bevarede Dalgas kun nogle taagede Erindringer. Rejsen foregik i August og September, og den stærke Varme gjorde, at de plagedes af en ulidelig Tørst, saaledes at det var fristende fra Kuskesædet at forsøge at snappe efter de friske Druer, der fra Vinranker langs Vejene lokkende bød sig frem til den Vejfarende. Et Sted i Alperne maatte der yderligere spændes 3 Par Okser for Vognen, og da de passerede »Teufelsbrücke«, har det givet Dalgas mange

Spekulationer. Han har frygtet, at han skulde blive taget af Djævelen, fordi han »nok den Dag havde combineret nogle temmelig uheldige Historier«. Gennem Tyskland var der stadig Genvordigheder med Forspandet, og Hamburgs Gader synes ham uendelige med den tunge graa Himmel ovenover. Overfarten fra Kiel til København foregik med det første Dampskib »Caledonia« og var Dalgas' første Sørejse.

*

Det har ikke været med noget lyst Syn paa Fremtiden, at Johanna Dalgas er søgt hjem til København. Hendes Fader var død mange Aar forud, og selvom der ogsaa af andre af hendes egen Familie, saaledes af Onkelen Admiral Stibolt, blev ydet hende forstaaende Hjælp, saa var det dog smaa Kaar, nærmest Fattigdom, der ventede hende. Den, der først og fremmest hjalp hende og hendes Børn mod det helt usikre, var igen Christian Dalgas. Saaledes som han havde hjulpet hendes Mand og taget sig af de to Børn, blev han ogsaa hendes Bolværk i de kommende Aar. Aarligt sendte han hende 600 Rigsdaler. Den rige Købmand Mylius i Milano — Faderens nære Ven og Enricos Gudfader — sendte hende yderligere lige til Trearskrigens Udbrud 200 Rigsdaler om Aaret som Hjælp til Enricos Opdragelse.

Efter Hjemkomsten boede de en Tid i Krystalgade hos Joachim Schouws, hvor Carlo har hilst dem med en jublende Glæde. I de 5 Aar, han havde boet der i Huset, havde han vist følt sig temmelig ensom og for meget overladt til sig selv. Da de saa flyttede ind i egen Lejlighed i Vognmagergade, senere i Stormgade, fulgte Carlo med. Medens Enrico med det samme blev sat i Efterslægtsselskabets Skole, blev Carlo, hvis Tegne-

talent allerede da havde hævdet sig, anbragt i Lære hos en Malermester, der selv var noget af en Kunstner.

I Skolen havde Enrico faaet Friplads og blev mødt med megen Velvilje, saaledes at Skoletiden staar for ham som en Række gode Minder, skønt præget af smaa og sparsommelige Kaar i Hjemmet. Skolens Leder, den dygtige Professor Friedenreich, hilste ham som »il piccolo querte que« og var ham hele Tiden en trofast Ven. Enrico spiste i flere Aar ved hans Bord, og af og til lod Professoren sit gamle Tøj sy om til Drengen. En grønt- og sorttøret Dragt, som blev lavet om til Frakke til Enrico, vakte dog saa megen Opmærksomhed hos Kammeraterne, at Drillerierne blev for meget, og Dalgas opgav at bruge den, skønt det var bitterligt koldt den Vinter. Hver Gang han viste sig i den, brugte de andre Drengene ham som Skydeskive for Snebolde.

Friedenreich var som Lærer streng — urimelig streng, siger Dalgas — men hans vækkende Undervisning i Historie og Geografi førte dog til, at Dalgas kom til at høre til Skolens flinkeste Elever, saaledes at han til stor Glæde for Moderen flere Gange bragte Flidspræmier hjem fra den aarlige Eksamen. I et Vidnesbyrd fra Skolen siger Friedenreich, at »han er lidt tung af Nemme, men i Besiddelse af en Flid og Energi, der søger sin Lige.«

Af andre Lærere erindrede Dalgas med Taknemmelighed Professor Holtén, Matematiklæreren P. C. Berg, Dansk læreren og Digteren H. P. Holst, Agerskov og Skrivelæreren Lindorff. Navnlig Bergs Undervisning fangede hans Interesse, saaledes at han blev ganske flink til Matematik. Der blev her givet ham et solidt Grundlag for den videre Uddannelse paa Militærskolen — og for hans senere altid meget levende Interesse for Matematik. Kun én Lærer, »franske« Møller,

er han ikke særlig venlig mod som Lærer, idet han siger, at hans Undervisning fik ham til at glemme det franske, han havde lært i Italien.

Kammeratskabet blev stærkt udbygget i denne Skole, og de Venner, Dalgas her vandt sig, blev ogsaa hans Venner for hele Livet, saaledes den senere Oberst Hoskjær og de to Brødre Jens og Henrik Bertelsen, senere henholdsvis Præst forskellige Steder i Jylland og Apotheker i Thisted. Adskillige Gange tog Friedrich Dalgas med paa lange Køreture ud over Sjælland, og dette i Forbindelse med Sommerferieudflugterne til Slægten paa Landet, hvad enten det nu gjaldt Faster Betty paa Boserupgaarden ved Helsingør — hun var blevet gift med Mogens Muhle i 1820 — eller det gjaldt et Besøg paa Nysø, hvor Faster Christine som Baronesse Stampe holdt Hof omkring Thorvaldsen og Tidens andre aandelige Stormænd, holdt hans Kendskab og Kærlighed til Naturen levende. Moderen dvælede ogsaa ofte ved sine Barndomsminder med de lyse Sommerdage i Hjemmet paa »Sømandshvile« ved Rungsted, hvor hun havde hæget om Haven og dens Plantninger og selv havde plantet adskillige Træer, som hun senere kunde udpege for Børnebørnene som Kæmpetræer. I Stormgade havde hun altid Blomsterkasser uden for Vinduerne, som Enrico gerne plantede i. Alt dette hindrede, at Dalgas voksede op som en Stenbroens Dreng. Impulserne udefra var selv i de helt grønne Aar for stærke.

Han har ingen Skade taget af den haarde Skole, han gik i. Som Skik og Brug var, var der let til Spansk-røret, Blødsødenhed kendtes ikke. Spilopper og grovkornede Drengestreger var Dagens Orden, og det er næppe sandsynligt, at Dalgas — selvom han ogsaa som Dreng var lille, men solidt bygget — har holdt sig

udenfor disse. Penge til Slik og Legetøj kendte han ikke, men savnede det vel heller ikke. Der var naturligvis nogle Lærere, som stadigt var Genstand for Drillierier, men, siger Dalgas undskyldende, hvad vi lærte hos dem, var ogsaa lidt nok, uagtet de gjorde deres bedste. Han mener selv, at hans egen Klasse var en af de skikkeligste i Modsætning til en Parallellklasse, hvor Drengene fandt paa at binde Klassens Fuks til et Træ i Skolegaarden og tampe ham, til de fik ham til at spise levende Edderkopper.

I 1840 vendte den 17-aarige Ernesto hjem fra Italien og knyttedes igen sammen med sin Moder og Søsken-
de. Han maatte ikke alene til at lære Dansk fra Grunden af, men det har sikkert ogsaa været en brat Overgang for ham at komme fra de rige Omgivelser i Livorno til det lille Hjem i Vognmagergade, hvor Moderen om Aftenen, naar Børnene samledes omkring hende, kunde staa og smøre tykke Rugbrødskiver med tyndt Smør paa, der forsvandt i de sultne Mavers næsten hurtigere, end hun kunde smøre Maden. Men der er mange Vidnesbyrd om, at det glade Kammeratskab og den trygge Følelse af, at her var Hjemmet, her havde de den elskede Moder blandt sig, gjorde de ydre Forhold mindre væsentlige. Der har næppe været skænket dette større Tanker. Der skulde saa lidt til at skabe Fest, en Kasse Æbler fra Nysø hilste Børnene med den mest levende og forstaaelige Interesse, og et Læs Brænde samme Steds fra eller Slagtemad til Højtiderne, maaske fra »Tante Muhle«, forstod de ogsaa at paaskønne.

Omkring 1845 begyndte de økonomiske Forhold imidlertid at lysne. Carlo var forlængst begyndt at tjene noget som Svend, var i Gang paa Akademiet for at uddanne sig videre som Maler og opnaaede her

blandt andet at faa tildelt den lille Sølvmedaille. Ernesto underviste i Italiensk og Fransk, samtidig med at han efterhaanden tog de forskellige Eksaminer paa Polyteknisk Lærestalt. Susette var brudt helt ud fra, hvad man syntes, at en ung Pige kunde tillade sig dengang, idet hun i 1845, kun 19 Aar gammel, blev tilbudt en Stilling som Forstanderinde for »Dannekvindeskolen«, som den dygtige Skolemand Professor Maribo paatænkte at oprette, efter at han i en Aarrække havde oparbejdet Københavns første Realskole. Han havde hørt saa meget om den livlige, hjertevarme unge Susette Dalgas, der var afholdt i alle de Kredse, hvor hun færdedes, at han ikke betænkte sig paa at give hende Stillingen.

*

I 1845 sluttede Enrico Dalgas sin Skolegang, og nu indlededes et usædvanligt Ungdomsliv, hvor økonomiske Bekymringer helt gled i Baggrunden. Enhver i den lille Familie skød til til den fælles Kasse, hvad de formaaede, og selv Moderen med de lange og tunge Aar bag sig blomstrede op. Børnene tog helt Kommandoen fra hende. Alting gik med Liv og Lyst. Hjemmet blev et yndet Tilholdssted for de mange jævnaldrende Venner, som hver enkelt af Børnene bragte med sig. I Vennernes Kreds var det Ungdommens glade Lethed, der gav Tonen an. Diskussionerne gik højt, Tidens Spørgsmaal var paa alles Læber, og ikke mindst denne Kreds maa have været midt oppe i alt det brændende. Ordet Frihed og Problemet om politisk Medbestemmelsesret, det sønderjydske Spørgsmaal, som nærmede sig Kriseaaret 1848, alle de mange Reformers af eksisterende Forhold indenfor Økonomien, — særligt vedrørende Landbrugets og Handelens Kaar — alt

dette i Forbindelse med det Kunstens og Aandslivets Højdepunkt, som maaske netop disse unge Københavnerne har levet intenst midt i, kan ikke paa nogen Maade have virket andet end karakterdannende og udviklende.

Ser vi paa de Navne, der nævnes fra denne Kreds, bliver det Grundtvigs Datter Meta — senere gift med Pastor Peter Boisen, Elise Stampe — Datter fra Nysø —, Susette Schouws Datter Georgia, som tidligt blev gift med Professor Skovgaard og Moder til Joachim og Niels Skovgaard, de to Brødre Bertelsen, Polyteknikerne Krøyer og Wedel-Jarlsberg, Billedhugger Ussing, cand. polyt. Emil Jensen, der blev gift med Dagmar Dalgas og Fader til Professor Hjalmar Jensen. Desuden har Carlo og Ernesto sikkert jævnlige haft deres Studie- og Kunstnerkammerater med hjem.

Skovture og andre Fornøjelser forefaldt jævnlige, og i nogle Aar skillingede de unge endda sammen til at leje Sommerboliger, bl. a. i Tryggerød og i Smidstrup. Moderen oplevede saaledes igen at bo paa Landsted om Sommeren, der vel ikke paa langt nær kunde maale sig med Villaerne i Abruzzerne eller Appenninerne, thi de her omtalte Sommerboliger paa Sjælland var kun et Par Stuer i Bøndergaarde. Opholdet ved Øresund var til Gengæld langt livligere, siger Dalgas, ialtfald gjorde Husets Børn og deres Venner i Reglen et syndigt Spektakel. »Luften fyldtes af vore muntre Sange, de mærkværdigste Indretninger blev opfundet for om Natten at kunne huse de Gæster, hvortil der efter almindelige Begreber ikke var Plads; vi var alle nævenyttige og raadsnare, og det faldt os aldrig ind at vige tilbage for saadanne Bagateller, som at der hverken var Mad eller Plads til de ankomne, eller at vi ikke havde Penge i Lommen. Mere end een Gang

har et Fad kogte Kartoffler udgjort det hele Festmaal-
tid, som dog altid var krydret af den fornøjeligste
Stemning. Dog var det maaske især Søndagene om Vin-
teren, som mest knyttede hele denne Ungdom til min
Moders Hus, idet vi efter endt Kirketid samledes hos
hende. Da lød der jævnlig Sang fra vore Stuer.«

Saadan skildrer Dalgas Livet i sin Moders Hus. Det
er let at forstaa, at Enkefru Dalgas er levet op midt
i al denne glade Ungdom, der omgav hende med en
uselvisk Kærlighed. Alt tyder da ogsaa paa, at har
hun været elskelig og hjælpsom i sin Ungdom i Ita-
lien, saa har Sorgerne og de trange Aar adlet hende
til en endnu højere Grad af menneskelig Værd. Det
er Johanna Dalgas, Grundtvig skriver om i sine smuk-
ke Vers, foranlediget af Brødrene Carlos og Ernestos
Død i Treaarskrigen. Til Ernesto hedder det:

Barnefødt i Lauerbærlunden,
med Guldæblerne i Skjød,
med et Sejerssmil om Munden,
her Du fandt Din Heltedød.

og senere til Moderen:

Danekvinden i det fjerne
under Sydens klare Sky
aldrig glemte Danmarks Stjerne
klar i Kvæld og Morgengry,
glemte aldrig Bøgeskoven
lysegrøn ved Bølgen blaa
sendte til den
Kys med Kærlighedens Attraa.

Derfor hun i Lauerbærlunden,
 med Guldæblerne i Skjød,
 fødte danske Børn i Grunden,
 om end fremmed Røsten lød;
 derfor under Vaabengnyet
 vaagned Dansken i din Barm
 fandt og under Nytaarsnyet
 Danmarks Tone dejlig varm.

I et Digt om Carlo Dalgas, maaske endnu smukkere,
 synger Grundtvig:

Haand i Haand med Sønner sine
 voxte op jeg saa med Lyst
 Ungersvende, favre, fine,
 tindrende med Ild i Bryst;
 blomstre endnu mine egne
 skal jeg glad dem atter se,
 tidligt alt dog maatte segne
 kære Ungdoms-Venner tre.

Ludvig Schrøder mener, at den tredie, som Grundtvig hentyder til, kan have været Joh. Th. Lundby. Er dette Tilfældet, er det altsaa et andet stort Navn, der forbindes med Dalgas' Hjem.

*

I 1845 kom den elskelige Farbroder Christian Dalgas igen til Danmark. Han forsøgte at overtale Enrico Mylius til at følge med tilbage og gaa ind i Firmaet i Livorno, men Overtalelserne lykkedes ikke. Selv om Erindringen om det fjerne Barndomsland lokkede stærkt, besluttede han at blive i Danmark. »Mine Omgivelser bandt mig,« siger han selv. Han vilde være

Officer. Det maa have været svært at vælge at blive her i Landet med smaa Kaar i Udsigt endnu i mange Aar, naar han i Stedet blot behøvede at sige ja for at kunne rejse til Italien til anderledes, tilsyneladende langt rigere Udsigter. Det har øjensynligt ikke været økonomiske Overvejelser, der i disse Aar har betinget hans Ønsker og Vilje. Det gjorde ikke noget, at han indtil da aldrig havde kendt til at have Lommepege. Sine første Lommepege fik han af Moderen — 2 Mark til at gaa i Tivoli for — da han havde bestaaet Adgangsprøven til Militærhøjskolen. Ur havde han f. Eks. heller ikke, før hans Tante paa Nysø læste i Berlingeren om en Dalgas, der var blevet Løjtnant, og fik at vide, at det var Nevøen Enrico. Dalgas maa have glemt at fortælle hende om den bestaaede Eksamen, inden hun spurgte om det, og saa fik han foræret et Guldur med en Bemærkning om, at det gik ikke an, at en Officer ikke ejede et Ur, thi for en Officer var Punktlighed en Nødvendighed.

I hvor høj Grad Dalgas har følt sig tiltrukket af f. Eks. den stærke skandinaviske Studenterbewægelse — det første store skandinaviske Studentermøde holdtes jo i København Sommeren 1845 — foreligger der ikke meget om, men rimeligt er det, at han har været stærkt tiltrukket af de mange smukke Tanker, der i de Aar gaves Udtryk for. I hvert Fald fortælles det om Søsteren Susette, at hun var midt oppe i det, idet hun bl. a. var med til at hylde Orla Lehmann, da han kørtes til et Fængselsophold, han var blevet idømt.

Adgangseksamen 1846 til Militærhøjskolen blev en kritisk Tid for Dalgas. Han havde faaet gastrisk Feber og maatte i flere Nætter tage noget ind for at kunne kaste op; om Dagen kørte han — svag som han var — i Drosche til Eksamensbordet og opretholdt iøvrigt

Livet ved at spise Appelsiner. Det var en drøj Omgang, men hans stædige Vilje tvang ham igennem det. Eksamen holdtes kun hvert andet Aar, og det var nødvendigt at holde ud, der var simpelthen ikke Raad til at vente til næste Gang.

Eksamen blev ogsaa klaret og Sygdommen overstaaet, saaledes at han Natten efter Eksamensafslutningen kunde tage med en Fragtvogn til Nysø for at feriere. Man kan tænke sig, hvilken Forandring det maa have været. Nysø var noget af et Eventyrsted at komme til. Her samledes omkring Fasteren Oehenschläger, H. C. Andersen og indtil et Par Aar før Thorvaldsen, med mange flere. Alle Fætrene og Kusinerne var som Regel paa Nysø i Ferierne, særlig om Sommeren: »Hvilket Liv der saa var,« skriver Dalgas, »Eggen var henrivende dejlig. Haven fuld af Frugter og Blomster. Badehuset laa ved Præstøbugt tæt ved Gaarden, en Baad var ved Stranden, og Køretøj kunde faas, naar man var gode Venner med Niels, Herskeren ovre ved Staldene. Paa Basis af alle disse Herligheder kunde der arrangeres en Mangfoldighed af Ture, til Lands, til Vands, Fodture, Jagtture, Køreture, Sejlture, Skive-skydning, Baller o. s. v. Og de blev ogsaa arrangeret til alles Glæde, der ikke saa sjældent havde et erotisk Sving, skønt ingen Forlovelser resulterede deraf. Tungt var det at drage tilbage til København, naar Ferien var tilende. Faa Dage efter sled vi atter i Lektierne eller Studierne og fik andet at tænke paa. Men Mindet om de Glæder, som Familien Stampe saa ofte forarsagede os Unge under vore Ferieophold paa Nysø, det kan ikke forsvinde hos nogle af dem, som var Delta-gere«.

Faa Dage efter at Elevtiden paa Militærhøjskolen var begyndt, blev Dalgas angrebet af en haard Tyfus,

som bandt ham til Sengen i 3 Maaneder, og først efter andre 3 Maaneder kunde han atter tage fat paa Studierne. Dalgas mindes med Taknemmelighed, at flere af Kammeraterne, deriblandt den senere Krigsminister Bahnson, hjalp ham med at gennemgaa det allerede behandlede Pensum, saa han kunde indhente det forsømte. Det var fra denne første Tid paa Skolen, at Dalgas og den senere Svoger Løjtnant Emil Jensen blev Venner for Livet.

*

Kort før Oprykningseksamen i 1848 brød Krigen ud, og hele Holdet blev straks udkommanderet til Rekrutskolerne, Dalgas selv til Artilleriet for snarest muligt at komme til Hæren. I Vinteren 1848—49 blev der dog alligevel taget en Slags Oprykningseksamen, men derefter fortsatte Dalgas som Lærer paa Skolen for Underofficerer ved Artilleriet. Først i Vinteren 1849—50 kom han i aktiv Tjeneste, idet han sendtes over til Batteriet Lumholtz paa Als, hvor han og en halv Snes Kammerater paany maatte være Rekrutter i en Køreskole under Kaptajn Bo-Schou.

Da Skolen var forbi, blev Dalgas ved Batteriet, men befandt sig ikke godt. Kaptajnen var dygtig, men hensynsløs, vistnok haade overfor underordnede og overordnede. Dalgas kalder ham en Tyran —, og Dalgas var ved at fortvivle over sin pinlige Stilling. Tilsidst lykkedes det ham at gennemtrumfe, at han ikke mere skulde staa under Bo-Schou, og han fik Fred for sin Plageand.

I de Erindringer, som Dalgas har efterladt sig, skildrer han udførligt Begivenhederne i Felten paa følgende Maade:

»Paa Als traf jeg min Broder Carlo, som stod ved

10. Bataillon, og som morede sig og andre ved at udføre quikke Sortkridtstegninger paa Vagtstuenes Vægge, noget som Kommandantskabet dog snart forbød til Sorg for Kammeraterne og til Nytte for Ingen. Jeg laa i Quarteer hos Skovridder Ulrik i Sønderskoven, og skjøndt denne var, hvad Tydskerne kaldte »ein lieber Mann«, rede til al Slags Løier, saa var han ved Siden af en god Patriot og en prægtig Vert, hvad han iblandt andet ogsaa viste i 1864.

Den 15. Juli 1850 rykkede Hæren paa Als ind i Slesvig, og den 16. Juli naaede vi Bau i en frygtelig Varme. Der saa jeg Afdelingerne fra Jylland passere forbi i en næsten opløst Tilstand. Lidelserne ved Marcher med fuld Oppakning under en brændende Julisol, paa Veie, omgivne af høie Hegn, i stille Veir, indaandenue mere Støv end Luft, ere sandelig ikke smaa. Paa ikke faa Steder vare Veigrøfterne fulde af syge Soldater, og flere Afdelinger gik om Aftenen i Bivouak med kun halvt Mandskab, men i Løbet af Natten naaede i Reglen de Syge igjen Afdelingerne. Vort Batteri laae i Bivouak i en Tørvemose, hvor der kun fandtes bruunt Mosevand, og Brøndene i Bau By havde alt i flere Timer været udtømte; men ved Hjælp af Lumholtzs, Bo-Schous og min Kaffebeholdning fik jeg af Mosevandet brygget store Kjedler af meget tynd Nektar til hele Mandskabet, og aldrig har nogen Drik smagt nogen Dødelig bedre.

Nogle Dage efter laa vi i Bivouak Syd for Flensborg, og her stillede en Middag 1. Halvbatteries Mandskab uden Ordre, forlangte at faa Batterichefen itale og meddelte ham, at det ikke vilde gaa i Ilden under Kapt. Bo-Schou. Da vi allerede den næste Dag skulde rykke Syd paa henimod Isted, blev der foreløbig ikke foretaget videre i denne Sag, som under andre Forhold kun-

de være bleven meget ubehagelig for vort forøvrigt flinke Mandskab; og efter Slaget ved Isted, hvor vi ikke kom til Skud, men blev holdt i Reserve, maaske paa Grund af Mytteriet, der var bleven meldt til Artilleriovercommandoen, havde denne saameget Andet at tænke paa, at det saae ud til, som om Sagen var gaaet i Glemmebogen; men i Slaget ved Midsunde, hvor 1. Halvbatteri under Bo-Schou kom i Ilden, blev denne truffen af flere Kugler umiddelbart efter, at det var kommet i Fægtning, og det var den almindelige Mening, at Kuglerne vare komne fra vor Side og ikke fra Fjendens. Vistnok er det, Halvbatteriet forøvrigt kun havde et Par Saarede og ingen Døde. Saaledes endte en af vor Hærs dygtigste Officerer, forledet af sin Tjenstiver til at mishandle sine Underordnede. Efter at han og jeg havde haft hiint Sammenstød, var Forholdet mellem Os bleven godt, og jeg opdagede mærkelig nok, at han var en varmhjertet, mandig Karakter; men naar han kom op paa sin Hest i Spidsen for sit Halvbatteri, blev han altid som besat af sit Tjeneste-Raseri, og det uagtet han for mig under 4 Øjne havde udtalt sig indgaaende og ædelt om det Indtryk, Mytteriet havde gjort paa ham. Der er næppe Andre end Lumholtz og et Par andre Artilleriofficerer, som nu ere døde, samt jeg, som vare inde i denne sørgelige Historie.

I Slaget ved Isted d. 25. Juli kom vi vel ikke til Skud, men vi var dog lidt i Ilden udfor Istedkro. Hundreder af Saarede droge forbi Os Nord paa, thi vi holdt paa Chausseen tæt ved det Sted, hvor Sonne i sit fortrinlige Slagmaleri har stillet Artillericommandoen. Efter at Fjendens Stilling var stormet, fik vi Ordre til at deeltage i Forfølgelsen, men naaede heller ikke ved denne Lejlighed at gjøre Nytte, idet Fjenden in-

tetsteds standsede for at gjøre Modstand, hvorfor vi allerede om Aftenen naaede Dannevirkes gamle Volde. Fjenden var som bortblæst, og vi kunde roligt bivouakere paa Voldene. Der sov vi ogsaa sødeligt i øsende Regnvejr. Saa kom der et langt Bivouakliv Nord for Slesvig, Afmarch af 1. Halvbatteri til Midsunde, og endelig fik jeg den 5. August Ordre til med 2 Kanoner at marchere Vester paa for at deeltage i Indtagelsen af Frederiksstad den 7. August 1850; dog heller ikke her kom jeg til Skud, idet kun den forreste Deel af vor lange Kolonne, som stod paa et Marskdige, var i Engagement.

Fra Frederiksstad fik jeg et Par Dage efter Ordre til at marchere til Hollingsted, hvor Kapt. Lumholtz indtraf med 2 andre af Halvbatteriets Kanoner, og her blev jeg udseet til at agere Ingeniørofficer, skjøndt jeg kun forstod mig meget lidt paa den Ting. Men ved Hjælp af nogle Haandbøger, og efter at Ingeniør-Lieutenant Good, som var der i et Par Dage, havde instrueret mig, lavede jeg rask væk Skanser og Løbegrave til almindelig Tilfredshed, optog Kort over Stillingen, bestemte Skydeafstandene til en Mængde Punkter udenfor vor Stilling og fik raseret endeel Diger, Træer, m. m., som kunde dække Fjenden. Kun et Par gamle mægtige Ege fik Lov at staa; thi da vi skulde i Lag med dem, kom en gammel Kone hen til mig, faldt paa Knæ og raabte: Lieber Hr. General, lassen sie doch die alten Bømen stehen«. Denne Bøn kunde hverken jeg eller den Høistkommanderende paa Stedet Oberst Benzon modstaae, og de fik Lov at staae indtil videre.

I Reglen forefaldt der her kun smaa Forpostfægtninger, iblandt hvilke en udmærkede sig ved, at en Malkepige, der befandt sig midt imellem Kjæderne, i sin Skræk vadede ud i Oversvømmelsen langs Wohlde

Dæmningen, saa at kun Hovedet var over Vandfladen, medens Mælkespandene flød omkring. Ved en anden Leilighed var jeg paa et hængende Haar nær blevet taget til Fange, idet jeg sammen med Lieutenant Good og Lieutenant Richard var reden ud til Forpoststillingen uden for Wohlde samtidig med, at en fjendtlig Styrke omgik Wohlde; men jeg slap da for den Tort, uagtet vi bleve forfulgte $\frac{1}{4}$ Miil af fjendtlige Dragoner.

Den 25. September bleve vi temmelig alvorlig angrebne, dog uden at Halvbatteriet, som stod i de nye Skanser, fik Lov at løsne et Skud, uagtet jeg gjentagne Gange bad om Tilladelse hertil. Af Fjendens Rapporter fremgaar ogsaa, at det var paataenkt at foretage et Hovedangreb c. den 27. September paa vor Stilling ved Hollingsted, for at afskjære vor høire Fløi ved Frederiksstad; men Angrebsplanen blev i sidste Øjeblik forandret, og det fjendtlige Angreb foretoges som bekjendt istedetfor paa selve Frederiksstad fra den 29. September til 4. Oktober. Vort glimrende Forsvar af denne By var jeg hver Nat Vidne til, men paa lang Afstand; fra vor befæstede Stilling ved Hollingsted gik der nemlig en milelang Oversvømmelse lige til Frederiksstad, og om Natten kunde vi fra vore Skanser høre hvert Skud og over Oversvømmelsen see Ildsluerne fra den brændende By. Den sidste Forsvarsnat, den 4. Oktober, var Ilden saa voldsom, at den for Os lød som et continuerligt Brag, hvori vi tydeligt afvexlende kunde skjelne haade Geværsalver og Kanonskydning; men henad Midnat ophørte Braget pludseligt og afløstes af Vildændernes fredelige Knevren i Oversvømmelsen, hvor de laae i Tusindviis. Ildens Standsning var for Os et Bevis paa, at Angrebet var afslaaet, thi i modsat Fald maatte Skydningen være trukken Nord paa. Og det viste sig da ogsaa, at den

danske Hær den Nat havde vundet den meest glimrende Seir siden Daniel Rantzaus Dage. Resten af Krigsaaret hengik med smaa Skjærmydsler, der altid bleve fremkaldte af Fjenden, og omtrent det sidste Skud, der faldt i denne Krig, ramte min Broder Carlo.«

Det var den 31. December 1850, at Carlo Dalgas saaredes dødeligt ved Mysunde, hvortil han var ankommen samme Dag efter at være blevet helbredt for et tidligere Saar, hentet i Kampen ved Vedelsvang. Allerede d. 12. September samme Aar var Ernesto Dalgas ligeledes blevet dødelig saaret ogsaa ved Mysunde. Begge havde deltaget i hele Krigen med Hæder, var blevet Premierløjtnanter, og begge døde de paa Hospitalet i Slesvig og ligger begravet paa den daværende Kirkegaard.

Krigen kom saaledes til at ramme haardt i det lille Hjem i København. De to Sønner, der begge havde givet saa rige Løfter for Fremtiden, ofrede Livet for det Fædreland, de selv saa ivrigt og varmt havde valgt sig.

Enrico Mylius kom derimod uskadt gennem Strabadserne og vendte tilbage til København, hvor han i Januar 1851 paany maatte sætte sig paa Skolebænken og lytte efter Forelæsningerne. Det gamle Elevhold var ikke længere noget almindeligt Hold, to af dem var faldne, flere havde været saarede, nogle allerede dekorerede, de fleste forlovede, 10 allerede gifte, og alle var de Premierløjtnanter, saaledes at flere af dem kunde vente at blive Kaptajner i samme Øjeblik, de havde bestaaet Afgangseksamen.

Det kunde simpelthen ikke gaa an at lade dem dumpe til Eksamen —, og i 1853 bestod de da ogsaa alle. Svogeren Emil Jensen bestod som Nr. 1 og Dalgas som Nr. 2, medens den senere Generaldirektør for Stats-

banerne, Holst, blev Nr. 3. Det maa have glædet Moderen umaadeligt, at baade Sønnen og Svigersønnen bestod med Udmærkelse. Enrico havde efter den nære Ven og Svogers Raad søgt over i Ingeniørtropperne, hvor han fuldt ud fandt sin rette Hylde, et Vaaben og et Felt, der ganske anderledes passede hans Tilbøjeligheder og Interesser.

Krigens Udvikling havde iøvrigt medført, at Enricos Gudfader, den rige Mylius i Milano, afbrød al Forbindelse med ham. De 200 Rigsdaler aarligt blev inddraget, og han slettede Enrico i sit Testamente. Mylius var tysksindet og fandt den Tanke, at Enrico gjorde Tjeneste i Kampen mod Slesvig-Holstenerne helt urigtig. Han forlangte, at Dalgas skulde udtræde af den danske Hær, hvad han naturligvis ikke vilde. I Begyndelsen faldt det Dalgas og hans Familie stærkt for Brystet, og de fandt, at Mylius' Adfærd var skammelig, men senere forstod Dalgas det bedre. Han siger herom, at han indsaa, at Mylius var en brav Tysker, der følte varmt for sin Nation og ikke havde kunnet handle anderledes, naar han sammen med Tyskland og store Dele af det øvrige Europa ansaa Danskerne for skammelige Undertrykkere. Mylius havde handlet i god Tro, forstod Dalgas, og der var kun Grund til at huske ham i Taknemmelighed for, hvad han havde været for Faderen og igennem 13 Aar for Moderen og Enrico selv.

En anden stor Begivenhed hændte for Dalgas omkring denne Tid.

Den 2. Januar forlovede han sig med den smukke unge Pige Marie Magdalene Købke, hvis Fader var Kaptajn, senere Oberstløjtnant Niels Chr. Købke (1793—1849), men hvis Moder var Datter af Bertel Bruun i Fredericia. Hun var født d. 18. August 1832, og Enri-

co Mylius' Moder modtog da ogsaa »den henrivende og yndige Brud« med aabne Arme.

I Familien fortælles der meget romantisk om de Unges første Møde. Marie Købke havde i Foraaret 1851 været paa en Køretur med flere Venner ud paa Eremi-tagen, havde forladt de andre og var fundet hen til de blomstrende Tjørne, hvor hun forgæves søgte at plukke nogle Grene. Pludselig dukkede en ung Officer til Hest op ved Siden af hende og tilbød galant at hjælpe hende. Det blev Kærlighed ved første Blik. De var ikke længe om at opdage, at de havde fælles Venner, nemlig Maleren Skovgaards, hvor hun var paa Besøg, og kort efter fandt den behørig Præsentation Sted i Skovgaards Hjem, uden at nogen af dem røbede, at de allerede uformelt havde lært hinanden at kende.

I Aarene 1852 og 53 var Marie Købke med i det igen optagne glade Ungdomsliv, hun var med i Sommeropholdet i Smidstrup, og hun har selv mange Gange senere fortalt sine Børn om de dejlige Dage, som altid var sikker paa at kalde Erindringens hemmelighedsfulde og lykkelige Smil frem om hendes Læber.

Den 14. Oktober 1853 stod Brylluppet mellem Emil Jensen og Dagmar Dalgas, og samme Dag blev han ud-nævnt til Kaptajn. Det unge Par rejste omtrent straks til Lauenburg, hvor Jensen skulde forrette Tjeneste ved Ingeniørkorpsets Vejvæsen, boende i Ratzeburg og senere i Rendsburg.

Ikke nok med at Dalgas nu maatte savne den Mand, der var blevet hans bedste Ven, maatte han som Følge af sin Overgang til Ingeniørkorpset ogsaa for 3. Gang paa Rekrutskole for at lære dette Vaabens Eksercits fra Grunden. Det traf sig saa pudsigt, at flere af de

Underofficerer, der var denne Rekrutskoles Lærere, havde været hans egne Elever i 1849. Det har næppe været til saa stor Moro for Dalgas som for Lærerne. I Virkeligheden blev det da ogsaa dem, der kom til at lære af Dalgas, idet han vidste mere om Pakning end de. Under Krigen havde han været Sekretær i en Kommission vedrørende netop Pakning. Da dette opdagedes, blev han sat til at udarbejde et Reglement for Pakning. Reglementet blev straks approberet — og om Eftermiddagen, Dag efter Dag, blev Reglementets Fader eksamineret i det sammen med de øvrige Rekrutter.

Rekrutskolen blev imidlertid hurtigt overstaet, og efter at have gjort Tjeneste som Premierløjtnant i et halvt Aar ved et Ingeniørkompagni blev Enrico Dalgas i April 1854 ansat under Ingeniørkorpsets Vejdirektion og kommanderet til Tjeneste i Viborg under daværende Kaptajn Ernst, der kort efter afløstes af Kaptajn Glahn. I Viborg boede han i Handbergs Gaard, Mogensgade Nr. 22. I Juni averterer Ejeren af Gaarden, Hans Nielsen, at den Lejlighed, der hidtil har været beboet af Hr. Premierløjtnant von Dalgas, kan faas til Leje fra 1. November, saa paa dette Tidspunkt er han altsaa flyttet igen. I 1855 overtog Dalgas Viborg Vejdistrikt selvstændigt efter Glahn, og samme Aar, den 13. Juni, blev han gift i København. Aaret efter udnævntes han til Kaptajn og havde dermed faaet den Charge, under hvilken han senere skulde blive kendt over hele Jylland. »Kaptajnen« blev han blandt jydsk Bønder kaldt næsten lige til sin Død, selv efter at han var blevet Oberstløjtnant, Ridder af Dannebrog og havde faaet Sølvkorset og Fortjenstmedaljen i Guld.

Han var nu vendt tilbage til sin Families Hjemsted,

Jylland, hvor han skulde finde sin store Livsgerning og udrette saa uendelig meget til Gavn for sit Land og sine Medborgere.

Det var Manddomstiden, der nu var inde, Ungdomstiden var endt.

*

ANDET KAPITEL

Manddomsgerningen forberedes.

»Jylland, du er Hovedlandet, Højland med Skovensomhed ...« skrev H. C. Andersen netop i disse Aar, og selv om disse Linier i nogen Grad tog Sigte paa de midtjydske Skovegne, saa giver de dog Udtryk for, at man var ved at faa Øjnene op for, at Jylland ikke alene var den største Landsdel, men at det ogsaa var her, der var de store Muligheder for Udvikling.

Igennem omtrent et Aarhundrede havde Jylland nok været viet en vis Interesse, men dog hidtil væsentlig af eksperimentel Karakter. Det laa saa fjernt fra Hovedstaden og den regerende Myndighed. De store Heder, der dækkede saa uendelige Arealer, skræmmede. Samfærdselsmidlerne var elendige, endnu i 1836 regnede man med, at der kun fandtes 5 Mil Landevej i Jylland, der fortjente Betegnelsen Chaussé, og selv om man i 40-erne var begyndt Udbygningen af et nyt og bedre Landevejssystem og i 50-erne forsigtigt tog fat paa Jernbanerne, saa var det dog alligevel et forbløffende Ukendskab til de faktiske Forhold, der raadede for blot 100 Aar siden.

Fremskridtet var imidlertid paa Vej omkring 1850. Begtrup havde i Begyndelsen af Aarhundredet skrevet sin fortrinlige Danmarksbeskrivelse, og Det kgl. danske Landhusholdningselskab havde i Løbet af

Aarhundredets første Decennier gennemført en Række Amtsbeskrivelser, der bedre end noget andet redegjorde for tilstedeværende Problemer. En særlig Betydning tør man vist sige, at de fik for Kendskabet til de jydskes Amter, til Hedeegnene. Amtsbeskrivelserne var saaledes ogsaa de første Bøger, Dalgas senere erhvervede for Hedeselskabets Regning.

De kostbare Kolonisationsforsøg paa Alheden og ved Randbøl omkring 1760 beskæftigede stadig Sindene, og de ikke mindre kostbare Skovrejsningsforsøg, som Staten havde indledet omkring 1790 og jævnthen fortsat i hele Perioden efter 1800, rejste Gang paa Gang voksende Diskussioner. Kendt vil her særlig være Avisfejderne mellem Steen Steensen Blicher og Molbech og den ivrige Plantningsmand Konsistorialraad Hans Bjerregaard i Hjermind ved Bjerringbro. Søren Fjelstrup paa Sindinggaard ved Herning, Carl Dalgas paa Aldebertsminde ved Vejle, Tang paa Vosborg, Kammerherre Riegels, Konferensraad Chr. Rothe, Skovrider Jens Bang, Amtmand Schulin i Ringkøbing og Pastor Carstens, Frederiks, er alle mere eller mindre direkte med i den offentlige Debat, dels i Indlæg i Dattidens Blade, dels ved Udsendelse af Smaaskrifter om de aktuelle Emner, hvor navnlig Interessen for Skovplantning er fremtrædende, selv om de ogsaa alle drøfter Hedernes Udnyttelse paa anden Maade. Fælles for næsten alle de Indlæg, der fremkommer, er, at man er enig om, at det hidtil opnaaede ikke har været for godt. Resultaterne er for pauvre, man maa søge at finde nye Veje eller lære af de gamle. Her holder ogsaa Enigheden op. Der fremkommer vidt forskellige Forslag, noget at samles om naar man ikke til.

Noget godt kommer der ud af alt dette, idet det gør Offentligheden stærkere interesseret. De mange for-

skellige Beretninger om hidtil udførte Arbejder, og de Kommentarer, der knyttes til dem, baade for og imod, er de Brydninger, der maa gaa forud for, at noget stort kan fødes. En opmærksom og objektiv Gransker kan ved at gennemgaa og sortere det mindre værdifulde fra naa til at lære en hel Del, navnlig om hvorledes Tingene ikke skal gøres.

Der er næsten ingen rene Teoretikere blandt Tidens Skribenter. Det er Mennesker, der, i hvert Fald for de forannævntes Vedkommende, alle har været ivrige Plantningsmænd og Jagttagere af, hvad de har set, men der har først og fremmest manglet dem en Baggrund af Viden til Sammenligning for logisk at kunne bedømme, hvad de saa. Derfor er det kun glimtvis, at der i det offentliggjorte fremkommer noget positivt til videre Udvikling.

Det er vel heller ikke uforstaaeligt, at dette har været Tilfældet. Naaletræerne var et næsten ukendt Felt indenfor Skovbruget, stadig nye Arter finder i disse Aar ind over Landets Grænser, og Erfaringen for, hvorledes Træerne klarer sig, erhverver man jo ikke paa blot nogle faa Aar. Al Viden om Jordbundens fysiske og kemiske Forhold var i det væsentligste bygget paa Gætteri. Helt op mod Aarhundredets Midte kunde det endnu hævdes, at Al'en var af vulkansk Oprindelse, og de geologiske Terrainformer var endnu næsten et terra incognita.

Man er imidlertid alligevel inde i Overgangstiden. Langsomt men sikkert er Mergelen i Færd med at blive Forudsætningen for heldig gennemført fortsat Opdyrkning af Hede. Overalt i Hedeegnene aabner Foregangsmændene Mergellejer, og tit og ofte bliver Mergelen transporteret milevidt ad sandede Veje og med Studeforspand til sit Maal. Den gamle Form for Hede-

opdyrkning, hvor Lyngen svides af, og man i et Par Aar aftvinger Jorden nogle faa Afgrøder, inden den igen faar Lov til at springe i Lyng, er man ved at forstaa, er gal. Man forlader mere og mere dette System, selvom man endnu helt op til omkring 1900 dog stadig kan finde det anvendt i de udprægede Hedeegne.

Matrikuleringen og Udstykningen skrider fremad. Overdrevene indskrænkes, mere moderne Driftsmaader vinder Indpas, Kartofler og Rodfrugter bliver almindelige, Embedsmandsvældet, hvor Politimester og Sognepræst var næsten eneraadende, afløses af det kommunale Selvstyre, og selv om det endnu varer længe, før Bevidstheden om egne Kræfter rodfæstes, er Udviklingen i Gang ... det bryder og gærer overalt. En Mand som Carl Dalgas staar saaledes jævnsides med sine Sognefæller i Kamp for at skaffe dem den Ret, de ved Sogneraadsvalgene har faaet tildelt, men endnu ikke fuldt ud forstaar at hævde. »Den oplyste Bonde« er ved at blive en Kendsgerning — han dukker op i Sognene rundt omkring over hele Landet, bliver en Faktor, der maa regnes med.

Alt dette danner Baggrunden for det Jylland, hvor E. M. Dalgas nu skal til at virke.

Det er næppe sandsynligt, at han har været særlig opmærksom paa alt dette, før han kom til Viborg i 1854, men til Gengæld kan det vist med Sandhed siges, at han her nødvendigvis maatte faa Øjnene op for det. For en vaagen og virkelysten ung Mand maatte der i en By som Viborg i disse Aar være nok, der kunde fange Opmærksomheden.

I 1846 havde Byen solgt en Del af de 10.000 Td. Land, væsentlig Hede, der laa under Byjordene, til Staten til Tilplantning, og samtidig begyndte Kampen for en Udstykning, som man dog først i 1852 faar Mi-

nisteriets modvillige Tilladelse til. I Aarene 1847—57 udvidedes Tilliggendet til de gamle Gaarde, der omgav Byen med de betydelige Hedearealer, som næsten alle købtes med Opdyrkning eller Tilplantning for Øje. Samtidig byggedes et ret betydeligt Antal helt nye Gaardbrug og Huse paa andre af Byens udstykkede Jorder. I 1853 var langs Skivevejen begyndt Tilplantning af den 300 Td. Land store Undalslund, og samme Aar havde en Kreds af Byens Borgere dannet et privat Interessentskab med Overprokurator G. Morville i Spidsen og købt ca. 180 Td. Land nogle faa Kilometer vest for Byen omkring et gammelt Egekrat for der at rejse en Plantage. Særlig Opmærksomhed samlede sig dog om det Køb, som Gødningsfirmaet Joseph Owen og Sønner i København i 1853 foretog af ca. 1200 Td. Land omkring Møgelkjær og Liseborg for paa disse »øde og til Unytte henliggende Hedestrækninger« at gennemføre planmæssig Opdyrkning. Den ældste Udgave af Trap fortæller, at i 1857 var allerede 568 Td. Land opdyrket, og at hele Arbejdet skulde være fuldendt i 1861.

Det har saaledes uden Tvivl været en By i stærk Opdrift, som Dalgas kom til — de Lænker, som de store Hedestrækninger helt ind til Byens Porte havde holdt den bundet i, var ved at blive rystet af. Byen var vaagnet, bemærkelsesværdigt er det, at den solgte sine Hedejorder, saaledes at Betalingen først skulde begynde at afvikles efter 10 Aars Forløb. Der har været Fremsyn hos Byens Ledere.

Og Dalgas kom straks i Berøring med Byens indre Liv. I 1855 staar han som Indsamler til Hjælp til en Krigsinvalid. Hans Kones Søster var gift med Overretsdommer P. Chr. Nouvel Buch, der havde været Dommer ved Overretten siden 1847 og før den Tid

knyttet til Stænderforsamlingen i Viborg, saaledes at han var helt ud fortrolig med Byen. Paa Asmildkloster sad hendes Fætter Gottlob Bruun som Bestyrer for den myndige Morbroder, Landstingets Formand, den tidligere Viborg Stænderforsamlings Præsident, Højesteretsassessor Peter Daniel Bruun. Dalgas er dermed midt i den Kreds, hvortil hans Ven og kommende Kampfælle Morville naturligt hørte.

G. Morville var paa det Tidspunkt godt 36 Aar gammel og saaledes en Del ældre end Dalgas, men alligevel blev de nære Venner og meget nær knyttet til hinanden i de to Aar, 1854—56, Dalgas boede i Viborg.

Det er heller ikke utænkeligt, at Dalgas allerede som Dreng har truffet Morville i Onkelen Joachim Fr. Schouws Hus. Schouw havde flere Gange været Formand for Viborg Stænderforsamling i samme Periode, som Morville læste Jura i København. Morville fulgte i hvert Fald adskillige af Schouws Forelæsninger i Botanik, og dette kan udmærket skyldes, at Schouw har truffet den unge Mand i Viborg. Iøvrigt var det ikke alene Botanik, den vordende Jurist interesserede sig for, men han fulgte ogsaa Forelæsninger over Geologi hos Forchhammer og over Naturhistorie hos Steenstrup. Maaske har det ogsaa betydet en Del, at begge nedstammede fra Frankrig, og at de begge af den Grund havde et livligere og mere nuanceret Temperament, end det blandt Omgivelserne var almindeligt. Begge deltog de ivrigt i Tidens omstændelige men morsomme Selskabelighed, Morville kunde fortælle vittigt og underholdende, ofte meget saftigt og uartigt, saa hans bedste Historier ikke kan gengives, og Dalgas var ikke alene en fortrinlig Tilhører, men kunde selv være slagfærdig og fuld af Lune. Sang og Musik var Dalgas ogsaa gerne Deltager i, og Rimerier

flød let fra ham, selv Dilettantkomedier deltog han med Iver og Lyst i. Det siges endda, at han senere selv til Brug for en Børnefest i sit Hjem i Aarhus udformede en lille Komædie, en Komædie for »de 7 Ingeniør-døtre«, som samledes saa tit i Hjemmet i Aarhus.

Morvilles Fader var Amtsforvalter Niels Morville i Viborg, der tillige var Forvalter for Kolonierne paa Heden, men han havde før den Tid gjort sig meget kendt som Forfatter til nogle grundlæggende Arbejder om Matrikulering og Opmaaling. Det var denne Niels Morville, der i 1839 havde følt sig saa stærkt krænkert af Pastor Carstens' kritiske Bemærkninger om Kolonierne paa Alheden, at han ved sit offentliggjorte skarpe Svar vel nok havde givet Pastor Carstens Impulser til at fortsætte med Studiet af Forholdene paa Alheden, saa han i 1844 kunde udsende den værdifulde »Bemærkninger om Heden og dens Træplantning«, der ved sin nøgterne Behandling af Spørgsmaalet vejer langt tungere til end hans første »Bemærkninger om Alheden og den Kolonier«.

Georg Morville har, da han og Dalgas kom i Forbindelse med hinanden, allerede været en moden Mand, en Personlighed, der gjorde Indtryk. I 1835 var han blevet Student fra Viborg, i 1841 cand. jur. og derefter straks Fuldmægtig i Viborg og i 1852 Prokurator ved Overretten i Viborg. Han var en dygtig og søgt Jurist, men hans egentlige Passioner laa vel nok paa andre Omraader. Friluftslivet havde altid tiltrukket ham, allerede fra Dreng elskede han at færdes paa lange Ture ud i Omegnen, hvor Vej og Sti jo snart forsvandt i Lyngens vidtstrakte Rige. Da han voksede til, blev det Jagtture, der førte ham paa de lange Udflugter, men Bøssen fik vist som Regel Lov at hvile. Morvilles Interesse for de naturhistoriske Fag fik rig

Næring paa disse Ture. Hedelandet blev en ny Studiebog for ham. Dets Fauna og Flora fortalte ham paa hver Tur noget nyt, som han skrev ind i sin Hukommelse. De mange Kæmpehøje, som det vrimler saa stærkt med paa Viborgegnen, gjorde ham til en ivrig Oldsagssamler — det var kun meget lidt, der ude i Naturen ikke havde Bud til ham.

Faderens Forbindelse med Kolonierne paa Alheden, Opdyrkningsproblemerne i Forbindelse hermed og den almindeligt vaagnende Plantningsinteresse har naturligt ret tidligt vakt ham til Erkendelse af de store Muligheder, Hederne maatte indebære. Men hvordan? Hvorledes skulde Opgaverne gribes an?

*

Fra Hjermind havde Hans Bjerregaard Gang paa Gang sendt nye Optryk ud af sin i 1828 første Gang trykte Pjece om »Træplantningens Fremme.« Det er den, der bærer Mottoet:

Hvor Ploven ej kan gaa,
og Leen ej kan slaa,
der bør et Træ at staa,

et Slagord, som Eftertiden fejlagtigt ofte har tillagt Dalgas. Det er i den samme Pjece, at Bjerregaard formulerer det, der skal blive Fremtidens Program for Hedeplantningen.

Han siger nemlig, at man hellere skal opgive at ofre de store Summer paa Statsplantagerne, og i Stedet oprette Planteskoler. I Planteskolerne skal man tiltrække Planterne, der egner sig til at gro i den Jord, hvor de skal anvendes, og endelig skal man undervise Landboerne i, hvordan man skal plante og vedligeholde Planterne.

Bjerregaard var ikke persona grata i Viborg, hvor man i 1844 havde afslaaet at modtage hans Hjælp til et Plantningsforetagende, men han var kendt for sine vidtspændende Planer, og adskillige Steder paa Egnen maa Morville have mødt Resultater af Bjerregaards Beredvillighed til at levere Planter til nye Plantninger og yde Vejledning.

I en lille Afhandling, den eneste i Bogform, som Morville udgiver først paa Aaret i 1866, kan man spore Forbindelsen med Bjerregaard og en Paavirkning af ham.

Det er derfor naturligt, at Morville efterhaanden opfyldes af Hedesagens Problemer. Paa sine Ture maa han utvivlsomt ofte have mødt den energiske og dygtige Skovrider Jens Bang paa Stendalsgaard, der ledede Statsplantningerne paa Heden omkring Viborg, og hvis Plantninger under Hald, som Staten en Overgang fra 1847 ejede, maa have interesseret ham stærkt. Netop paa Hald havde der efter Krigsaarene været Planer om under Kammerherre Riegels' Ledelse at oprette en Lærestanstalt i Hedebrug, men i Stedet for at faa disse Planer realiseret opslugtes Riegels fra 1853 helt af Klitplantningsproblemerne.

Morvilles botaniske Viden og Sans for naturhistoriske Oplevelser i Hederne fører paa denne Maade frem til, at han benytter Lejligheden, da Udstykningen af Viborgs Hedejorder i 1852 tillades. Sammen med en lille Kreds af Medborgere køber han de tidligere nævnte 180 Td. Land omkring det gamle Egekrat Margretelund. Han havde haft Øjnene med sig og forstaaet, at saadan et Egekrat, der engang havde været Skov, ogsaa maatte byde særlige Betingelser for paany at blive til Skov.

Det var, da denne Tilplantning af Margretelund var

i fuldt Sving, at Dalgas og Morville mødtes og blev Venner for Livet.

Mange Aar efter, ved Hedeselskabets 25-Aars Jubilæum i 1891, skrev Dalgas til Morville og takkede ham i følgende Ord:

»Det er Dem, som i Aarene 1854—56 aabnede mine Øjne for Hedesagen og dens Betydning, ikke alene ved de fornøjelige Ture, vi have gjort sammen, men ogsaa ved Deres egen Plantningsvirksomhed. Det er derfor i mine Øjne Dem, som har givet den første solide Impuls til vort saa prægtige Selskab.«

Der er imidlertid slet ingen Grund til at tro, at Dalgas allerede i disse første Aar har skænket Hedesagen meget mere end iagttagende Interesse. Han var nygift, havde nok at gøre med sin Vejbygning, og mødte hver eneste Dag Problemer, der skulde klares. Han var ung og jo i Virkeligheden ikke meget forberedt paa de Krav, der stilledes til ham.

Randers-Viborg Landevejen, den nye Vej over Tap Hede, var ved at blive ført ind til Viborg, og noget af det første, han maatte fuldføre, var Bygningen af den projekterede Dæmning og Bro tværs over Snævringen mellem Nørresø og Søndersø til Afløsning for den gamle Pælebro. Og Landevejen skulde føres videre ud vesterpaa ad den Linie, den i Dag følger til Holstebro. Den skulde ikke mere følge Svinget syd paa over Funderup og Vedhoved, men bryde igennem i lige Linie efter Hagebro.

I de Dage har man sikkert omtrent hver Dag kunnet se Dalgas til Hest ride tidligt ud om Morgenen i sin jævne og enkle Uniform og hen under Aften komme tilbage.

Paa disse Ture vesterud har han rigtigt mødt den jydsk Hede. Selvom han i Krigsaarene vel nok har

oplevet den sønderude, saa er det dog først nu, han møder hele dens storladne Øde. Mil efter Mil har han maattet lade Hesten gaa i Skridtgang ad sandede Veje med opslidte Hjulspor. Han har set, hvorledes de Vejfarende, naar Sandet blev for træls, har drejet Studene for Kalkvognene fra Daubjerg og Mønsted ind i Lyngen ved Siden af. Vejgrøfter var der ingen af til at genere, og saaledes kunde Vejene gennem Aarene være blevet et Virvar af Spor til begge Sider, svært at finde Rede paa, naar man midt ude i Ødet skulde dreje af mod et nyt Maal. Ofte har han oplevet at han knapt kunde se et beboet Sted, ligegyldigt hvor han saa rettede Blikket hen. Jo længere han kom bort fra Viborg, des mere vildsomt blev der. Husene blev færre og færre, og de, der viste sig, laa samlede i Klynger, Udflyttergaardene var endnu faa. Straatækte og lave, byggede tæt sammen i Hjørnerne mellem Længerne som Værn mod Vinden, og som Regel i Farve faldende sammen med Omgivelserne, fordi de lerstampede Vægge var skærmet af opstablede Fladtørv.

I de tidlige Morgentimer har han set Urhøns-Flokken »rejse af,« saa Hesten blev sky ved Suset, og Støvet fra de sorte Fugles Bad i det solflimrende Vejsand er slynget ham op i Ansigtet. De gamle Kokkes »Spil« paa Legepladserne, Hugormens Hvislen bort gennem Lyngen har han lært at kende.

Men ogsaa Vestenvindens svidende Nap i Næse og Kinder, Sandfogets Dans over de magre Marker, Hedebrendenes knitrende Kapløb med Vinden over de Tusinder af Tønder Land har han uvægerligt maattet opleve.

Er det sket, at et Hvil har været tiltrængt, en Drik Vand været ønskelig, har han maaske langt om længe fundet ind i en af Hedegaardene, er blevet budt til

Sæde ved Langbordet, og Bonden har sat sig til Rette overfor ham for at høre nyt. Saa har Dalgas lagt Mærke til, hvor simpelt og enkelt alting var. Kun i Storstuen var der Trægulv, ellers var der stampet Ler, og i de fattigste Hytter kneb det vel endda med Fjælleloft — i Stedet var der Rafter tæt ved Siden af hinanden med Rughalm eller Lyng stikkende igennem.

Kom han i Foraarstiden, kneb det som Regel med Foderet til Dyrene, maaske ogsaa til Menneskene. Paa den aabne Skorsten holdt Fladtørven, hentet fra Stakken langs Staldlængen, Ilden vedlige. Blev han budt paa at spise med, blussedes Ilden op med et ekstra Knippe tør Lyng.

Forundret har han paa sine Ture vænnet sig til at spejde efter de gamle Popler, der en sjælden Gang saas i det fjerne, bøjende Toppen helt mod Øst, medens de allerede paa lang Afstand meldte om beboede Steder. Han har spurgt sig selv, om det da virkelig var saa svært at faa Træer til at gro herude i Vesterengen. I Haverne har han — hvor der overhovedet var en Have — indenfor Diget maaske set en Ribsbusk og en Stikkelsbærbusk kappes med en Hyld om at skjule, at Haven ikke rummede ret meget mere end nogle Grønkaalsplanter og maaske nogle enkelte fattige Blomster. Han har ogsaa med Undren hørt Hedebonden noget foragteligt kalde de faa Pil og Hyldebuske for »Lime«-Buske.

Men ind imellem har han ogsaa oplevet at se det modsatte, som dog altid kun var Undtagelserne, i Udflyttergaardene, hvor Heden brækkedes op i store Bid, og hvor Mergeldyngen lyste langt væk — i den gamle Præstegaard, hvor Træer af alle Arter var i taalelig Vækst — eller hos den jævne Gaardejer, der havde hentet Træer — som Ejeren stolt fortalte det — helt

fra Hjermind eller ude fra Feldborg for saa og saa mange Aar siden, og nu havde faaet dem til at gro.

Hyppigst har han imidlertid hørt Hedebonden klage sig. Alt nyt tog han paa Forhaand Afstand fra, forøvrigt vægrede han sig mod at bryde med det tilvante — og Plantning, nej, det kunde slet ikke nytte. Træer kunde ikke gro! Det var næsten et Dogme hos Hedebonden. Lyngen var ham nødvendig, anvendelig til alle Formaal: Foder, Brændsel, Tagmateriale, Strøelse, Gødning osv.

Dalgas har lært en Del i disse Aar om Hedeforhold. Han har lyttet til Hedeboenderne, hørt taalmodigt efter, til de lukkede sig endeligt op. Det blev hans Vane at lytte og saa selv slutte af det.

Og netop ved at høre efter er det gaaet op for ham, at det, der var Hedeboerne mest værdifuldt — næst efter Studene — det var de Englodder, der hørte til Gaarden. Tit og mange Gange laa de halve Dages Kørsel fra Gaarden, men det var dem, der betød noget. En Strimmel Eng var nok en Strid om Skelstens rette Placering værd. Engen med det duftende Hø var Hedebondens Drøm. Saa fik det gaa med de 200 eller 800 Td. Land Hede under Gaarden, som det kunde. Hvor Grænsen for Heden var, kneb det endda tit med at vide.

Naar Dalgas saa er vendt hjem til Viborg, har han faaet Lejlighed til at tale om det oplevede med Morville. Og det har været Vand paa Morvilles Mølle. Kværnen har malet, Talen er gaaet, Problemerne er blevet endevendt — igen har Dalgas lyttet til den mere erfarne, til den, der, om nogen gjorde det, kendte Heden.

Har de to talt om Plantning, har Morville glemmt sin medfødte Beskedenhed, er blevet ivrig og har vel do-

ceret Teori, medens han har ladet Praksis'en vente med at tale, til de kunde følges ad ud i hans egen eller i Statens Plantninger. Naturligvis har der været fælles Familieköreture baade til Hald og Dollerup Bakker, hvor Egeskovenes festlige og frodige Plantemylder har frydet dem alle, medens Spørgsmaal paa Spørgsmaal har rejst sig. Hvorfor saadan her? Og hvorfor saadan der? De har maaske fundet gamle Savgrave i den tilstødende Lyng, eller Rester af en Kulmile, som fortalte om, at ogsaa her havde Skoven engang hvælvet sine brede Kroner, hvor nu Lyngen stod høj og busket.

Der har været nok af Diskussioner.

Imens er Tiden gaaet. Under sin foresatte, Major senere General I. C. F. Dreyer, har han udviklet sig. Det var ikke nogen blid Behandling, Dalgas mødte hos Dreyer, det var en haard Skole, hvor det tit kunde knibe for Dalgas, men da han opdagede, at Dreyers Krav var dikteret af Samvittighedsfuldhed, og at han var en sjælden dygtig Administrator, gik det dog trods haarde Sammenstød. Usikkerhed og Tvivl maatte ikke vises udadtil, Arbejdet lagt an paa langt Sigt, velovervejede Planer og Forberedelserne i Orden i rette Tid. Det er i disse Aar, han helt og fuldt modnes.

Arbejdet ved Vejvæsenet har heller ikke været nogen Sinecure. Som oftest har han selv været medvirkende, naar de vigtigste Vejafsnit skulde stikkes ud. Beregninger og Nivellementer har han selv maattet lave, Vejarbejdernes Præstationer, Lønudbetalinger, alt gik igennem hans Hænder.

Og Forhandlinger om Ekspropriationer og Erstatninger har været meget krævende. Naar man kender den jyske Bondes Indstilling til alt, hvad der smager af Handel, og navnlig ogsaa kender hans Ulyst til at skille sig af med Jord, saa maa det have været drøje

Timer, der har været brugt, inden alle disse Hundreder af Spørgsmaal er blevet løst. Her har Dalgas dog sikkert været den rette Mand. Hans rolige, tillidvækkende Ydre, hans jævne Maade at sige Tingene paa, hele den særprægede Maade han forstod at høre efter paa og sætte sig ind i Modpartens Mening ved Hjælp af nogle faa klare Spørgsmaal, har givet ham en heldig Haand i disse Forhandlinger.

Det er da ogsaa rimeligt at antage, at det er disse første Aars ustandselige Forhandlinger med jydsk Bønder — efterhaanden som Aarene gik, udstrakt til at finde Sted over meget store Dele af Jylland — der har opbygget de naturlige Anlæg og udviklet dem til det, der senere blev til en saa dominerende og iøjnefaldende Ejendommelighed. Naar Dalgas blev den Mand, der mere end nogen anden kunde føre sin Vilje igennem og navnlig, naar Sagerne var naaet frem til afgørende Forhandlinger, som ingen anden evnede at opsummere — drage Konklusionerne i en enkelt klar Redegørelse — saa har disse første Træningsaar været af Betydning. Han lærte at undgaa Fremmedord, han lærte at vente med at sige sin egen Mening, til alle de andres var hørt, han lærte at lade være med at give Løfter om mere, end hvad man var sikker paa kunde holdes, han undgik at bruge de letkøbte store Ord, og saa lærte han at regne med det, vi i Dag kalder Psykologi. Hurtigt har han ogsaa opdaget, at de jydsk Hedebønder slet ikke var de »Dovrehoveder« og »dumme Bønder«, som mange Byboere vilde gøre dem til. Der var langt mere Viden og navnlig meget mere Fremdrift skjult, end de fleste tænkte sig, bag det vadmelsklædte, tunge Ydre, som Hedebonden viste udadtil.

Geologien var i disse Aar knapt nok udformet til en

Videnskab endnu, den var kædet sammen med mange andre Ting, men man begyndte dog baade at tale og skrive sagligt om Emner vedrørende Jordens og Landskabets Udviklingshistorie, og da Dalgas jo i sit Arbejde Gang paa Gang fik Lejlighed til at se paa Gennemgravninger af hidtil urørte Jordlag af vidt forskellig Karakter, har det vakt hans Interesse. Han har opdaget Al'en, set de ejendommelig regelmæssigt skiftende Jordlag under Lyngtørvene — hvorfor kun under Lyngen?

Det har ogsaa fæstnet sig i hans Bevidsthed, at det stærkt kuperede Terrain omkring Viborg gav anderledes gode Grusgrave til Vejbygningen end de flade Arealer helt ind mod Holstebro.

Aar for Aar har Viden hobet sig op i Erindringen, og imedens er Dagene gaaet, som de gaar for de fleste yngre Mennesker. Naar Arbejdet var ovre, samledes der om den søde og smilende Fru Dalgas, som gerne vilde gøre alting saa godt som muligt, men maaske nok har været lidt ubehjælpelig, en Smule upraktisk, en fornøjet Kreds, parat til alle mulige Løjer. I de gamle Haver bag de ærværdige Façader mod Sct. Mogensgade og Sct. Hansgade har der været spillet Fjerbold og leget Blindebuk, medens de ældre har holdt Ild i Merskumspiben og moret sig dejligt. Dalgas med det mørkebrune, letkrøllede Fuldskæg om de endnu magre Kinder — saadan som et Billede fra Brylluppet viser ham — har været en livlig og glad Deltager i baade det ene og det andet.

Efter et Par Aars Forløb var Vejarbejdet naaet saa langt mod Vest, at det blev mere praktisk at bo i Holstebro, og saa flyttede Hjemmet i 1857 dertil. Randers-Viborgvejen skulde ikke alene forlænges til Holstebro, men ogsaa fortsættes derfra til Ringkøbing. Derved

blev Dalgas' Kendskab til Jylland udvidet med nye Egne. De flade, tilsyneladende helt ensformige Hede-strækninger afløste det kuperede Terrain, men samtidig lærte han Ringkøbingegnens kendte Foregangs-mænd paa Plantningens og Hedeopdyrkningens Om-raade at kende. Redaktør Welsch i Holstebro har fortalt, at Dalgas allerede da forsøgte at faa Holstebros Borgere til at plante udenfor Byen, men forgæves.

Ligesom Viborgegnen havde sine ivrige Landøkono-mer, saaledes havde Ringkøbing-Holstebroegnen sine, samlede om Søren Fjelstrup, Tang, Provst O. D. Krarup, Amtmand Schulin o. fl., der udøvede en meget virksom Gerning, navnlig indenfor Ringkøbing Amts patriotiske Selskab. Hist og her var der anlagt Smaaplantninger. Et Par mindre Plantager var opret-tet allerede af Christian d. VIII, der Fyrrerne igen-nem var meget positivt indstillet med Hensyn til Frem-me af gavnlige Foranstaltninger i Hedeegnene.

*

Det hedder i Dalgas' Erindringer: »Under hele min lange Vejvirksomhed har jeg haft en udmærket Lej-lighed til at gøre mig bekendt med Landbruget i Al-mindelighed og Hedebruget i Særdeleshed, idet min Stilling medførte, at jeg kom til at lede en stor Mæng-de Taksationer om Skade paa Mark og Sæd, foraar-saget ved Vejanlæggene, der især forefaldt i Hedeeg-nene, foruden at jeg paa Rejserne stadig kom i Berø-ring med Landmænd. Hertil kom, at jeg ved Vejan-lægget tværs over Jylland fik en sjælden Anledning til at blive bekendt med Jordbrugsforholdene og Terrain-formationerne, dels paa Grund af de mange Taksat-ioner af Jordens Bonitet, og dels fordi de mangfol-dige Vejudgravninger ligefrem udviste interessante

og lærerige Snit af Jordskorpen i 10—20 Fods Dybde. Da jeg nu fra Dreng havde en særlig Lyst til Naturstudier og som Ung havde haft god Lejlighed til at udvikle den, navnlig i Retning af Kemi, Fysik og Geognosi, foruden af lidt Havebrug, saa fulgte heraf, at mine Interesser fik ny Næring af min Virksomhed. Da jeg saa gjorde Bekendtskab med Prokurator Morville i Viborg 1854, som ogsaa var en Ynder af Naturen og dens Studium, varede det ikke længe, inden vi begyndte at samtale om, hvad der burde og kunde gøres for de jyske Heder; og snart efter foretog vi Vandringer i Omegnen af Viborg med et eller andet Studium af Heden eller Naturen for Øje. Ingen af Os tænkte dengang paa, hvad dette skulde føre til, men det er dog saa, at Grunden til Hedeselskabet blev, Os selv uafvidende, lagt under mit Ophold i Viborg 1854—57 ved denne Samarbejden af vore Interesser.«

I Viborg var blevet født en lille Pige i 1856, men hun døde i Holstebro i 1858 og blev begravet paa Asmild Kirkegaard ved Viborg. Et andet Barn, ogsaa en Pige, Mette Marie, saa i Efteraaret 1857 Dagens Lys i Holstebro.

Om Livet i Holstebro foreligger der kun nogle faa Oplysninger fra anden Side. Det har formet sig omtrent som i Viborg. Fru Dalgas har været en Del mere alene, men kedet sig har hun ikke, det var der alt for mange Venner til, og Datidens Selskabelighed rundt i Hjemmene blomstrede ogsaa stærkt i Holstebro. Et lille Træk om, hvor gerne hun ydede sit Bidrag til den fælles Glæde, fremgaar af et bevaret Eksempel, idet hun til en Dilettantkomedie i Holstebro udlaante sin egen Brudekjole, den, der ellers efter Datidens Skik opbevaredes som en Helligdom.

Fra disse Aar har Dalgas fortalt afdøde Provst

Thyssen, efter Aarhundredskiftet Bestyrelsesmedlem i Hedeselskabet, et lille Træk, som havde lært Dalgas adskilligt om, hvor lidt der skal til for at skabe Tilfredshed og Glæde hos enkle Mennesker eller modsat til at berøve dem Arbejdsglæden.

Han havde hørt paa et Foredrag af en kendt Højskoleforstander, og i den private Kreds i Sdr. Omme Præstegaard havde han bagefter kommenteret det, han havde hørt, i omtrent følgende Ord: »Den Mand, der talte, sagde jo meget kønt om de aandelige Værdier, som vi Mennesker maa stræbe efter at vinde.

Men det gælder ikke blot om at vinde aandelige Værdier, som noget for sig, men om at alt vort Arbejde kan faa en aandelig Værdi, saa et Menneske højnes under sit Arbejde. Han maa ikke nøjes med blot at tjene saa og saa mange Penge, men han maa se en Værdi i det, han frembringer til Gavn for sin Arbejdsgiver og det hele Samfund. Først saa kender han Glæden over sin Gerning. Jeg har en Gang,« vedblev han, »oplevet et meget ejendommeligt Udtryk herfor.

Medens jeg som Vejingeniør anlagde de nye Landeveje fra Holstebro ad Viborg og Aarhus, havde jeg mange Folk i Arbejde. Jeg færdedes stadig paa disse Vejstrækninger, hvor jeg saa, hvad der var udrettet baade paa Vejene og i Grusgravene, og udbetalte Arbejderne deres Løn. Nu kom jeg der en Gang og havde meget travlt, saa jeg ikke kunde faa Tid til at komme omkring i Grusgravene og opmaale Skærvedyngene. Jeg havde da i en af Grusgravene en gammel Mand ved Navn Søren Enøje, og jeg sendte derfor Bud hen til Søren, at jeg ikke kom hen til ham den Dag, men bad ham selv maale Skærvedyngen og komme hen i Kroen for at faa sin Ugeløn. Jeg vidste jo, at jeg kunde stole paa Sørens Maal lige saa godt som paa

mit eget. Han kom ogsaa, men da han kom ind til mig, græd han med sit ene Øje, og da jeg spurgte ham, hvor meget han skulde have, svarede han: »Jeg skal ingenting have.« Jeg spurgte ham, hvad det skulde betyde. Men Søren vedblev: »Naar Kaptajnen ikke engang vil gøre mig den Glæde at maale min Skærvedyngge op, saa bryder jeg mig slet ikke om at faa noget.« Se, det var denne gamle Mands Ære og Glæde, at hans Foresatte skulde komme hen og se hans Skærvedyngge og sige et Par venlige Ord om Arbejdet. Og naar det ikke var sket, saa brød han sig slet ikke om at faa Penge for det, han havde slet ingen Glæde haft af sit Arbejde. Man siger nok,« sluttede Dalgas, »at intet Arbejde er saa trivielt, eller saa aandsfortærende som at slaa Sten paa Landevejen. Men Søren Enøje har lært mig, at selv dette Arbejde har en ideel Side, nemlig at det gøres forsvarligt til hans Foresattes Tilfredshed, saa først har han Glæde af sit Arbejde.«

*

I 1859 var Landevejsbyggeriet i Vestjylland endt for Dalgas' Vedkommende. Han blev forflyttet til Aarhus og blev Vejinspektør for Vejnettet omkring Aarhus. Yderpunkterne var Viborg, Silkeborg og Vejle, saa Møderne med Morville i Viborg kunde stadig finde Sted. Mindst en Gang om Maaneden gik Turen til Viborg.

Svogeren, Emil Jensen, boede i Odense og var Vejinspektør der, hvad der vilde sige, at hans Distrikt stødte sammen med Dalgas' i Vejle. Resultatet blev naturligvis, at de hyppigt satte hinanden Stævne i Vejle, og hyppigt fik Børnene Lov til at komme med til disse Sammenkomster. Dalgas siger, at det var fornøjelige Møder, hvor Samtalerne, som mest angik Vejteknik, aldrig kunde faa Ende. Naar de endelig blev

enige om at krybe i Køjen, aftalte de at fortsætte, naar de mødtes næste Gang, men da blev de heller ikke færdige. »Hvis vi begge endnu havde haft disse Vejdistrikter,« siger Dalgas i 1891, »saa vilde vi sikkert heller ikke endnu være blevet færdige med at holde Samtaler til langt ud paa Natten. Hemmeligheden ved, at de ingen Ende kunde faa, var simpelthen den, at vi begge havde Glæde af vort Arbejde, som vi omfattede med levende Interesse, og derfor blev vi aldrig kede af vort Emne.«

Naar man erindrer sig Vejforholdene dengang, er det forstaaeligt nok, at der har været meget at tale om.

Om disse Aar i Aarhus før 1864, altsaa indtil Dalgas naaede op midt i 30'erne, er der ikke saa forførdelig meget at sige. Her blev de øvrige Børn født. Mette Marie var, som nævnt, kommet til Verden allerede i Holstebro, men i Aarhus fødtes i 1859 Datteren Johanne, senere gift Langballe, Christian i 1862, Jean i 1863 (død i Aarhus i 1866), Frederik i 1866, Henrik i 1869 (død Aaret efter) og Ernesto i 1871.

Det var ikke noget velhavende Hjem, men et solidt, borgerligt Hjem, hvor Tæring sattes efter Næring. Der var ingen unødigt Luksus, det var der hverken Raad eller Lyst til. Men Kaptajnsdagen slog til, saa der savnedes heller ingen af de smaa daglige Glæder, som en beskeden Husførelse aabnede Adgang til. Lykken smilede overalt indendørs, og tidligt fik Børnene Indtryk af den store Kærlighed, hvormed Faderen omfattede Moderen. De var ikke ret store, før de forstod Faderen, naar han uventet stod i Døren, pludselig hjemkommen fra en af sine lange Ture i Oplandet, og med kraftig Stemme raabte: »Hvor er Mor?«

I det hele taget blev Fru Dalgas forkælet af sin Mand. De var i Forholdet til hinanden som et ungt

Par hele deres Liv igennem. Fru Dalgas var ikke særlig praktisk anlagt, men hun var udpræget økonomisk. Det var saaledes hende, der forvaltede hele Officersgagen, og hun var meget stolt af, at Dalgas altid drøftede afgørende Spørgsmaal først med hende. Hun var tilbøjelig til kun at gøre, hvad hun selv vilde, impulsiv og ret original kunde hun derfor ofte vække en vis Opsigt omkring sin Person. Det spillede saaledes en stor Rolle for hende, at hendes Familie var Bruun'erne fra Fredericia. Hun var klar over sit eget gode Udseende og nævnte saaledes gerne, at Maleren Constantin Hansen havde malet Portrætter af hende hele fire Gange, mens hun boede i hans Hus som ung Pige. Som et særligt Karaktertræk hos hende husker Børnene, at hun aldrig spejlede sig.

Omkring Familien samledes ogsaa her snart en Kreds af gode Venner, væsentligst dog Officerer eller Ingeniører knyttede til de betydelige Baneanlæg, som igennem en Aarrække udvikledes over hele Jylland.

Fra 1857 boede ude paa Jægergaarden »Onkel Bruun«, som Børnene kaldte ham, uden at han dog var deres rigtige Onkel. Han var Søn af Bertel Bruun i Fredericia, født 1809 og havde indtil 1835 været Medejjer af Bruunshaab Klædefabrik ved Viborg, men havde afviklet Fabriksvirksomheden, da han overtog Jægergaarden. I en sen Alder giftede han sig med sin Broderdatter fra Assens og førte derefter et fornemt Patricierliv paa sin smukke Ejendom.

Han var nationalliberal Politiker og sad i Rigsdagen næsten hele Tiden fra 1849—74, skiftevis som Landstingsmand og Folketingsmand, i Perioden 1862—69 som Formand for Landstinget. Til hans Hjem hentes meget ofte hele Familien Dalgas ud. Saa kom Landaueren fra Jægergaarden efter dem, og selve Køre-

turen var en Oplevelse for Børnene, selv om de ikke altid var lige begejstrede for det egentlige Besøg, hvor det kunde knibe for dem at faa Afløb for deres naturlige Vitalitet, indespærret i de fine Stuer.

Dalgas satte meget stor Pris paa M. P. Bruun, der spillede en ret fremtrædende Rolle, som en meget saglig og dygtig Mand, der altid stod med begge Ben paa Jorden og aldrig lod sig rive med af Øjeblikkets Stemning. Bruun havde bl. a. været Medstifter af Viborg Amts landøkonomiske Forening og af Kreditforeningen for jyske Landejendomsbesiddere og var saaledes meget nøje inde i jyske Landboforhold. Det var meget saglige Diskussioner og tit meget langstrakte Samtaler, Dalgas og han havde om Øjeblikkets Problemer. De af Bruun fremsatte Synspunkter hørte Dalgas meget gerne, men havde mange Gange selv en helt anden Mening, saa han var ofte temmelig stærkt forstemt, naar Landauerer paany kørte Familien tilbage til Byen. Men Venskabet mellem dem bestod sikkert, lige til Bruun døde i 1884.

Blandt Vennerne fra disse Aar maa navnlig nævnes den jævnaldrende Henrik Holst, der ogsaa efter Krigsaarene var kommet ind i Vejkorpset, men derefter var blevet knyttet til Kontrollen ved Anlægget af de jyske og fynske Baner, og, da Staten selv overtog dem efter de engelske Forpagtere, blev Direktør for de jyske og fynske Baner i 1867 og senere fra 1885 endelig Statsbanernes første Generaldirektør. Til Kredsen hørte bl. a. Adjudanten ved 2. Generalkommando, den senere General Zahlmann.

I hele denne Periode var Hedesagen stadig det Emne, hvorom Dalgas' Interesse med stadig mindre Mellemlum samlede sig. Besøgene i Viborg og Samtalerne med Morville var det virksomme Incitament.

Efter Pengekrisen 1857 havde Skovplantnings-spørgsmaalet igen kaldt de kamplystne frem. De aarlige Landmandsforsamlinger rundt i Landet havde næsten hvert Aar Emnet til Behandling, og særlig Opmærksomhed vakte det, da man paa Mødet i Haderslev indgaaende behandlede de Forpligtelser, der fulgte Forordningen af 27. September 1805 om Fredsskovspligten — her høres iøvrigt vistnok første Gang den senere Medstifter af Hedeselskabet, Forretningsmanden og Godsejeren F. Mourier Petersen udtale sig som ivrig og kyndig Skovven. Stor Opstandelse blev der imidlertid først i 1861, fornyet igen i 1863, da Forstkandidat Fr. Oldenburg med Støtte fra mange Sider, bl. a. af den senere Statsminister, Godsejer Estrup, Skafføgaard, gik stærkt imod denne Forpligtelse. Han hævdede, at Skovtvangen burde hæves, for at Skovene kunde flyttes fra den gode Jord, som de ikke kunde forrente, til den mindre gode. Han kaldte Danmarks skønne Skove paa den gode Jord for »en Don Ranudo, en forgældet Stodder i en glimrende Dragt«.

I en meget lang Aarrække stod der voldsomme Kampe paa dette Grundlag. Rigsdagen havde gentagne Gange Emnet til Behandling, og de Holmgange, der toges om denne Sag, satte Spor langt ind i Fremtiden. Fredsskovtvangen blev dog ikke ophævet, og hele den ivrige Polemik mandede til syvende og sidst — som det vigtigste Resultat — ud i det betydningsfulde, at hele Landet fik indterpet, at var der et Sted, hvor der burde plantes Skov, saa var det i Jylland, paa de jyske Heder. Særligt opmuntrende har de hidtil gennemførte Plantninger imidlertid ikke kunnet virke, idet man omkring 1840 har foretaget en Undersøgelse og Vurdering af de tilplantede Arealer. Man opgjorde

Arealerne til ca. 13.000 Td. Land, men skønnede, at ikke mere end 3—4.000 Td. Land saa ud til nogen-
sinde at kunne forventes at blive til virkelig Skov.
Denne Opgørelse har dog vist været temmelig over-
fladisk. Slet saa galt gik det ikke, som Fremtiden
viste. Mange af Statsskovarealerne viste allerede løf-
terige Resultater. Det, der hæmmede dem, var den
lange Tid, de stod i Stampe i, inden de kom i Gang,
hvis de altsaa overhovedet kom i Gang.

Baade Statsskovrider Rosen paa V. Palsgaard, der
bl. a. blev kendt for sin Saamaskine, og Forstraad
Bang paa Gøddinggaard ved Randbøl havde allerede
meget tiltalende Kulturer i Gang, selv om det maaske
ogsaa var Undtagelserne paa Distrikterne. I 1862 blev
Jenssen-Tusch ansat paa Feldborg Statsskovdistrikt,
og med ham kom der her stærkt nyt Liv i dette Di-
strikts Udvikling.

Disse tre Skovdistrikter besøgte Dalgas og Mor-
ville i Aarene mellem 1860 og 1866 meget ofte. De
kom der for at se, høre og lære, og navnlig blev For-
holdet til de to sidste Forstmænd saa stærkt udviklet,
at Dalgas og Morville særlig i de første vanskelige Aar
efter Hedeselskabets Stiftelse hyppigt tog enten Bang
eller Jenssen-Tusch med paa Raad.

Der foreligger endnu intet om, at Dalgas og Mor-
ville har foretaget disse Studieture med noget for Øje
i Retning af et Hedeselskab, men hele den paagaende
Interesse, de gaar frem med, tyder paa, at de har i
Sinde før eller senere at træde offentligt frem.

*

Krigen i 1864 afbrød al fredelig Syssel og satte fore-
løbig et solidt Punktum for Spørgsmaalet Hedesagen.

I 1863, da Dalgas i November opholdt sig i Viborg,

fik han pludselig Ordre til at møde ved Hæren. Til en Bekendt har han fortalt, at han netop i den Periode havde lidt under en voldsom Mavekatarr, saa han ofte maatte smide sig paa Gulvet og vride sig af Smer-te. Alligevel rejste han øjeblikkelig til Aarhus, men var kun hjemme saa længe, at han fik pakket det nødven-dige og taget Afsked med Familien. Om denne Afsked fortæller den ældste Datter, at Faderen til allersidst pludselig spurgte hende, om han maatte laane hendes Kobberkedel. Det var en lille Kobberkedel, som den syvaarige Pige netop fornylig havde faaet og betrag-tede som sin største Skat.

Barnet løb op og hentede Kedlen — naturligvis maat-te Faderen faa hendes dyreste Eje med i Krigen. Et mor-somt bevaret Billede af Faderens Oppasser under hele Krigen viser ham netop med Kedlen yderst paa den store Oppakning. Selv i de sidste Minutter havde Dal-gas husket de Smaating, der kunde være Brug for.

Senere har Dalgas jævnlig fortalt om sine Oplevel-ser i Krigen, som han var stærkt optaget af, og navnlig fordi han i mange Retninger havde en anden Opfat-telse af Udviklingen og det, der skete, end den Opfat-telse, der i Almindelighed raadede.

I sine Erindringer fortæller han imidlertid mest sammenhængende herom, og disse Sider skal derfor citeres her:

»I November 1863 fik jeg Ordre til at melde mig ved Hæren udfør Dannevirke hos den højstcommanderen-de Ingeniørofficer, Major Schrøder, og der overtage 3. Ingeniørkompagni. Hvad jeg og flere andre nys til-komne Ingeniørofficerer egentlig skulde der, havde vi Ondt ved at fatte; thi vi fik ikke Tilladelse til at ud-rette noget synderligt. Dannevirkestillingen var i alt Andet end god Forsvarsstand, Værkerne vare ikke mon-

terede og Palisaderne ikke forbundne ved Løbegrave, Forværkerne vare ikke fuldførte, og det udenfor liggende Terrain var ikke rensset for Jorddiger og andre Dæknings-Gjenstande.

De i Slesvig værende Ingeniørofficerer, hvorimellem jeg, bleve tilsidst enige om at gjøre en Forestilling hos vor Chef, gaaende ud paa, at der var Meget at rette, at vi havde for lidt at bestille, at Vinteren nærmede sig, og at Frosten kunde umuliggjøre Stillings gode Istandsættelse i rette Tid, hvis ikke vi fik Lov til at arbeide med stort Mandskab, hvoraf der var nok at faae, idet hele Hæren alt da var samlet. Men Chefen gav det Svar, at han havde Ordre til ikke at forcere Arbeidet. Vor Forestilling blev gjentagen flere Gange, men vi fik samme Svar.

Det var øjensynligt, at man i Kjøbenhavn ikke troede paa Krig, og at vor Hærs Opstilling bag Dannevirke kun var et diplomatisk Skaktræk; men omtrent ved Nytaarstider eller et Par Dage derefter maa Anskuelserne i Ministeriet pludselig være blevne ændrede; thi da ankom Oberst Dreyer (Dalgas' tidligere Chef under Vejvæsenet) til Slesvig, overtog Ingeniør-Commandoen, og han havde Ordre til at forcere Stillings Istandsættelse saa meget som muligt. Fra den Dag, han kom, fik vi Kaptainer Ordre til at udføre omtrent det Umulige, og han selv udfoldede den største Energi.

For mit Vedkommende alene arbeidede jeg med 150 Mand Ingeniører daglig, 2000 Infanterister og 300 civile Tømmersvende, som jeg forskrev fra jyske Kjøbstæder.

Tømmerværktøj fik jeg smuglet ind fra Hamburg gjennem de tyske Forposter, Tømmer fik jeg fra Flensborg, Spader og Hakker bleve smedede og repa-

rerede Dag og Nat i provisoriske Smedier, om Dagen var jeg lænkebunden til Arbejdsstederne Huusby og »Gross-Danewerk«, og om Natten var jeg bunden til Skriverstolen; men Alt uden Nytte. Thi Frosten var indtruffen, Værktøjet brast i den haarde Jord, og de store Cavalleristalde, som jeg i Løbet af 3 Uger virkelig fik rejst, bleve kun brugte i faa Dage forinden Retraiten.

Da Ministeriet sidst i December endelig havde faaet Blik for, at det ikke var nok at lade Hæren paradere, men at Legen kunde blive til Alvor, da var det for seent, til at Stillingen kunde bringes i Orden, især da dens Styrke svækkedes betydeligt, ved at baade Slien og Oversvømmelserne langs Reideraa og Trenen frøs til med tyk Iis. Det blev uoverkommeligt at holde aabne Render i Isen, fordi Mandskabet alt var udaset af den uafsladelige Arbeiden i Skandserne, og tillige fordi Isningsredskaber ikke havdes parat og først seent bleve tilveiebragt i utilstrækkelig Mængde.

Denne Mangel paa Forsynlighed og Omtanke i rette Tid paa Ingeniørernes samtlige Omraader kan dog ikke tilskrives nogen enkelt Person, men hele det System, hvori vi ulykkeligviis vare blevne indsyltede. Dannevirkestillingen kunde nemlig ikke være eller blive skikket til at forsvares af os mod en overmægtig Fjende, fordi den var meget for udstrakt, og i stærk Frost uholdbar paa meer end dens halve Længde. Men Systemet, det vil sige en Politik, der lod sig lede af den i militair Henseende uvidende offentlige Stemning, istedetfor at denne burde have været ledet ind paa et rigtigt Spor, — dette System havde alt siden 1850 ikke havt Mod til at træde op imod vort Folks taagede Fornemmelser om, hvad det gamle, historiske Dannevirke, Nationens Værn fra Thyras Tider, burde og

kunde være for os; og Systemet var derfor allerede nogle Aar iforvejen gaaet ind paa at gjøre Dannevirke til en Paradestilling; thi Andet kunde den for os ikke blive.

De Mænd, som dengang indtrængende advarede herimod, deriblandt den tapre Chef for Dinesens Batteri, raabte i Ørkenen, og bleve anseete som unationale.

Og da det saa i 1864 blev klart, at det var Alvor med Krigen, havde Systemet heller ikke Mod til at forlade Paradestillingen og til istedetfor at indtage Dybbølstillingen, der dengang var Danmarks eneste stærke Værn paa Halvøen, uagtet ogsaa dens Befæstning var i en kummerlig Forfatning. Hvis alt det Arbejde og alle de Summer, som i Aarene 1850 til 1864 vare blevne lagte paa Dannevirke, itide vare blevne anvendte paa Dybbøl og Broager, hvis her var bleven reist en Fæstning af 1. Rang, dækket i Ryggen af vor dengang seirrige Flaade og med Øerne som Proviantkammer, — hvis Systemet havde turdet dette ligeoverfor Folkestemningen, saa var sandsynligvis Dybbøl og Als aldrig bleven taget, og saa havde vi endnu havt Nordslesvig.

Med al denne taabelige Famlen indlede vort ulykkelige Felttog 1864, og blot 3 Dage efter, at Fjenden havde vist sig foran Stillingen, maatte denne nødvendigvis opgives. Retraiten fra Dannevirke den 5.—7. Februar skeete heldigvis endnu i god Tid, saa at vi ikke bleve omgaaede; udført blot 1 eller 2 Dage senere, vilde Hærens Tilintetgjørelse have været sikker, thi Fjenden var den 5. ifærd med at gaae over Slien med 25.000 Mand, som den 7. skulde have besat Flensborg og derved afskaaret os Retraiten. Forsaavidt havde vor Overcommando altsaa været klartseende; men forøvrigt medførte den ubegribeligste Mangel paa

Forsynlighed i Retning af Skjærpning, Tilsyn ved Kroerne og Ordning af Marschrouten, hvortil kom, at Veiene vare glatte som et Speil, at Retraiten fremkaldte stor Uorden, og at vore Tropper ankom til Als og Kongeaaen i en meget bedrøvelig Tilstand.

En Mængde Heste og især Kjøretøier bleve liggende i Veigrøfterne, Heste og Vogne sammenfiltredes udenfor Kroerne, saa at al Fremmarsch standsedes i timeviis; der var intet Tilsyn med de lange Rækker af Trainvogne og Sygevogne, hvis tildeels civile Kudske gjorde, hvad de vilde; og Retraiten til Als medtog over 50 Timer, medens den kunde have været udført i den halve Tid.

Ved 2 Kroer maatte jeg med Magt bane mit Kompagni Vei gjennem den derværende Sammenstuvning af Mennesker, Dyr og Vogne, paa det ene Sted assisteret af et Par Cavalleriofficerer, brugende den flade Klinge, til Pladsen var ryddet; paa det andet Sted hjulpen af en halv Snees Kjøbenhavnere, som vaagne ved en Tale, jeg holdt til den slumrende Hob, og hvoraf den ene tilraabte mig: »Det er rigtigt nok, Hr. Kaptain, vi skal nok rydde Bulen for Dem,« og det gjorde de med inderlig Lyst; Alt og Alle blev bankede »vorwärts« tiltrods for Protester fra Traincommandører og deslige, og dette vedblev i et Quarteers Tid, indtil mit Kompagni, som jeg havde ladet tilbage paa Landeveien, var passeret Kroen; men saa lukkede Hullet sig atter, indtil andre banede sig en ny Aabning.

Mit Kompagni var et af de bedst stillede, thi allerede Dagen før Retraiten var jeg blevet opmærksom paa Et og Andet mistænkeligt, jeg henvendte mig derfor under 4 Øine til min Chef, fik under det strængeste Paalæg om Taushed Tilladelse til at sende mine

300 civile Tømmersvende nordpaa, som jeg ellers vilde have været belemret med, forsynede mine Kjøretøier med Lygter og Lys, mit Mandskab med Proviant og fik om Aftenen, inden vi drog afsted, mine Heste skjærpede og Mandskabets Støvler forsynede med Braader. Paa Marschen om Natten blev der ophængt Lygter i Kompagniets Telte og Queu, og undervejs samlede jeg efterhaanden saa meget i Grøfterne, efterladt Ingeniørmaterial og andre Køretøier med Bespænding og Mandskab, at Kompagniet ved Ankomsten til Als havde den dobbelte Styrke af det normale.

Undervejs tilbød Kompagniets Smede frivilligt at omskjærpe vore Heste, medens vi i en Landsby tog en 4 Timers Hvil, og Føde til Hestene var der nok af i de Proviantvogne, der laae i Grøfterne.

Da vi saa efter 46 Timers Marsch kom paa Dybbølbanke, fandt vi for første Gang Orden paa Veiene. Det var 4 Ingeniørofficerer, som med Major Jørgensen i Spidsen frivilligt fungerede som Veipoliti, men nede ved Sønderborg var der atter den største Forvirring. En tætpakket, taus Menneskemasse spærrede Adgangen til Byen, og da jeg raabte høit ud over Mængden, om der var nogen tilstede, som kunde give Ordre til de kommende Afdelinger, lod man mig vide, at Alt var Confusion, at Sønderborg var belagt til det Yderste selv paa Trapper og Gange, og at vi gjorde rettest i at marschere andetstedshen, eller at lade Enhver sørge for sig selv, thi det gjorde de Fleste.

Saa dreiede jeg af fra Byen, opfordrede Mandskabet til at holde ud endnu en Nat, og marscherede til min gamle Ven Skovrider Ulriks Bolig i Sønderskoven. Uagtet her allerede fandtes Oberst Beck, 10 Officerer og 30 Mand, saa fik vi dog inden Kl. 12 om Natten

alle mine 300 Mand og 150 Heste indquarterede i Skovridergaardens og Skovfogedens Lader og Loer, hvortil hjalp, at Kompagniets Haandværkere i en Fart fik opstillet et Skuur af et Parti Brædder, som netop laae ved Gaarden. Alt Mandskab fik tilmed varm Mad inden samme Tid, og vi Officerer, som spiste oppe i Dagligstuen, sov sødeligt mellem Retterne, saa at Fruen flere Gange maatte vække os.

Mit Kompagni havde ikke alene været paa Benene fra d. 5. Kl. 5 Efterm. til d. 7. Kl. 12 Nat, 4 Hviletimer fra regnet, altsaa 51 Timer, men Natten mellem d. 4. og 5. havde vi altsaa været paa Arbeide udfor Gottorpslot for at barrikadere dette, uden at Beboerne af Slesvig lagde Mærke dertil.

Den næste Morgen d. 8. feilede Mandskabet Intet, jeg marscherede ind til Sønderborg, afleverede den paa Retraiten opsamlede Deel og rykkede ud til Dybbøl paa Skandsearbeide; men da jeg meldte mig til min Chef, Dreyer, og han udtalte, at det var en godt ledet Retraite, kunde jeg ikke dye mig, og sagde ham, at den havde været meget slet ledet. Og det var den. Han tog det ikke ilde op, og gav mig nogle faa Dage efter Ordre til over Fyen at marschere til Jylland, hvor jeg en Uges Tid efter meldte mig hos General Hegermann-Lindencrone i Veile.

Det jyske Armekorps' Retraite gennem Jylland er velkendt, og har længe været ilde omtalt, men med Urette. Den stadige Retireren opirrede Folkebevidstheden og gav Anledning til meget uretfærdige Beskyldninger mod Generalen, der endog fik Tilnavnet »Baglæns«. Umiddelbart før Kampen ved Veile fik Generalen i min Nærværelse Ordre fra Kjøbenhavn til at sende 7. Regiment til Aarhus og videre til Als, eller henved Halvdelen af vor iforveien altfor lille In-

fanteristyrke. Hans Forbittrelse herover erindrer jeg tydeligt, men Ordren maatte pareres, Regimentet afgik et Par Timer efter, og vort Forsvar var nu lammet. Samme Dag d. 8. Marts, Kl. 2 bleve vi angrebne, der blev sendt Iilbud til Regimentet om at komme tilbage, men det havde allerede naaet Horsens og indtraf ikke ved Veile før om Aftenen, efterat Kampen var endt, for umiddelbart derefter og sammen med Korpset at marschere til Horsens.

Min Virksomhed ved Veile havde bestaaet i at forskandse Stillingen, og den blev heller ikke tagen ved nogen af de af Fjenden udførte direkte Angreb, men ved en omgaaende Bevægelse om vor høire Fløi, som kunde have været forhindret, hvis 7. Regiment havde været tilstede; thi vi havde kun 200 Mand at stille imod dette Flanke-Angreb.

Forøvrigt foregik Kampen i den største Orden som paa en Exercerplads, og kun i Lille-Grundets Have blev der af Fjenden taget 200 Mand tilfange, lutter Nord-Slesvigere. Eieren har senere fortalt mig, at han selv havde seet, at disse smed Geværerne og lagde sig paa Jorden, medens den øvrige Deel af 1. og 11. Regiment, hvortil de hørte, i god Orden trak sig tilbage. Dette Forræderi foranledigedes ved Fjendens Proklamation om, at de Nord-Slesvigere, som nedlagde Vaabnene, vilde blive sendt hjem.

Under Retraiten fra Horsens nordpaa fik vi en forrygende Snestorm med efterfølgende 10 Graders Kulde, men desuagtet lykkedes det Generalen at undslippe med sit altfor svage Korps, der umuligt kunde have standset Fjenden, og som vilde være blevet taget med Mand og Muus, hvis Forsøget herpaa var bleven gjort; thi, efter at 7. Regiment var bleven indskibet i Aarhus, havde Korpset tilbage 11. og 1. Regiment, hvis

samlede Styrke kun var c. 2000 Mand, foruden lige-
saameget Cavalleri, ialt 4500 Mand at stille mod Fjen-
dens 15000.

Syvende Regiment, der ikke som 1. og 11. havde lidt store Tab, talte ogsaa 2000 Mand, og med dem kunde vi have gjort Holdt; uden det kunde vi ikke besætte en eneste af de Stillinger, som Halvøen frembød sønden for Limfjorden. Naar Regeringen tog Halvdelen af Infanteriet fra os, kunde den ligesaa gjerne have taget det Hele. I 10 Graders Kulde og Sneknog kan man derhos ikke føre Guerillakrig, thi Mandskab og Heste maa om Natten i Huus; og de lange Marscher, der følge med Guerillaen kunne ikke præsteres under saadanne Forhold. Det var derfor fuldkomment rigtigt at gaae tilbage indtil Limfjorden, og denne Re-
traite lededes i Modsætning til Dannevirkeretraiten fortrinligt, iblandt andet fordi Jernbanen til Skive brugtes.

Banen mellem Langaa og Skive var imidlertid knapt færdig, Stations- og Togmandskab var ikke øvet, men Generaldirektør Holst ledede personligt Banetransporten, uden at noget Uheld indtraf, og Armeekorpsset forsvandt ved Hjælp heraf pludselig for Fjenden, som med Grund havde spidset sin Næse efter at gjøre en god Fangst.

Jeg traf Holst i et Kulskur i Skive Station, glad over, at hans Hverv lykkeligt var tilendebragt, selv tog jeg ikke med Banen, da Kompagniets mange Kjøretøier, deriblandt Korpsets Reservekrudtbeholdning og flere Læs Spader og Hakker vilde have belemt Banen; fra Skanderborg marscherede vi i 2 Dage over Silkeborg og Viborg til Skive, og der fik jeg strax Ordre til at forskandse denne By.

I de Dage var Skive nemlig en fortrinlig Forsvars-

stilling, idet Karupaa var gaaet over sine Bredder og dannede foran Byen en stor Oversvømmelse fuld af Iisflager.

Korpsets Overgang over Sallingsund til Mors var derimod bleven umulig paa Grund af en stærk Storm, og Skivestillingen skulde derfor holdes, hvis Fjenden fandt vort Spor; men han havde ingen Anelse om, hvor vi var, og vore Forsvarsforanstaltninger blev overflødige.

Dagen efter Ankomsten til Skive overtog min Lieutenant (nu Oberstlieutenant Müller) Skandsearbeidet, medens jeg bragte en Ordre til General Honnens, om med Cavalleriet at vogte Overgangen over Karupaa ved Hagebro; og om Natten arrangerede jeg fra Sevel Præstegaard et Efterretningsvæsen, der strakte sig indtil Paarup og Daugbjerg. Præsten, Provst Bötcher, hans 3 Døtre og den Lieutenant, der kommanderede min Eskorte, skrev den Nat efter mit Diktat Ordre til Sognefogederne i disse Hedeegne, som jeg kjendte nøie, om at holde ridende Poster paa Udkigssteder langs de vigtigste Veie og daglig sende Efterretninger til Skive; og da dette var besørget, blev jeg sendt til Viborg i samme Øiemed. Fjenden var og blev dog borte, og Overgangen til Mors fandt saa Sted, hvor jeg konstruere en transportabel Bukkebro.

Saafremt Armeekorpset skulde blive i Jylland, maatte Betingelsen herfor være, at denne Landsdel skulde kunne forsvares, følgelig at Korpset maatte forstærkes; og i Forventning om, at dette efter givet Løfte vilde skee, gik Korpset først i April mod Syd til Eggen mellem Silkeborg og Aarhus, ventende paa Ordre, til sammen med en Afdeling fra Fredericia, at gjøre en Diversion i Nordslesvig. Men Ordren udeblev, Forstærkning blev der ikke noget af, og vi maatte paa-

ny retirere til bag Limfjorden, dennegang til Nørre-Sundby og Aggersund.

Paa det sidste Sted var jeg i nogen Tid Commandant, havde en $\frac{1}{2}$ Bataillon og 4 Kanoner under mig, fik Pladsen forskandset og en Barakkeleir bygget; men nogen Fjende saa vi ikke. Han havde lagt sig udenfor Fredericia, medens Stormen paa Dybbøl fandt Sted. Skandserne der bleve tagne den 18. April efter en haardnakket Kamp, som kunde have haft et andet Resultat, saafremt Hovedvægten fra første Færd var bleven lagt paa Dybbøl og Broager. Fredericia blev rømmet den 29. April og Vaabenstilstanden afsluttet den 11. Mai. Under denne blev endelig det jyske Armeekorps forstærket, saa at det fik en Styrke paa ialt 12000 Mand; men nu var Forstærkningen ikke længer til synderlig Nytte.

Udsigten til med Held og i rette Tid at kunne foretage en Diversion fra Aalborg ned mod Sundeved, hvor Fjenden forberedte Overgangen til Als, havde tabt meget i Sandsynlighed, især fordi vi ikke længer havde noget Støttepunkt i Fredericia, og fordi Afstanden fra Aalborg til Sundeved var for stor. Armeekorpset vilde derimod have kunnet gjøre en langt større og sikker Nytte paa selve Als, og det burde have været der, fordi General Steinmann havde erklæret, at den ham betroede Styrke 12000 Mand, var meget for lille. Imidlertid blev der umiddelbart forinden Vaabenstilstandens Ophør, den 28. Juni, truffen Anstalter til at gaae over Aggersund med hele det jyske Korps, og jeg havde det Hverv at samle Fartøjer hertil; men allerede d. 29. Juni faldt Als, og umiddelbart derefter kom Regjeringens Ordre, til at vi over Frederikshavn skulde forlade Jylland, for at gaae til Fyen og deeltage i denne Øøes Forsvar. D. 18. Juli sluttedes

imidlertid paany Vaabenstilstand, og d. 30. Oktober den ulykkelige Fred, hvor vi foruden Holsteen og Lauburg mistede hele Slesvig.

Jeg har troet, at det kunde interessere den opvoxende Slægt at kjende min Opfattelse af denne sørgelige Krigs Ledelse fra vor Side. Desværre gaaer den ud paa, at Ledelsen var famlende fra først til sidst, dog ikke fra Generalernes Side, som vistnok fik gjort det mest mulige ud af deres slet stillede Situationer; og navnlig ikke fra General Hegermann-Lindencrones eller Steinmanns Side, hvem man umuliggjorde et kraftigt Forsvar ved unødigt at svække deres Armeekorps, netop naar der var Brug for den størst mulige Styrke. Den planløse Ledelse kom fra Ministeriet. Dannevirke burde ikke have været svagt befæstet, men Dybbøl og Broager burde have været stærkt befæstede, og Forsvaret burde i Hovedsagen have indskrænket sig hertil og til Fredericia. Med Øerne og en seirrig Flaade i Ryggen samt med en Hær paa 50.000 Mand, der isaafald ikke vilde være bleven demoraliseret ved de evige Retraiter, maatte vi have kunnet præstere et saa kraftigt Forsvar, at Nordslesvig og Als kunde have været reddede. At vi maatte miste de tyske Dele af Hertugdømmerne, det er der nu ingen, der tvivler om, efterat vi have oplevet, at Preussen ikke alene har taget dem i sin Besiddelse, men ogsaa Mecklenburg, Hannover, Hessen, Elsass og Lothringen; men det laa næppe i Preussernes oprindelige Plan at ville have Nord-Slesvig, og desuden var Dybbøl dengang og i vore Hænder en Stilling af første Rang, som kunde have været gjort til en næsten uindtagelig Fæstning.«

*

Denne hidtil kun i korte Sammendrag gengivne Beretning giver et saare karakteristisk Udtryk for Dalgas' Handlemaade, hans Vilje til at overvinde Vanskeligheder, og hans store Evner som Organisator og Leder, men ogsaa som Udtryk for Tænkemaade er Beretningen typisk for ham.

Al Uret er ham imod, Ansvar et skal lægges, hvor det hører hjemme, og naar han siger, at han har troet, at hans Beretning kunde interessere den opvoksende Ungdom, har han helt ud Ret.

Fra Krigsaaret har vi et Par andre bemærkelsesværdige Detailler om Dalgas' Deltagelse, som Skovrider Niels Fritz har fortalt. I 1864 var Fritz Forstelev paa Silkeborg Skovridergaard, hvor en Dag, efter at den danske Hærs Tilbagetog var begyndt, en Ingeniørkaptajn kom ridende ind i Gaarden med en Snes Menige og Heste. Han gjorde straks et i høj Grad behageligt Indtryk, baade ved sit Ydre og sit Væsen. Han skulde ligge paa Skovridergaarden og afvente Ordre til at gaa videre nordpaa efter at have brudt Broen af over Silkeborg Aa, naar Fjenden nærmede sig sydfra. Han præsenterede sig som Kaptajn Dalgas, og Fritz anede ikke dengang, hvormeget han i de næste 30 Aar skulde faa at gøre med denne Mand. Fritz skildrer ham paa den Tid som en meget livlig Mand, der egentlig intet havde imod at præsenter sig fordelagtigt til Hest. Han red en lille sort Hest, der var taget fra Østrigerne, og som han lod »versere« og »traversere« for Damerne. Flere Gange laante han Skovriderfamilien og de unge Elever Heste, saa de kunde ride Kavalkade gennem Skoven. Men det blev en kort Glæde. En Dag fik han Ordre til at fortsætte nordpaa og med det samme afbryde Broen over Aaen. For Skovriderfamilien og Fritz var det et tungt Øjeblik at staa paa den søndre

Side af Aaen og vinke Farvel til de sidste Danske, vidende sig overladt til Fjenden, som da ogsaa mindre end en Time efter rykkede ind i Silkeborg.

Længe efter Krigen oplevede den ældste Datter Mette Marie selv at faa fortalt en Erindring om Faderen under Krigen. Hun havde været paa Tur med Dalgas og var sammen med ham blevet færget over ved Aggersund. Færgekongen tog imod dem paa Aggersundsiden og hilste genkendende paa Dalgas. Det viste sig da, at hun huskede ham fra 1864, hvor han en Dag var kommet ridende fuldstændig udmattet til Færgestedet, i flere Dage havde han ikke været af Tøjet, og han havde været saa medtaget, at Færgefolkene maatte løfte ham af Hesten og bringe ham til Sengs. Mette Marie Dalgas mente ikke, at Faderen havde været særlig stolt af at blive mindet om dette Træk.

I Gads danske Magasin fortælles i 1909 en Beretning af en Militærlæge, der i 1864 skulde sættes over Alsund i en Fiskerbaad sammen med et Par Officerer, deriblandt Kaptajn Dalgas. Det var en hel Storm, og uagtet gentagne Paamindelser vilde Fiskerne ikke løse Skøderne.

Saa lød Dalgas' Kommando gennem Stormen, og inden nogen vidste, hvorledes det gik til, sad Dalgas ved Roret med Rorpinden i sin ene Haand og det løse Skøde i den anden, og Baaden kom godt over. Denne Fortælling illustrerer atter godt Dalgas: Evnen til at kommandere, hans Snarraadighed i vanskelige Øjeblikke og hans Evne til at styre og bringe en Opgave til Løsning uden at være Fagmand.

Det er naturligt, at Krigsoplevelserne har været et stadigt tilbagevendende Samtaleemne i den Kreds af tidligere Krigsdeltagere, der mødtes i Dalgas' Hjem i de kommende Aar. Et Udtryk herfor er det, at Fru

Dalgas ret ofte — og meget tørt — kunde erklære, at hun ikke regnede med de Officerer, der ikke havde været med i Krigten.

Det har været en skuffet Dalgas — og vel ogsaa en noget bitter, — der har maattet til at genoptage den daglige civile Gerning. Hvorledes han har følt det, kommer til Orde i en Udtalelse, hvor han siger, »at i 1870 under den fransk-tyske Krig steg i en kort Tid vort Haab om at genvinde det tabte, men med de franskes uhørte Nederlag svandt Haabet atter, og jeg er nærved at tro, at Sorgen her i Landet over Frankrig var større end i 1864 over vore egne. Thi Frankrigs Ulykke var i Virkeligheden den sidste Draabe i vor egen, saavidt som det var det eneste Land i Verden, der maatte, kunde og vilde have hjulpet os«.

Disse Ord — fremsat i 1891 — viser hvor stærkt Trykket fra 1864 har hvilet paa Dalgas, hvor intenst han har følt Tabet, og at der har været en stadig latent Længsel efter at se det genoprettet, gemt i hans Inderste. Til daglig bar han ikke i sine senere Aar Følelser af denne Art udvendig. Det var kun i fortrolige Timer i en Vennekreds, at han blottede dette, der vejede saa stærkt til for ham.

#

TREDIE KAPITEL

De første Kampaar.

I adskillige Biografier af Dalgas ser man fremsat den Oplysning, at det var Nederlaget i 1864 og Tabet af Sønderjylland, der bragte Dalgas frem i Forgrunden, at det var hans store Sorg over Danmarks Ydmygelse, som gav ham — i et Slags Klarsyn — Overbevisningen om, at de jydskes Heder kunde bringes til at gøre Landet større indadtil og i nogen Grad være med til at hele Saaret. Men om noget saadant foreligger der intet. Hverken i de Breve, der har været tilgængelige eller i hans Artikler fra disse Aar, giver han Udtryk for en bevidst Handlen ud fra et saadant Motiv. Der er da ogsaa noget ulogisk i, at en saadan Tanke skulde opstaa hos ham — hvor smuk og patriotisk den end er, og hvor overensstemmende den end kan være med de Følelser, der besjælede ham — for mere end nogen anden var Dalgas klar over, at Udviklingen af de jydskes Heder allerede var i fuldt Sving.

Ud over Europa saa man alle Vegne Bestræbelser i Gang for at vinde ny Jord. Frankrig var forlængst naaet til sejrriige Resultater i Kampen med Lynghe-derne, i Holland var man langt fremme, dog var det ikke her endnu i organiseret Form, i Tyskland havde navnlig Skovrejsningen naaet en opsigtvækkende Udvikling et Slægtled tidligere, og i Skotland var Spørgs-

maalet ligeledes taget op. Hele denne Sag var ikke noget isoleret dansk Fænomen, det var et mellemfolkeligt Problem, paatrængende og yderst aktuelt som Følge af Aarhundredets voldsomme Befolkningstilvækst overalt i Europa.

Fra alle Sider kaldte det da ogsaa omkring denne Tid paa fortsat Udvikling herhjemme. Plantnings-spørgsmaalet, det vil endnu kun sige Skovrejsningen, var ivrigt diskuteret i alle forstinteresserede Kredse med Statsskovvæsenet som drivende Faktor i Spidsen. Hedeopdyrkingen skred frem med feberagtig Hast langs de nye Veje, Aar for Aar havde man næsten alle Vegne været Vidne til, hvor lidt der skulde til for at se Lyngen neje sig for Plov og Harve. Langs Aaerne dukkede Vandingskanaler af større og mindre Omfang op. Det landøkonomiske Selskab for Ringkøbing Amt var langt fremme paa dette Omraade med bl. a. en Mand som Engmester Feddersen i længere Tid knyttet til sig. Mergling var ved at blive en Nødvendighed, som Landmandsforsamlingerne ivrigt drøftede. Jernbaneanlæggene var ved at tage Fart. Lange Diskussioner havde gennem en halv Snes Aar været almindelige om Tværbaner og Længdebaner. Interessant havde det været i 1859 at følge Debatten om Tværbanen fra Aarhus over Viborg til Struer, som en engelsk Storentreprenør samme Aar havde faaet Koncession paa, en Diskussion, som ogsaa i høj Grad drog Hede-problemet frem, idet det, der en Overgang var det vigtigste Spørgsmaal, drejede sig om, hvorvidt en Længdebane skulde følge Højderyggen gennem Jylland over Viborg, Aalborg og til Frederikshavn, eller om Længdebanen skulde ligge paa Østkysten fra Købstad til Købstad.

I disse Aar tages igen Planerne om Vejenes Admini-

stration op til Drøftelse. Der var Planer om at lægge den ud til Amterne, som saa selv, efter visse Overgangstilskud, skulde udbygge det manglende. Det var iøvrigt dette, der gennemførtes i 1867, hvorved Dalgas blev den eneste af den gamle Stab af Vejingeniører, som fortsatte, idet han knyttedes til som Tilsynsførende, for endelig selv i 1885 at blive udnævnt til Overvejsinspektør.

*

Det, der først har tiltrukket sig Dalgas' Opmærksomhed, er de mange offentlige Indlæg, der beroede paa Misforstaaelser. Med hans indgaaende Kendskab til Hedeforholdene, maa det Gang paa Gang have skabt Irritation hos ham, naar han mødte Udtalelser og Meninger, som intet havde med de faktiske Forhold at gøre. Han — og Morville — har været klar over, at Hedesagen var paa Vej, at den vilde bane sig frem til en Løsning uafhængig af Diskussionerne. Det var Handlingens Tid, der var inde, — og det gjaldt først og fremmest om at søge Kræfterne spændt for, saa de trak samme Vej.

Den 15. og 16. November 1865 findes der da i Berlingske Tidende en længere Artikel af Ingeniørkapitajn Dalgas. Det er første Gang Dalgas træder offentligt frem.

Efter en Omtale af Heden, hvor han navnlig understreger dens Variation og de Muligheder, dens mange Bække, Aær og Moser rummer — de sidste, siger han, kan blive af uberegnelig Nytte for saavel Agerbrugerne som for Industridrivende — fortsætter han: »maa man komme til det Resultat, at der er meget at opnaa ved Hedens Opdyrkning. Denne er ogsaa alt gaaet rask fremad, navnlig de sidste 20 Aar, den følger med de

nyanlagte Veje og bevæger sig i det hele fra Øst til Vest. Allerede nu plantes der aarligt flere hundredtusinde Granplanter i Heden, og allerede nu foreligger der mange praktiske Beviser for, at Opdyrkningen ved Ploven kan foretages med Fordel. Men uagtet der er gjort meget, er det dog kun lidet imod, hvad der endnu staar tilbage, uagtet Hedeopdyrkningen i de sidste 20 Aar beløber sig til mere end 1 Kvadratmil, er dette Arbejde kun at betragte som Indledning, som Forsøg, der er gaaet forud for Hedens endelige Opdyrkning. Tidspunktet til at tage fat med Alvor og Kraft, synes nu at være kommet, thi Visheden for, at det kan nytte noget at opdyrke Heden, har man erhvervet, og Bevidstheden om, at det er en Skam for et Land, at lade en Strækning paa henvend 50 Kvadratmil henligge ubenyttet, er i den sidste Tid blevet mere levende end nogensinde før. Enhver, som har Lyst og Evne, bør bidrage sit til Løsningen af Opgaven, og det er i det Haab, at ogsaa mit Bidrag maa kunne være til nogen Nytte, at jeg har troet at burde fremkomme med følgende Betragtning«.

I sin videre Omtale af Hedeforholdene advarer Dalgas mod, at Regeringen beplanter eller opdyrker Heden under eet for derefter at sælge den eller udleje den til Nybyggere, ligesom han fraraader at gentage Koloniseringseksperimentet. Det er ikke nødvendigt med saa store Ofre, for Heden er god nok til i alt væsentligt at bære alle Udgifter ved dens Opdyrkning, saaledes at man kan overlade dette til Nybyggerne selv. Derimod er der flere Ting, som maa udføres under eet for at trække Nybyggerne til Heden.

Han omtaler derpaa den uheldige Udskiftning med de lange Lodder og de mange spredte Stykker, der hørte til hver Ejendom, og foreslaar, at det offentlige

skal tilbyde at betale f. Eks. Halvdelen af Omskiftningsomkostningerne, hvis det sker indenfor et bestemt Aaremaal. Udsigt til at tabe denne Hjælp vil fremme Interessen for at faa det gennemført. Omskiftningen vil gøre det lettere at erhverve Hede og vil øge Hedens Værdi for de øjeblikkelige Ejere.

En anden Vanskelighed ved Indkøb af Hede er Ukendskab til dens Bonitet: »De udenfor Heden kende Lidet eller intet til den, og da det netop er fra dem, at Nybyggerne skulde komme, bør der virkes hen til, at denne Uvidenhed hæves. Der bør foretages Undersøgelser af Hederne, de bør kortlægges efter deres Eg-nethed, og disse Kort bør offentliggøres, saa de er let tilgængelige.«

Dalgas redegør for, hvorledes Aaløbene hidtil har været det naturlige Støttepunkt for Hedernes Opdyrking, men da de naturlige Enge kun har ringe Udstrækning, gælder det om at øge disse Arealer, hvilket kan gøres ved Anlæggelse af nye Overrislinger, hvor Vandet hentes enten fra Aaløbene eller fra Brøndboringer. Han foreslaar, at Staten skal finansiere begge Former for Vanding ved Laan.

Heden trænger ikke alene til Vand, men ogsaa til Læ, men det kan ikke nytte at vente med Opdyrknin-gen til »Heden har faaet Læbælter af Skove«. Man maa nøjes med et mindre Udbytte af Jorden, indtil Plantning er blevet almindelig. Det offentlige, større Gods-ejere og Aktieselskaber er ikke nok til at være i Stand til indenfor en lang Aarrække at beplante saa store Strækninger, at en Forandring af Klima kan spores, siger Dalgas. »Hedeboerne maa selv bringes til at plan-te, og det opnaaes bedst ved at lette dem Arbejdet, oplyse dem om Plantningens Nytte og anspore deres Æresfølelse.«

Det Forslag, som Dalgas fremsætter herom, gaar ud paa, at Regeringen skal oprette Planteskoler, hvor Hedeboerne indtil videre kan faa gratis Planter, at der uddeles Præmier for mindre Plantninger og Hegnsætning i Heden, samt at Skovtvangen i de bedre Egne bør hæves, efterhaanden som vedkommende Skovejer beplanter et større Areal i Hederne.

Det sidste Forslag i Artiklen omhandler Vejenes Udbygning, idet han efter en nøje Motivering henstiller, at Regeringen lader udarbejde Forslag og Overslag til Amtsvejenes Udbredelse og Fuldførelse i de 5 Hedeamter.

Til Slut opstilles et Overslag over, hvad disse Forslag vil koste Staten. Han mener, at alle Opgaverne vil koste ca. 50.000 Rigsdaler aarligt i 20 Aar, hvoraf Halvdelen vil gaa til Vejudbygningen.

*

Meget af det, der her fremsættes af Dalgas, har paa forskellig Maade været ført frem med Aars Mellemløb af andre før ham. Interessant er det, at han giver Udtryk for, at det maa være Nybyggere fra andre Dele af Landet, der skal gennemføre Opdyrkningen af Heden, medens han vil have, at Hedeboerne selv skal bringes til at plante. Der er adskilligt i denne Artikel, som han i Løbet af faa Aar reviderer sin Opfattelse af. Som Helhed er Artiklen imidlertid paa mange Maader et Program, selv om baade væsentlige og uvæsentlige Detailler i den ændres totalt.

Artiklen vakte ikke megen Opmærksomhed. Den gav Anledning til nogle Indlæg om Emnet baade i Berlingske og i et Par andre Blade. Hvem var denne ukendte Kaptajn Dalgas? Havde han noget Begreb om det, han skrev? Et Par Indsendere, bl. a. i »Fædre-

landet«, gjorde nærmest Løjer med det meget alvorligt mente Forslag. Et særligt nærgaaende Angreb paa Dalgas tog han sig meget nær, fordi han mente at kunne fastslaa, at Artiklen var skrevet af en nær Slægting, en Købke. Nogen Vished herfor foreligger dog vist ikke.

Kritikken gik navnlig ud paa, at det maatte være utænkeligt, at Staten skulde ofre saa store Beløb paa noget saa tvivlsomt som Hedeopdyrkning, og selv om denne Kritik virkede ubehageligt, saa er det dog betegnende for Dalgas, at det er den, der ansporer ham. Indtil det Øjeblik har han næppe selv regnet med at skulle spille en større direkte Rolle i Løsningen af Hedesagen, men nu kommer det. Modgang sætter Blodet i Kog hos ham. Selv siger han: »Hverken Morville eller jeg tænkte dengang eller nogensinde senere paa vore egne Personer. Vi havde kun Idealet for Øje og stod ikke i nogensomhelst Forbindelse med Politikere eller Statsmænd, der kunde have ledet vore Fjed. Ingen stor Sag har fra Formens Side været slettere forberedt end vor, og det viste sig da ogsaa, at man i København gjorde Nar ad min Artikel, hvilket virkelig har været en stor Lykke. Thi det bragte mig paa den Idé, at vi burde henvende Os til selve Hedeboerne.«

I den følgende Tid, ja i Virkeligheden i de nærmest paafølgende Dage forhandler Dalgas og Morville. De sætter sig i Forbindelse med Michael Drewsen i Silkeborg og med Regnar Westenholz paa Mattrup. Begge disse Mænd havde hver for sig interesseret sig stærkt for Hedesagen, boende i direkte Berøring med Heden til daglig. Michael Drewsen var Foregangsmand paa mange Omraader bl. a. ogsaa med Henblik paa Udnyttelse af de store Mosers Tørvemængde og Myremalmen, og Westenholz — en Periode Finansmini-

ster — havde virket overordentlig positivt i Arbejdet for de jyske Baner, ligesom han var kendt for sit store og fint drevne Landbrug paa Matstrup — med Rette kunde han tale med om Spørgsmaalet vedrørende Hedeforhold, Hedejejer i stor Stil, som han var.

Landvæsenskommissær Gottlob Bruun paa Asmildkloster er ogsaa straks trukket med ind i de indledende Forhandlinger. Brev paa Brev gaar frem og tilbage, og omkring 1. December udsender Dalgas en Henvendelse til en Række kendte Mænd om at stille sig som Indbydere til Dannelse af et Selskab til Hedernes Opdyrkning. Samtidig udsender baade Drewsen og Morville det til Mænd, som de er i Berøring med, og Resultaterne følger hurtigt. Den 22. December 1865 fremkommer i Silkeborg Avis den første offentlige Meddelelse om Planerne. Bladet meddeler, at der nogle Dage forud — d. 20. December — paa Silkeborg Hotel — var afholdt et »engere« Møde af nogle faa tilkaldte, hvoriblandt Etatsraad Westenholz, Matstrup, for at udarbejde et nærmere Program for Dannelsen af et Selskab til de jyske Heders Opdyrkning.

Westenholz havde først givet Afslag paa Drewsens Henvendelse om at være med, men da Dalgas ogsaa skrev til ham og udførlig redegjorde for Planerne, vandt han Westenholz for sig, saaledes at han, uanset at dennes Helbredstilstand var meget vaklende, fik ham til at møde i Silkeborg. Mødet i Silkeborg tog først og fremmest Sigte paa en Revision af det Program, som Dalgas havde skitseret i Artiklen i Berlingske Tidende, og som han havde benyttet som Grundlag for sin første Henvendelse for at samle Indbydere. Denne Programændring har Westenholz efter alt at dømme haft afgørende Indflydelse paa.

I sin første Henvendelse havde Dalgas lovet, at der,

naar der var samlet 50 Indbydere, vilde blive indkaldt til et konstituerende Møde, men efter Forhandlingerne i Silkeborg er der kommet nye Impulser frem, idet han nu fortsætter med sine Bestræbelser for at samle endnu flere Indbydere paa saa bred en Basis som muligt. Drewsen, Morville, Bruun og han drøfter stadig nøje nye Navne, — de har øjensynlig foresat sig, at der skal Repræsentanter fra alle Kredse med, saaledes at Selskabets Dannelse kan ske uafhængig af den raadende politiske Uoverensstemmelse.

Om det ændrede Program siger Dalgas selv, at det »baade hvad Form og Indhold angaar«, mest skyldes Westenholz' klare Forstand og praktiske Blik, saaledes at det ogsaa blev de Grundtræk, der senere gik over i Selskabets Love. I Programmet, som sendtes ud, anføres følgende 7 Punkter som Grundlag for Selskabets Formaal at frugtbargøre de jydskes Heder:

1) at vække Interesse for og fremme Oplysning om Heden og dens Behandling.

2) at tilvejebringe en praktisk Geografi om Heden, navnlig om dens Udstrækning og Bonitet paa de forskellige Steder med Oplysninger om Mergelens, Tørvenes, Vandaarernes Beliggenhed, Righoldighed m. m.

3) at undersøge Hede vandløbenes Vandingssevne for bestemt at kunne paavise, hvor Overrisling kunde finde Sted i større Udstrækning.

4) at fjerne vanskelige Udskiftningsforhold m. m., for saavidt de vanskeliggør en let Erhvervelse af Hede.

5) at paaskynde Tilvejebringelsen af gode Kommunikationsforhold.

6) at fremme Plantninger i Heden dels ved Anlæg af Planteskoler, dels ved gratis Uddeling af Planter og dernæst paa andre Maader.

7) Selskabet haaber paa Regeringens Understøttelse og ønsker at samvirke med Landboforeningerne.

Det fremgaar klart heraf, at Dalgas nu har opgivet Tanken om, at det skal være Staten, der skal bære Udgifterne og gaa i Spidsen. Han har nu helt ud lagt Initiativet over i Hedeboernes egne Hænder, og haaber kun paa Støtte fra Regeringen.

Indbydernes Antal steg hurtigt. Efter Mødet i Silkeborg nævner Dalgas, at allerede 78 Mænd fra hele Landet har tegnet sig som Indbydere, nemlig 11 Lehnsbesiddere, 31 Proprietærer og Gaardmænd, 8 Forstmænd, 8 Teknikere, 8 Fabrikanter og Handlende og 12 Videnskabsmænd. Alt dette er sikkert først og fremmest som Følge af Dalgas' meget udholdende og gennemførte Arbejde for Sagen. Han skriver praktisk talt alle Breve selv, men af den kendte Korrespondance fremgaar det dog, at navnlig Michael Drewsens Raad og Vejledning har betydet meget for ham, ved Siden af at han vedblivende er i nøje Kontakt med Morville og Bruun. Adskillige Gange bøjer han af i sine Ønsker efter Henstilling fra disse, og Resultatet bliver da, at man omkring Nytaar har saa stor en Tilslutning, at man kan gaa saa vidt som at forelægge Planerne for den nye Indenrigsminister i Grev Frijs' Ministerium, Godsejer Estrup.

Naturligvis var det ikke alle, man henvendte sig til, der omgaaende sluttede sig til Planerne.

Etatsraad Tang paa Nr. Vosborg giver saaledes et motiveret Afslag, hvori han oven i Købet fraraader Dalgas at have noget med Foretagendet at gøre, idet Tang henviser til, at han allerede selv som Følge af sin store Interesse for Hedesagen har været med ved to Aktieselskaber, der begge endte med Pengetab, det ene med det Resultat, at han sammen med Selskabets

andre 4 Direktører maatte dække en Gæld paa 6000 Rigsdaler.

Konsul Alfred Hage og Pastor Jørgen Henriksen foreslaar Dannelse af et Aktieselskab, og den første mener, at de oprindelige 50 Indbydere hver bør tegne sig for 1000 Rigsdaler, som ikke skal nyde Udbytte, før der er sikret de øvrige Aktietegnere Rente af deres Penge. Hage ønsker heller ikke, at Staten skal yde nogen Understøttelse, og det samme giver Grev Moltke-Huitfeldt, Glorup, Udtryk for, idet han regner med, at Selskabet bliver saa talrigt og da vil raade over saadanne Midler, at det ikke bliver nødvendigt.

Landvæsenskommissær Jakob Boserup paa Stubbergaard vil heller ikke have, at Regeringen skal indblandes, og advarer bemærkelsesværdigt mod, at Opdyrkingen sker ved Nybyggere. Den bør kun finde Sted i Forbindelse med allerede dyrket Jord! Det blev denne Kurs, der blev bestemmende for Fremtidens Hedeopdyrking. Aarene har vist, at den Hedeopdyrking, der betød noget, blev udført ved Hedens egne Unge, og i Almindelighed ud fra allerede bestaaende Brug.

Det var ogsaa i denne Periode, at Dalgas igennem Drewsen kom i Forbindelse med Grosserer D. B. Adler, hvis Energi og varme Hjerte havde følt sig meget tiltalt af det planlagte Arbejde, og derfor tilbød sin Hjælp paa enhver ønskelig Maade, bl. a. ved at være med at afholde de betydelige foreløbige Udgifter.

Arbejdet for Dannelsen af Selskabet faar iøvrigt Vind i Sejlene paa flere Maader. Morville udsender omkring Aarsskiftet sin lille Bog »Om Træplantning i Hederne«, hvori han i Indledningen taler om, »at en mere almindelig Opmærksomhed synes at være blevet henvendt paa de jyske Heders Frugtbargørelse« og

»det paa Grund heraf tør forventes, at der i nærmeste Fremtid med større Kraft end hidtil vil blive taget fat paa Arbejdet«. Denne Bog er paa mange Maader bemærkelsesværdig, fordi den saa nøje redegør for en Række Beplantningsspørgsmaal, Forholdet til Jordbundens Kvalitet, Læmulighederne og navnlig for Betydningen af at udnytte de gamle Egekrat i Hederne. Det er ogsaa første Gang, at der gøres opmærksom paa, at »Udsigten til at faa flere Aars stadigt Arbejde ved en større Plantages Anlæggelse inden kort Tid vil hidkalde Nybyggere, der først opføre sig et Hus i Nærheden, for snart derefter at opdyrke saa megen Hede til Huset, at der kan holdes en Ko og nogle Faar derpaa«. »Større Plantninger i Hederne,« siger han, »vilde derfor utvivlsomt efterhaanden bevirke, at Stykker af Heden deromkring bliver udtagne til Agerbrug, hvad der og paa et senere Stadium vil betale sig ved det Læ, Plantningen afgiver.«

I Efteraaret havde Forstkandidat Ch. Lütken med Finansministeriets Tilladelse været paa en Rundrejse i Jylland for at studere Plantagevæsen »i disse aabne og skovløse Egne«, og offentliggør derefter i »Tidskrift for Landøkonomi« sine Betragtninger, der gaar ud paa, at Hedernes Beplantning ikke mere er noget blindt, uberegnelige Tilfældigheder underkastet Lykkespil, men et ligesaa sikkert, paa paalidelige Erfaringer støttet Foretagende som ethvert andet Jordbrug. Interessant er det, at han — vistnok første Gang det sker — bl. a. peger paa, at Anvendelse af »Buskfyrr« som Forkultur paa ufrugtbare Steder, samt Fordelene ved blandede Bevoksninger er Forhold, man maa have Opmærksomheden henvendt paa. Der er ingen Tvivl om, at Lütken har forstaaet at bruge sine Øjne. Det er ogsaa ham, der omtaler og opkaster Spørgsmaalet

om ikke den »belgiske Ahlploug« bør tages i Brug paa de jyske Heder til Gennembrydning af Al'en, hvilken Gennembrydning allerede er konstateret er af den største Gavnlighed for Planterne. Det var en Artikel, der i sin Saglighed virkede som en stærk Anbefaling for hele Hedesagen — altsaa ogsaa tjente til at øge Interessen for det kommende Selskab.

I samme Retning virkede ogsaa en Indbydelse til »Aktietegning for danske Heders Skovcultivering«, som F. W. Riegels, Krathuset ved Viborg, støttet af sine to Brødre, udsendte i Marts i 1866. Indbydelsen var indledet med en lille Afhandling om »Hvorledes bør de jyske Heder cultiveres«, hvori Forfatteren nærmest beskæftiger sig med en Gennemgang af de samme Emner, som behandles i Morvilles Skrift. Han henviser da ogsaa til dette, skønt han i en Række uvæsentlige Detailler er af en noget anden Mening. Forslaget vinder ingen Tilslutning, men bærer ogsaa i nogen Grad Præg af at være udsendt i Haab om at komme forud for Dalgas' Selskab. Der høres ikke mere til det — det Tømmer, der var samlet sammen til Ophygningen af Det danske Hedeselskab, var allerede for solidt, og i dets hurtigt voksende Omrids kunde Brødrene Riegels' Selskab øjensynlig slet ikke vække Opmærksomhed for sig selv.

Foraaret 1866 har været et usædvanlig travlt Aar for Dalgas. Stiftelsen af det kommende Selskab, de endeløse Forhandlinger dels mundtlig og dels skriftlig, Rejser til København, Rejser i Anledningen af Vej-arbejderne ud over Jylland, som naturligtvis heller ikke maatte forsømmes, altsammen maa have optaget hans Tid til det yderste, og alligevel formaar han i sidste Øjeblik, inden det endelige Stiftelsesmøde skal holdes i Aarhus, at udarbejde og udsende to kraftige agita-

toriske, velformede Afhandlinger. Den ene »En Oversigt over Hederne i Jylland« og den anden »Engvanding i de jyske Heder«. De skal senere blive nærmere omtalt.

Begge er en stærk Understregning af, hvor vel forberedt Dalgas gaar ind til Arbejdet. Der er ingen Vaklen eller Usikkerhed i Form eller Indhold, og selv om han endnu ikke trækker altfor skarpe Linier op, saa er det dog tydeligt, at han allerede nu har langt mere paa Hjertet — Pennen og Tankerne har fundet hinanden, som han selv siger i den førstnævnte — »Det mindste er gjort, det meste staar tilbage«.

Den 28. Marts holdtes det stiftende Møde paa Larsens Hotel i Aarhus. Af de 130, der stod som Indbydere, mødte dog kun de 40. Naar man tager i Betragtning de vanskelige Rejseforhold, og at Deltagerne skulde samles fra hele Landet, maa man vist betragte dette Antal mødte som meget tilfredsstillende. Dalgas har i hvert Fald ikke givet noget Udtryk for sin Skuffelse, og Mødet formede sig tilfredsstillende. Michael Drewsen var Dirigent, og de Udkast til Love, der forud var tilstillet Deltagerne vedtoges saa godt som uden Diskussion, idet Dalgas, Jægermester Klüwer og G. Bruun motiverede Formaalsparagraffernes enkelte Punkter nærmere, henholdsvis om Fremme af Frugtbargørelsen ved Hjælp af Engvanding, Plantning og Udbygning af Vejene. Dalgas fik iøvrigt udenfor den egentlige Dagsorden vedtaget en Resolution om, at Generalstabens Opmaalinger maatte fremmes, saa de kunde være endte inden 10 Aar.

Paa denne Maade blev saaledes »Det danske Hede-selskab« stiftet. Dets øverste Myndighed blev et Repræsentantskab, der med det samme blev valgt, overfor hvilket en Bestyrelse paa 3 Medlemmer hvert Aar

skulde aflægge Beretning, Regnskab og Forslag til næste Aars Arbejde.

Bestyrelsesvalg blev foretaget og Dalgas fik 36 Stemmer, Drewsen 27, Morville 16, Hofjægermester Lüttichau 13 og Jægermester F. Mourier Petersen til Rugaard 10. Drewsen ønskede ikke at modtage Valg, og da Lüttichau ligeledes undslog sig, idet han henviste til Mourier-Petersen som den, der maatte have særlige Forudsætninger for at gaa ind i Bestyrelsen, blev den nye Bestyrelse sammensat af Dalgas, Morville og Mourier Petersen.

Det Triumvirat, der skulde komme til at udrette saa overordentligt meget, var nu dannet. Dalgas siger selv, at han her for første Gang saa Mourier Petersen, der siden skulde blive hans mangeaarige trofaste Ven. »Mourier-Petersen deltog under Forhandlingerne med saadan Iver, at man valgte ham, Morville og mig til Selskabets Bestyrelse. Vi valgte atter straks Mourier Petersen til Formand, fordi han var Manden med Indflydelse og den øvede Forretningsmand, medens jeg blev udset til at være administrerende Direktør, et Arbejde jeg gerne paatog mig, især da jeg havde været den egentlige Monitor, men om hvis senere Udstrækning og Størrelse jeg dengang ikke havde den fjerneste Anelse. Ingen af os har nogensinde fortrudt at være kommet ind paa denne Bane.«

»Det vil vistnok være vanskeligt,« skriver Dalgas videre i 1891, »at paavise nok et Eksempel paa en 25-aarig Samarbejden i en saa compliceret, delicat og vanskelig Sag som Hedeselskabets, uden at der nogensinde er opstaaet nogen egentlig Dissents imellem os Tre, og uden at nogen af os nogensinde ere bleven trætte eller kjede af Samarbejdet. Det maa derfor siges, at det var en Guds Lykke, at jeg fik disse to

Mænd til Medarbejdere, og jeg nærer ikke mindste Tvivl om, at de have samme Følelse ligeoverfor mig.«

Som Stifterne selv ikke havde nogen udpræget Fornemmelse af Betydningen af den historiske Begivenhed den 28. Marts, saaledes spores det heller ikke straks udadtil. Aarhusbladene ofrer kun Mødet et Par Linier og Københavnerbladene ikke meget mere. Først da en Opfordring udsendes til Bladene om at agitere for Tilslutning til Selskabet, bringer »Fædrelandet« for 2. Maj, og senere en Række Provinsblade, en varm anbefaling, og den 7. Maj optrykker Berlingske Tiden- de hele Opfordringen og meddeler, at Bladet er villig til at modtage Indmeldelser og aarligt opkræve Medlemsbidragene. I Opfordringen fremhæves det, at man ikke har i Sinde at danne noget Aktieforetagende til Gavn for enkelte, men har til Hensigt at fremme et patriotisk Formaal, der kan tjene til bedste for Hede- egnene og derigennem for hele Landet. »Tabet af Sles- vig har bragt os til at være en af Europas mindste Stater, hvis fremtidige Bestaaen væsentlig vil afhænge af den Agtelse, som vi indgyde ved at udfolde Liv og Virksomhed indenfor vore egne Enemærker. Et kraftigt Folk vil blive respekteret, selvom det tæller faa Sjæle, og tiltrods for de store materielle Tab, vi nylig har lidt, og den aandelige Slappelse, som ledsagede disse Tab, have vi endnu Styrke nok til at vise os som et kraftigt Folk, der for Alvor vil aandelige og materielle Fremskridt i Landet.«

Man vil heraf se, at den patriotiske Tone nu kommer klart til Orde. Der er anslaaet Linier, der mere end noget andet skal samle Tilslutning. Den nationale Betydning er fremhævet i enkelte og rammende Ord uden Overdrivelse af nogen Art — hele Formen er tydeligt Dalgas'!

En Række Blade optager tilsvarende Opfordringer, og Medlemmerne melder sig i et ret betydeligt Antal. Der bliver ogsaa sendt Opfordringer til samtlige Landets Kommunalbestyrelser og Sogneraad om at tegne Medlemmer; de fleste af disse giver dog Afslag derpaa, men Henvendelsen viser, hvor alvorligt Selskabets Ledelse ser paa Opgaven, og hvor vidt den mener at kunne gaa i Ønsket om at gøre Selskabet til et bredt, folkeligt og nationalt Selskab, der saa vidt gørligt skal have Tilslutning i alle Kredse.

*

Samtidig med at den 10. danske Landmandsforsamling 1866 skulde holdes i Aarhus i Dagene d. 25.—29. Juni, indkaldtes til det første Repræsentantmøde i Aarhus d. 28. Juni. Dalgas have øjensynlig knyttet meget store Forventninger til Landmandsforsamlingen, hvor han jo allerede havde Forbindelser med en Del af de betydende Deltagere og naturligt regnede med en Tilslutning, som skulde være af grundlæggende Værdi for det videre Arbejde. Helt saaledes gik det dog ikke, en fremlagt Liste til Indtegning gav kun faa nye Medlemmer, og paa selve Mødet blæste der en meget stiv Modvind, idet den unge dygtige Assistent ved Landbohøjskolen, Løjtnant I. C. la Cour fremsatte en Række kritiske Bemærkninger.

Det til Forhandling udskrevne Emne var: »Maa ikke Beplantning i større Omfang af de jyske Heder tillægges stor Betydning saavel i climatisk som i statsøkonomisk Henseende, og paa hvilken Maade kan en saadan Beplantning bedst fremmes?«, men paa den endelige Dagsorden var dette ændret til: »I Betragtning af de Fordele, der i climatisk og statsøkonomisk Henseende ville være forbundne med en Beplantning og

Engvanding i større Maalestok af de jyske Heder, tages under Overvejelse ved hvilke Midler disse Formaal rettest kunne opnaaes.« Hvem der har faaet gennemført denne Ændring, foreligger der intet om, men formentlig er det Dalgas, der har været Drivfjederen. Det vil passe ham godt, at man paa Forhaand gaar ud fra, at Plantning og Engvanding giver Fordele i klimatisk og statsøkonomisk Henseende. Dermed er man udover det endnu uvisse og teoretiske og kan beskæftige sig med det for ham og det nystartede Selskab egentlige.

Baade Dalgas og Mourier Petersen er anmeldt som Indledere, Dalgas om Hedernes Udstrækning og Karakter samt Engvanding og Mourier Petersen om den egentlige Beplantning.

Dalgas gennemgaar indledende sin lille Pjece fra Marts Maaned om Heden, men bruger her for første Gang, efter at have omtalt, at der ligger »en stor aldeles flad Slette, bestaaende af Havsand vest for Højderyggen,« det Udtryk, at der i denne Slette af og til findes fritliggende Partier, der rager op over Sletten, »og aldeles som Øerne i et Hav,« der er særlig hensigtsmæssige at udnytte til Opdyrkning eller Beplantning.

Hovedvægten i Foredraget lægger han paa en nøje Gennemgang af Engvandingsproblemerne, hvor han særlig beskæftiger sig med Muligheden for Udnyttelsen af de større Aaløb, som Hedeboerne hidtil ikke selv har kunnet magte. Det, det gælder om, er at overvande de gamle Flodsenge intensivt ved Hjælp af Stemmeværker og Kanaler, og det skal fremmes ved at overvinde den raadende Mangel paa Enighed, og danne Engvandingselskaber blandt Hedeboerne selv.

Det hidtidige Hedebrug er baseret paa de allerede værende Enge, og en Udvikling af Hedeegnene er ogsaa først og fremmest betinget af flere Enge. Trangen og Lysten til Udvikling af Engene har givet sig mange smukke Udslag gennem de foregaaende 30 Aar, og en forholdsvis ringe Hjælp vil være meget virkningsfuld til fortsat Udvikling. De Erfaringer, der gennem de 30 Aar er naaet, er positivt vejledende og til at bygge paa, og dertil vil Dalgas tilsige Hedeselskabets Hjælp i saa vid Udstrækning som muligt. Hjælpen, som først maa skaffes, er Kort og Nivellering over Terrainet, hvor Kanalerne ønskes, dernæst en god Vejledning til Arbejdernes Udførelse, og yderligere maa ydes Tilskud af Penge, hvor Beboerne ikke selv kan magte Anlægsomkostningerne. Hedeselskabet er allerede vidt fremme med Planerne for Anlæg over 5 Mil ved Karupaaen fra Bording til Hagebro. Dalgas slutter med at sige, at den bedste Maade at fremme og udvikle Engvandingen paa vil derfor efter hans inderligste Overbevisning være at indmelde sig i saa stort Tal som muligt i Hedeselskabet.

Den anden Indleder, Mourier Petersen, gennemgaar paa en overordentlig indsigtfuld Maade Fordelene ved en Skovplantning paa Hederne. Det er et langt og vidtspændende Foredrag, der øjensynligt hviler paa en meget omfattende Viden om forstlige Forhold baa- de herhjemme og i Udlandet. Han fremhæver, at det gælder om paa de store og for Vinden udsatte Heder i Vesten at danne en forberedende Kultur, og at man skal lægge mindre Vægt paa, om Træsarterne er af bedste Slags, naar de blot er haardføre og kan ventes at holde sig. Jorden vil da ogsaa vinde derved, og de bedre Træsarter følge efter. Udførligt omtaler ogsaa han, ligesom tidligere Lütken, *pinus montana* (Bjerg-

fy), men gaar endnu videre og anbefaler specielt Frø fra Ods Herred. »Jeg tror«, siger han efter en nøjere Omtale af Bjergfyrrens Muligheder, »at denne Træsart, paa Grund af dens Nøjsomhed og Haardførhed, meget heldig vil kunne anvendes, ikke blot til Læbæltene, hvortil den med sin brede Skikkelse særdeles egner sig, men ogsaa til Plantning indenfor Randen i blandet Bestand.

Disse Betragtninger om Bjergfyrren er meget interessante og lærerige, idet det bliver dem, Dalgas med Tiden gaar til Kamp for. Mourier Petersens her fremsatte Bemærkninger, at om Bjergfyrren gælder der — som for Boghveden — »Faar jeg Plads, kommer jeg med«, bliver et af de mange Slagord, som fænger og slaar an. Dalgas forstaar at udnytte enhver Haandsrækning, han faar. Endnu er han selv meget forsigtig og holder sig til de for ham mere nærliggende Opgaver og Emner vedrørende Engvanding.

Videre taler Mourier Petersen om Midlerne til at fremme Plantningen. Initiativet maa udgaa fra private, navnlig fra Hedejeerne selv, men Amtskommuner og Sognekommuner bør interessere sig stærkt for Sagen, som er af saa stor Betydning, at hele Nationen bør føle sig grebne af den og virke til dens Fremme, enhver efter sin Evne.

Saa tager Diskussionen fat.

Det er navnlig la Cour, der kritiserer. Han har i flere Aar beskæftiget sig med klimatiske Forhold og studeret Engvanding, saa man hører paa ham med Opmærksomhed. Han advarer mod at tro paa, at Skovene kan forbedre Klimaet, og tror ikke paa de af Dalgas fremsatte Tal, om bl. a. Karupaaens Vandingsmuligheder, ligesom han meget stærkt advarer mod at vente,

at de mange Hedeaaløbs Vand overhovedet egner sig til Vanding. Endelig hævder han, at man i Stedet for at binde store Kapitaler i Opdyrkning af Hederne langt snarere bør søge med alle Kræfter at fremme de intensive Landbrug paa de gode, allerede opdyrkede Jorder. Om Skovplantningen har han anerkendende Ord at sige, men interesserer sig dog i højere Grad for, at der gøres noget for at faa plantet Læbælter, hvis Værdi han meget stærkt anbefaler, saaledes som han har samlet Erfaringer for bl. a. i Belgien og i Rhonedalen. Disse Erfaringer gør han nøje og interessant Rede for.

Jægermester Klüwer, Silkeborg, Hedeselskabets Medstifter, svarer omgaaende la Cour, som han mener, »næsten vil slaa vort Hedeselskab ihjel,« men det er dog Dalgas' paafølgende Indlæg, der tager Brodden af la Cours Indlæg. Detaillerne i Diskussionen er ikke af særlig stor Interesse paa dette Sted, men det er derimod en enkelt Passus i Dalgas' Svar. Han siger nemlig, at han, i Anledning af la Cours Advarsel mod at binde store Kapitaler paa Heden, maa gøre opmærksom paa, at Danmark bestaar ikke af Sjælland, Fyen og Østjylland alene. Der er ogsaa noget, der hedder Vestjylland, hvor der ogsaa boer Mennesker, hvis Agerbrug fortjener at udvikles i intensiv Retning. »Det er ikke alene for de døde Jorders Skyld, vi ere optraadte, men for de levende Mennesker, der ogsaa have noget at fordre.« Angaaende Hedeaaløbenes Anvendelse til Engvanding henviser han til de 30 Aars Erfaringer hentet overalt ved de jyske Aaer og føjer til: »Jeg har den største Respekt for Videnskaben, men det kan ikke hjælpe at analysere alene, man maa ogsaa ud i Marken.«

Der er andre Deltagere i Forhandlingen, men For-

handlingerne har trukket for længe ud, og man naar ikke videre inden Mødet afbrydes.

Tilsyneladende fik det unge Selskabs ivrige Ledere ikke meget ud af Deltagelsen i Landmandsforsamlingen, selvom la Cour endda havde udtalt, at han mente, at et meget stort Tal af Deltagerne var kommet til Stede netop af Interesse for Hedesagen, men Dalgas og Mourier Petersen har dog her gjort en vel forberedt og meget betydningsfuld Indsats. Der har været Vægt i og reel Baggrund for deres Foredrag, de har vidst, hvad de vilde, og har nøje fulgt deres Hensigt. Hedeselskabets Program er traadt ud i Livet, ført frem for den mest kompetente Forsamling, som Landet i de Aar kunde byde paa. De Ord, der er talt, har da næppe heller været spildte, fremsat med saa overordentlig stor Sikkerhed, som de var. Her var ingen Tvivl om, at Maalene kunde naas, blot man benyttede de vundne Erfaringer ... det er den tillidsfulde Overbevisning, der gør, at den rejste Opposition ingen Indflydelse faar.

To Dage efter dette Møde holdt Selskabet sit første Repræsentantskabsmøde, der var henlagt til Aarhus Kathedralskole. Her valgtes G. Bruun til Repræsentantskabets Formand, og der blev afgivet Beretning. Det var ikke lutter Smaating, der var naaet paa de 3 Maaneder. Der forhandlede med en hel Del plantningsinteresserede i Aarhus, Herning, Ringkøbing og Varde, medens Byen Holstebro havde Planer om en Plantage. Selskabet vilde udarbejde Planer, føre Tilsyn med de planlagte Plantager og hjælpe økonomisk. Der var anlagt nogle Planteskoler omkring Herning, som Plantør Jenssen-Tusch i Feldborg tog sig af, og Engvandingsarbejderne ved Karup var langt fremme. Det classenske Fideikommis ventedes at ville yde en

betydelig Hjælp til Udarbejdelsen af Matrikelskort for et stort Antal Hedesogne, og der var taget Skridt til at faa fremmet Generalstabens Opmaalinger.

Endelig oplystes det, at Medlemskontingentet vilde give ca. 2000 Rigsdaler at arbejde med i det kommende Aar. Medlemskontingentet var ved Aarets Udgang dog allerede steget til 3100 Rdl. Og Bestyrelsen omtaler disse Bidrag paa den Maade, at de alene maa ses som Offer for Fædrelandet!

Dalgas er straks fuldstændig opslugt af Arbejdet i Hedesagens Tjeneste. Som han allerede i det forberedende Arbejde har været den drivende Kraft, bliver han nu den egentlige arbejdende, der ustandselig er paa Færde, altid optaget af Arbejde, altid virksom. Intet er for smaat, at han ikke tager det i Betragtning, men heller intet er for stort til, at han ikke skulde sætte sig det som Maal. I disse Aar er der en Grokraft, en Udvikling i alt, hvad han foretager sig. Møder og Forhandlinger følger i hurtig Rækkefølge ud over Landet. Breve skriver han i Mængde, og selv fører han i Begyndelsen baade Bogholderi og Protokoller om ind- og udgaaende Post, indtil han faar sig en midlertidig Hjælp.

Ind imellem nivellerer han og tegner Kort — sirlige og smukke Kort. Samtidig passer han sit Tilsyn med Vejene, hvor den store Omlægning med Aflevering til Amterne finder Sted i 1867 og kræver meget af ham.

*

En Periode, nogle Uger, gik han i Lære hos den kendte Engvandingsmester W. Feddersen i Karup, for helt at blive kyndig ogsaa i Arbejdets Detailler, og da han saa mente at være udlært, tilbød han Fedder-

sen Ansættelse som Hedeselskabets Leder af Engvandingarbejderne.

Fedderson var indvalgt som Repræsentant i Hedeselskabet, og fik et lille Chok ved Forslaget, men sundede sig og slog til. Til hen i 70-erne ledede Fedderson i Forening med Dalgas Selskabets Engvandingarbejder, hvortil der af det classenske Fideikommis blev stillet 10.000 Kr. til Raadighed.

I disse Aar er det først og fremmest Vandingssagen, som han arbejder med. Som han selv havde fremhævet det i Aarhus, var Engvandingen ude over sine Begyndelsesvanskeligheder, eftersom der i over 30 Aar var anlagt Kanaler i stort Tal langs de jyske Aar. Det var navnlig Ringkøbing Amts landøkonomiske Selskab, der — iøvrigt i nøje Kontakt med det kgl. Landhusholdningsselskab — fra 1841 havde arbejdet med Spørgsmaalet. W. Fedderson og I. Chr. Ferslev, der begge havde været knyttet til R. A. L. S., havde begge studeret tilsvarende Forhold i Udlandet og uddannede hver for sig, efter at være kommet hjem, et stor Tal af unge Engvandingmestre. Navnlig fik Ferslevs Skole paa Lindholm en meget stor Betydning, men et kostbart Eksperiment i den store Stil omkring Søby Sø syd for Herning, hvor Ringkøbing Amts landøkonomiske Selskab havde dannet et Engvandingsselskab og købt Nørre Søbygaard for 4000 Rdl. i 1843, gik uheldigt, og 10 Aar efter var Engvandingsselskabet kørt træt, saa Gaarden igen blev solgt. Det var formentlig dette, der medførte, at Ferslev forlod Eggen.

Engvandingarbejderne havde overalt vakt Begejstring i Bondestanden, saaledes at en Mængde unge ivrige Mænd havde ladet sig uddanne i det, og et stort Tal af Hedebønder fik rundt omkring sat Fantasiaen saadan i Bevægelse, at de satte hele deres Arbejds-

evne ind for at fremme et saa tiltalende og almennyttigt Formaal. Da Hedeselskabet stiftedes, var denne Begejstring og Iver endnu i Vækst, saa Dalgas her havde et let Felt at arbejde med, hvor Resultaterne forholdsvis hurtigt kunde naaes. Feddersens Navn og Tilknytning til Selskabet har været en stor Støtte, og den økonomiske Hjælp, der gennem Indenrigsministeriet og det classenske Fideikommis var til Raadighed, var naturligvis meget virkningsfuld. I de første Aar samarbejdes der da ogsaa intimt med de Engvandingsmestre, der fandtes rundt i Jylland, paa den Maade, at Hedeselskabet projekterede Arbejderne, og det entreprenørmæssige paatog Engvandingsmestrene sig.

La Cours advarende Ord paa Landmandsforsamlingen i Aarhus om det magre Vand og de magre Jorder, har Dalgas næppe ladet gaa upaaagtet hen. Han har været opmærksom paa de Eksempler, der viste, at det ikke var alle Steder, at Vanding var nok, og det er netop ud fra disse Advarsler, det er interessant at lægge Mærke til, at han allerede i 1869, vistnok paavirket af Feddersen, tilraader at anvende Kaligødning til Enge, i hvilken Anledning han sætter sig i Forbindelse med Kalifabrikken i Stassfurth og i 1869 fordeler ca. 27 Tons Kaligødning. Det er ikke længere blot Mergel og Vand, der skal til.

I 1871 gennemføres, at Feddersen paa sin Engvandingssskole i Karup kan modtage Elever med Understøttelse fra Hedeselskabet, men ikke nok hermed, i 1877 oprettede Selskabet selv en Skole i Hesselvig mellem Skarrild og Arnborg. I 1870 havde Dalgas — da de store Planer om de milelange Kanaler langs Skjernaaens øvre Løb var under fuld Udvikling — købt Hesselviggaard sammen med Mads Pagh Bruun og Bertel Bruun for at indrette en Mønstergaard for Engvan-

ding. Af forskellige Aarsager havde Dalgas nogle Aar efter selv maattet overtage Gaarden og havde derved paadraget sig en Gæld, som han daarligt magtede. Gælden kom imidlertid ud af Verden, da Hedeselskabet med et rundeligt Tilskud fra Generalkonsul Pontoppidan blev sat i Stand til at købe den. I to Aar fra 1877—1879 blev Skolen paa Hesselvig opretholdt, og bl. a. var Dalgas ældste Søn Christian et Aar Elev paa Skolen. Selve Gaarden blev fortsat drevet som Engvandingsgaard med meget nøje Kontrol med Vanding, Gødningstilførsel og Udbytte, saaledes at man her havde en virkelig Forsøgsstation, hvor alle Detailler kunde studeres.

I Januar 1867 redegør Dalgas i en Artikel i »Ugeskrift for Landmænd« for Arbejdet med Engvandingssagen, som han indleder med at sige, at »Danmarks sørgeligste Egn, Sandfladerne vest for Højderyggen, har kun ét Gode, nemlig Rigdom paa Aavand«, men denne Rigdom betegner han ogsaa som usædvanlig stor. Beretningen, erklærer han selv, fremkommer navnlig af Hensyn til Indenrigsministeriet, der skal approbere de Tilskud, som Hedeselskabet vil uddele til Engvanding af Midlerne fra det classenske Fideicommiss. Det gælder om, at Selskabets Virksomhed bedømmes saa grundigt som muligt, indtil det er godtgjort, at det følger rigtige Principper. Det er ikke Selskabets Hensigt at anvende samme Fremgangsmaader, som man har fulgt ved de større Anlæg i Udlandet, nemlig at foretage kolossale Jordarbejder, mægtige Opstemninger, Vejforlægninger og lignende kostbare Indretninger for kun at benytte Vandet een Gang. At overføre et saadant System paa de jyske Heder har ikke været Dalgas' Tanker. Tvangsforholdsregler til Danelse af Vandingselskaber, som det var gjort i Tysk-

land, kunde det selvfølgelig ikke indlade sig paa. At forrykke de bestaaende Forhold i væsentlig Grad vilde være lige saa umuligt, thi Beboerne vilde modsætte sig noget saadant af al Kraft. Dalgas stræber netop efter at formaa Beboerne til frivilligt at danne Engvandselskaber. Man maa derfor søge at undgaa enhver unødvendig Bekostning. Beboerne er som oftest selv »vandkyndige«, som Dalgas siger, — og har svært ved at faa Kunstgødning, hvorfor det gælder om at anvende Vandet saa stærkt som muligt. Her skal der ikke økonomiseres med Vandet, saa der bliver for lidt Virkning. Hedeselskabet skal derfor først og fremmest kun befatte sig med den rigtige Placering af Kanaler, Stemmeværker og den rigtige Fordeling af Vandet, og saa overlade Detailanlæggene til Beboerne selv, lade dem udføre samtlige Arbejder. Med gratis juridisk Vejledning har Dalgas opdaget, »at man tager Vreden fra dem«, som Beboerne selv har kaldt det overfor ham.

I Artiklen redegør Dalgas nøjere for de hidtil udførte Arbejder langs Karupaaen, og en Række Eksempler paa tidligere Vanding, hvis Udbytte i Hø han opremser, idet han benytter Lejligheden til et nyt Udfald mod la Cour og siger: »Det er i Sandhed forunderligt at høre Agronomer betvivle, at Vanding med Vandet i Hedeaaløbene kan føre til noget Resultat. De forlange endnu et Bevis, vil have Vandet kemisk undersøgt. Mon vedkommende ret have vidst, hvad det vilde sige ad kemisk Vej at føre Bevis for Vandets Brugbarhed. Besvarelsen kan ikke gives ad denne Vej, den ligger meget nærmere i Tilstedeværelsen af de alt udførte Enganlæg og denne Besvarelse er fuldkommen sikker.

For Beboerne er det et Livsspørgsmaal at skaffe

Enge, de ere villige hertil at anvende forholdsvis store Summer — men paa den anden Side give de intet ud, som ikke giver Renter — og den Tilslutning, Sagen har faaet fra Beboernes egen Side, er derfor meget talende. De, der raaber paa Analyser, erindre ikke, at Terrainet næsten intet koster, de vide ikke, med hvor utrolig simple Midler tilsyneladende store Arbejder blive udført, de ane ikke, at selv et saa ringe Udbytte som 1 Læs Hø pr. Td. Land vil være ham en rigelig Løn for hans Arbejde — og de ane ikke, at Hedeselskabets Fremgangsmaade ikke er Andet end en noget forbedret Gentagelse af Beboernes, forbedret ved Anvendelse af korrekt Fald i Kanalerne, men ikke fordyret.«

Dalgas kæmper for at gennemføre sin Hensigt at gøre det saa billigt som muligt. Det maa være en uafviselig Nødvendighed, at Anvisningerne for Hedeboerne til Arbejdets Udførelse maa gives dem paa en saa simpel og tydelig Maade som muligt. Med denne Udtalelse sigter han til de Krav, der allerede da var stillet fra den Kontrollør, som Indenrigsministeriet havde sendt for at føre Tilsyn med Arbejderne. Denne Polytekniker krævede strengt detaillerede Arbejdsforslag, hvad Dalgas bestemt modsatte sig. Idet Dalgas i et Brev anmoder Mourier Petersen om at være sig behjælpelig med at slippe af med Kontrolløren — hvad ogsaa hurtigt lykkedes — motiverer han det med, at skulde disse Krav efterfølges, vilde Projekteringsomkostningerne let blive 30—40 % af Anlægsomkostningerne.

Man vil af det her nævnte forstaa, hvor uhyre interesseret Dalgas er i Engvandingen, og ikke alene i Pennen og Forhandlingerne, men ogsaa i Praktis. Var det nødvendigt, tog han selv fat med Nivelleringsinstrumenterne, ja, som det fortælles, hans

Arbejde var saa ivrigt, at det vakte Tanker hos de forsigtige Jyder. En til nogle Arbejder ved Vorgodaa engageret Ingeniørlojtnant fik Forfald, og da Dalgas saa selv tog meget ivrigt fat, mødte han for første og sidste Gang direkte Uvilje hos Hedeboerne. En Mand mente, at naar han selv sled saadan i det, skulde han sikkert have gode Procenter af Arbejdet. Saa kom det imidlertid til en Samtale imellem de to, og det endte med, at Dalgas fik en fremtidig sikker Ven i Hedeboen.

Af de første Aars Regnskaber fremgaar det, hvor uhyre smaa Midler der er arbejdet med. Bestyrelsen har paa sine Rejser som Regel selv afholdt sine Udgifter, og Dalgas nævner selv, at han naturligvis intet Honorar har faaet for sine Nivelleringer eller Korttegninger. Det fik Svogeren Emil Jensen heller ikke, naar han rakte en hjælpende Haand i den første Tid. Først i 1867 engageredes en »Secretair« til Kontorhjælp for 12 Rigsdaler om Maaneden, hidtil har Dalgas udført det meste Arbejde selv, bortset fra noget Afskrivningsarbejde, der har været lønnet Medhjælp til.

Træningen i Forhandlingerne, som Dalgas havde opnaaet fra sin Vejbygningstid, kom ham nu helt ud til Nytte. Det viser sig, at han har en forbløffende Evne til at faa de vanskeligste Forhold til at ordne sig. Selv de stridigste Modstandere kunde han forlige og faa til at gaa ind i Arbejdet. Hans naturlige Evne til at vinde Hedeboerne for sig viser sig tydeligt ved Dannelsen af Engvandings-Interessentskaberne. Hedeboerne kunde paa Forhaand have truffet Aftale om, at de ikke vilde lade sig »forsnakke«, altid endte det med, at han fik sin Vilje igennem, han forstod at tumle dem med det Gode.

En hel Del af Aarsagen laa naturligvis i de klare Kendsgerninger, han kunde forelægge dem paa en ro-

lig og indtrængende Maade, der heller aldrig manglede det lille Glimt af Lune, men meget af Aarsagen maa dog sikkert tillægges det tillidvækkende, der var over Dalgas. Naar Hedeboerne hørte og saa ham, forstod de, at her stod de overfor en Mand, der arbejdede med disse Opgaver ud fra oprigtige og patriotiske Ønsker om at række en hjælpende Haand frem — ikke alene for de døde Jorders Skyld, men for dem, der arbejdede i og med dem.

De følgende Aar vokser Engvandingsarbejderne med rivende Hast. De skyder sig frem langs alle de vestjydske Aaløb, og baner samtidig Vej for Hedeselskabet. Ved Hedeselskabets første Jubilæum i 1891 er der anlagt ialt 102 Kanaler paa tilsammen næsten 400 Kilometer. Det største Projekt og et af de faa, der har bevaret sin store Betydning helt op til Nutiden, blev Bygningen af de store Kanaler omkring Skjernaen, begyndende helt oppe i Nærheden af Brande og sluttende 3 Mil længere nede. Det var et Emne, der allerede havde været udarbejdet Planer for i 40'erne, men for stort til, at det dengang kunde gennemføres. Efter 3 Aars langvarige Forhandlinger med Lodsejere og Kommissioner blev Arbejdet taget op i 1871, og blev Aaret efter fuldført til alles Tilfredshed. 80 Lodsejere var her samlet under een Hat om et Arbejde, der kostede ca. 50.000 Rdl., som de selv betalte fordelt over 10 Aar. Hedeselskabet havde dog støttet Arbejdet med et Tilskud fra de classenske Penge paa 2500 Rdl., og Dalgas havde — som før nævnt — købt Hesselvig, efter Sigende fordi det var den eneste Udvej for at gennemføre Projektet, da den tidligere Ejer ikke vilde gaa med.

Dalgas opnaaede at se Virkningen af disse mange livgivende Kanaler ud over Jylland.

I Foraaret 1867 udsendes 1. Del af »Geographiske Billeder fra Heden«. Det var den Hedegeografi, den Beretning om Hedernes Tilstand, som Dalgas Aaret før havde lovet skulde komme. I Selskabets Aarsberetning hedder det, »at hedegeografiske Undersøgelser er blevne foretaget af Bestyrelsens Medlemmer«, og Resultatet er denne 45 Sider store Piece. Aaret efter følger Fortsættelsen, et noget tykkere Hefte paa godt 80 Sider og med et stort Kort over Hedeegnene mellem Limfjorden og Holsted. De to Hefter fremtræder meget beskedent i et tyndt grønt Papiromslag og udsendes til Medlemmerne samtidig med, at Reitzels Boghandel har dem i Kommission. Ved Ingeniørkaptajn E. Dalgas staar der paa Titelbladet.

Det første Hefte vækker ikke stor Opsigt. Der er heller ikke meget Sprængstof i det. Dalgas indleder med en Omtale af Hedeegnene omkring Viborg og viser, hvorledes Vejbygningen og de dermed lettede Samfærdselsmuligheder har givet Opdyrkningen paa de gode Heder et vældigt Stød fremad. Han taler om »Rullesteenslerhederne«, der overalt er i fuld Gang med at forsvinde, idet den eneste Impuls, der skal til, for at faa dem opdyrket, er gode Veje. Disse, de utiladeligste af alle Heder, har allerede faaet Dødsstødet, siger han, og vender sig derpaa til de vestligere liggende »Rullesteenssandbælter« mellem Viborg og Alheden. Heri findes Landets fleste og største Egekrat, Udgangspunkterne for den kommende Træplantning. Han gennemgaar udførligt hele dette Bælte og fremhæver dets særlige Muligheder for Opdyrkningen, men navnlig for Tilplantningen, idet han søger at vise, hvorledes først og fremmest Mosefund og de gamle Krat og dernæst de store Mængder af Navne, der ender paa -lund, -skov, og Navne som Vedhoved, Skovsø,

Egebjærg, Skovhus o. s. v. tyder paa, at hele denne Strækning fra Nord til Syd langs Højderyggen sandsynligvis en Gang for ikke saa forfærdelig lang Tid siden har været en stor bølgende Skov, hvis Forsvinden vidner om Forfædrenes Letsind. Med en overlegen billedmæssig Evne trækker han de karakteristiske Linier i Landskabsformerne op, saa de tegner sig klart, næsten malerisk for Læseren. For første Gang gøres der her interessant klart Rede for de forskellige Vandskel de Steder, hvor Aaløbene søger hver til sin Side, mod Vest, Øst eller Nord. Han taler om dette Rullestenssandbælte som en mulig Havstok, hvor engang maa- ske Havet har skyllet imod, idet han mener, at man ikke helt kan afvise den Tanke, at Kattegat og Vesterhav maaske i Tidernes Morgen har sendt Havarme helt ind, saa de har mødtes ved Foden af disse høje Bakker. Der, hvor Havarmene maaske har været, findes nu de store Sandflader, fremkommet i saa Fald ved en Hævning af Landet. Han leger dog kun med dette Tankespil, skønt han Gang paa Gang beskæftiger sig med det, fordi — som han siger — dette Billede giver en saa levende Illustration af Forholdene. Han peger selv paa, at der kan tilvejebringes mange vægtige Indvendinger imod en saadan Antagelse og har navnlig den, at der endnu ikke er fundet Levninger af Saltvandsdyr i Sandfladernes Sandlag.

Videre i denne Forbindelse bruger han Betegnelserne »Bakkeøer« og »Hedeflader«, som naturligt maa have dukket op, som rammende Udtryk for Forskellen mellem det stærkt kuperede Terrain, der rundt omkring i Horisonten ses hæve sig over de vide lyngklædte Flader. Disse Betegnelser falder netop saa rimelige ind i Billedet, naar man ser for sig disse tænkte Havarme, hvor nu de flade Heder strækker sig.

Interessant fortælles om de allerede eksisterende private Smaaplantninger mellem Viborg og Alheden. Der er næppe noget, der saa meget har skadet Interessen for Plantning i Hedeegnene, som de smaa ulykkelige Rødgransplantninger, der som Følge af Mangel paa Læ overalt er gaaet ud. I samme Aandedrag nævner han Bjergfyrreren som det Lætræ, man med Fremtiden for Øje maa fæste Blikket paa, og Statsplantagen ved Stendalsgaard som det praktiske Bevis paa, hvilke store Resultater der dog kan naas ved Plantning.

I det sidste Afsnit af dette Hefte beskæftiger han sig meget indgaaende med Forholdene paa de store Sandflader. Indgaaende skildres deres Udstrækning, Jordbundsforhold, Moser og Kær, og navnlig de Muligheder, der findes langs Aaløbene. Det er her de bekendte Ord forekommer: »Læserne kende nok »Vandskræk«, men næppe »Vandgalskab«. Det er ikke mange af Hedeboerne, som ikke lide af denne Sygdom, og næppe Mange, som kunde undgaa den, naar de færdes i disse Egne; thi Sygdommen plejer at vokse med Opholdet der, og er til Lykke for Beboerne for det meste uhelbredelig. Dalen er Hedeboernes værdifuldeste Ejendom, og Aavandet Dalens største Gode, og derfor er Hdebonden baade vandgal og vandklog og vil altid vedblive at være det.« Forskellige andre Plantninger omtales, saaledes baade Kompedal Plantage og Feldborg Plantage, og Dalgas fremdrager det lærerige, som de byder paa, idet han siger, at naar man har færdedes over Fladerne, gribes man af Tomheden og Ødet i Naturen og af en uimodstaaelig Trang til at faa Rummet udfyldt med et eller andet, især Træer. En Del af Fladerne mener han afgjort maa have været bevokset med Skov engang. »Hedebrande, Skovbrande, Begær-

lighed og LigeGYldighed, Jordbundens Magerhed samt den dræbende Vestenvind, der efterhaanden blev sat istand til at udsuge al Kraft af de forhuggede Skove, har vel afsluttet Ødelæggelserne.« Som Udtryk for Beboernes Syn paa de gamle Krat fortælles om en Bonde, der ejede et lille Lindekrat, men en Dag var de fleste af Lindepurrene pludselig ryddede, fordi der, som Ejeren udtrykte sig, jo skulde være kønt omkring Huset.

Dette første Hefte sluttet af i Herning, og det næste Hefte, der udsendes den følgende Vinter, tager Rejseruten op fra Herning og beskæftiger sig næsten udelukkende med Bakkeøerne omkring Herning og videre vest og syd paa.

Formelt former dette Hefte sig som en Fortsættelse af det første, men i Virkeligheden er det meget mere. Det er dette Hefte, der slaar Dalgas' Navn fast som en læseværdig og underholdende Skribent, men det er ogsaa paa disse beskedne Blade, at han nu dokumenterer sin Ret til at tale med om Hedeforhold. Har han tidligere væsentligt støttet sig til de andre og forsigtigt undgaaet at sige Tingene for haandfast, saa er dette nu overstaaet. Her folder han sig frit ud. Hans Tanker og Fantasi, parret med en omfattende, allerede grundfæstet Viden, viser sig paa næsten hver eneste Side.

For første Gang faar Offentligheden de jyske Heder skildret, saa gamle Meninger og Fordomme sættes paa den Plads, der tilkommer dem, og Virkeligheden med nøgterne, objektive Oplysninger om faktiske Forhold paa næsten alle Omraader trækkes frem i Dagslyset. Med disse geografiske Billeder er det forbi med at betragte de jyske Heder som noget eventyrligt og fjernt, her har man pludselig faaet en Skildring, som gør de

omtalte Egne til en Del af det øvrige Land, forbinder det til en Helhed, naturligt samhørende.

Adskillige Forfattere har betegnet Dalgas »Geografiske Billeder« som skelsættende i Forstaaelsen af vort Lands Karakter og geografiske Forhold. Der er næppe heller Tvivl om, at dette er rigtigt.

Det, der vakte saa stor Opmærksomhed ved Fremkomsten, er navnlig Indledningen i 2. Hefte, hvor han føler sig tvunget til at imødegaa den højt fortjente Professor Forchhammers forskellige Publikationer om Hedeforholdene. Dalgas paaviser, hvorledes Forchhammers Oplysninger er fejlagtige med Hensyn til en lang Række afgørende Detailler, bl. a. om »Ahlformationen«s Udstrækning, Sandlagenes Dybde, Aaløbenes Placering og endelig »Bakkeøerne«s Størrelse og Mængde.

I naturlig Fortsættelse af denne opsigtvækkende Tilrettevisning — der dog er holdt i yderst urban Form — giver Dalgas derpaa en fortrinlig og i sin Form helt ny og opsigtvækkende Oversigt over de store Hedefladers Udstrækning og Placering og de af dem omsluttede Bakkeøer. Her er Betegnelserne Flader og Bakkeøer blevet faste Begreber og dermed indført for al Tid i Sproget. Af Flader nævnes den 12 Kvadratmil store Karupflade, den 7 Kvadratmil store Brande-Paarupflade og den 15 Kvadratmil store Sønderomme-flade, der alle staar i Forbindelse med hinanden ved Snævringer og alle har de samme karakteristiske Jordprofiler, saadan som en Række vigtige Undersøgelser havde vist det.

Af Bakkeøerne omtales de største, nemlig Skovbjergbakkeøen paa 35 Kvadratmil, Varde-Aadumbakkeøen paa 15—20 Kvadratmil og Hejnsvig-Hjertingbakkeøen ligeledes paa 15—20 Kvadratmil, men des-

uden nævnes en Række mindre, inden Dalgas derpaa tager Læserne med paa en Række Ture ud for at stifte Bekendtskab med det egentlige jyske Landskab og dets Beboere.

Det er disse Ture rundt i Midt- og Vestjylland, som er særlig læseværdige. De afslører Dalgas som en betydelig Skribent, som ind imellem sine Skildringer af Jordbundsforhold, Plantninger, Vandingsenge og meget andet forstaar at fange sine Læses Opmærksomhed ved smukke poetisk følte Naturskildringer. Har man læst om Besøget ved Breininggaard, hvor han lader Kilden fortælle sig om de forsømte Egeskove, eller staaet med ham paa Bakkeøernes højeste Punkter, f. Eks. ved Deibjerg eller Swollibjerg, og lyttet til hans Skildring af de betagende vide Udsyn over de endeløse Heder, faar man en stærk og overbevisende Forstaaelse af det karakteristiske for disse store Arealer, det meningsløse i, at de paa en saa skammelig Maade har faaet Lov til at degenerere, blive til Heder igen, naar de dog engang for saa store Deles Vedkommende har baaret Skov eller været dyrket Jord.

Man kan vanskeligt læse denne lille Bog uden at fængsles af hans Evne til at lære af Detaillerne, at have Øjne og Øren aabne for næsten alt, hvad der møder ham. Vejenes daarlige Tilstand omtales og ledsages af agitationsmæssig værdifuld Sammenligning med andre Landsdeles Vejforhold. Han undersøger, hvor der forekommer Mergelgrave, og nævner, hvorledes Hedeselskabet har sat Eftersøgningen af Mergellejer i Gang, samtidig med at give Eksempler paa, hvor nødvendig Mergel er for Opdyrkningen. Adskillige Steder fortælles der om Besøg ved vellykkede Vandingsenge, hvor han angiver Udbyttet og Hdebondens Længsel efter flere Enge, en Længsel, der »endda kan faa Hede-

bonden til at give Penge ud, hvad man ellers har svært ved«.

Overalt, hvor han møder Plantningsmænd, har han svært ved igen at forlade dem, fordi han maa se alt og høre om alt, baade godt og daarligt, navnlig Skovresterne interesserer ham. Egekrattene undersøger han og skildrer dem indgaaende — de er for ham det haandgribelige, Arnestederne, hvorfra Kampen for Plantningens Udbredelse skal føres frem. Morsomt er det, at han ogsaa bemærker og omtaler de mange Steder, hvor der er fundet Brunkulslejer.

Smaa historiske Skildringer flettes ligeledes ind, — men gennem hele den tilsyneladende let skrevne Billedrække gaar der dog een klar og lysende rød Traad: Bogens Hensigt, at vise at Hedesagen er af en meget stor Betydning for Fædrelandet, at de Vanskeligheder, som man vil støde paa, er til at overvinde, og at det maa være danske Mænds Pligt at være med til at hæve den Forbandelse, som i et halvt Aartusinde synes at have hvilet over Vestjylland.

Med denne Bog, kan man godt sige, er aabnet Løbegravene mod det Maal, der skal erobres. Han har ikke forgæves skumplet afsted i Fjelleovgn ad de sandede Veje eller redet de daglange Ture til de fjerne Maal ... med sin Bog fik han Befolkningens Øre, vakte den positive Interesse, der maatte til.

Morsomt er det at supplere denne Omtale af »Geografiske Billeder« med en egenartet Kritik, han i den Anledning ser ud til at være kommet ud for. Det er Forfatteren H. P. Hansen, Herning, der gengiver hvad den gamle Pæ Egebjærg, Skarrilds »kloge Mand«, har fortalt ham om sine Oplevelser paa Hesselvig Enggaard og sine Møder med Dalgas. Til Belysning af Dal-

gas er denne — dog vist rigeligt farvede — Skildring heller ikke uinteressant:

I Hesselvig, fortæller H. P. Hansen, havde man et sølle Svin, hvortil Pæ Egebjærg blev hentet. Han rørte noget Pulver ud i Honning og smurte det paa Svinets Tunge, og Dyret kom sig da ogsaa. Naa, men Bestyreren, Kræ Mortensen, havde ingen Penge og gik derfor op til Dalgas, der boede i den østre Ende af Stuehuset, naar han opholdt sig derude, og bad om Penge. Han sagde, at det var til en, der kurerede et sygt Svin, og at Betalingen var 2 Mark. Dalgas sagde: »Han duer vist ikke!« Men Bestyreren fik dog Pengene. Pæ Egebjærg, der tydelig kunde høre Samtalen, fortrød, at han ikke havde forlangt 2 Kroner. Men nogen Tid efter blev han atter kaldt til Hesselvig, det var galt med et andet Svin, og denne Gang forlangte han 2 Kroner for sin Ulejlighed. »Men dæn Gaang tøj Dalgas sku,« sagde den gamle Dyrlæge, da han fortalte mig Historien.

En Gang var Dalgas hos Dyrlæge Brockdorff i Herning og vilde have ham til at komme over og skære Lam; men det generede Brockdorff sig ved og anbefalede Pæ Egebjærg dertil; og samtidig fastsatte han, hvormeget denne maatte faa for Arbejdet; det var for Resten en god Betaling. Bestyreren paa Gaarden hed dengang Frederik, og han hjalp Pæ Egebjærg med at skære de 50 Lam. Nu plejede Pæ Egebjærg aldrig at faa andet for at gilde Lam end en Kop Kaffe og en Punsch; men her skulde han have 4—5 Kroner. Pæ Egebjærg sagde, at det var lige saa stor en Kunst at holde Lammene som at skære dem og vilde derfor dele med Bestyreren; men da denne ikke vilde tage mod Pengene, fik Sønnen disse.

Kaptajn Dalgas fandt ogsaa paa at gøre Akkord med

Pæ Egebjærg, saa denne skulde komme, naar der blev sendt Bud, mod at faa 2 Kroner for hver Tur, blive hentet og kørt hjem. Men saa engang blev Pæ Egebjærg hentet til en So, der skulde have Grise. Imidlertid fik Soen kun en Gris, »en Waannigris«, og da disse kun kostede to Kroner Stykket paa den Tid, var det jo en daarlig Akkord.

Saa vilde Dalgas have Pæ Egebjærg til at handle for sig, og det gik ogsaa godt nok. Men efter 4 Aars Forløb slog Pengene for knapt til, og man maatte sælge Besætningen ved Auktion for at dække Gælden. Besætningen kostede 10.000 Kroner. For at ordne Mellemværendet med Bestyreren skulde Besætningen jo takseres, og dertil valgte man Pæ Egebjærg og Thomas Birkebæk. Bagefter kom Dalgas imidlertid i Tanker om, at Taksationen var for høj, og at Bestyreren skulde have for mange Penge; maaske var der andre, der satte det i ham.

Saa kom der ridende Bud en Nat fra Dalgas. Pæ Egebjærgs Kone vaagnede, kaldte paa Pæ Egebjærg og sagde, at der var en, der red over Stenbroen. Karlen skulde sige, at Dalgas ikke var tilfreds med Taksationen, og at han ønskede, de to Mænd skulde møde næste Morgen og gøre det om. »Du ka hæls o sæjj, a ska mød — hværken angest heller skidtræend; om Thomas møder, ved a't,« sagde Pæ Egebjærg.

Om Morgenen tog Pæ Egebjærg saa om til Thomas Birkebæk, hvis Kone især var elendig over, at de skulde gøre Arbejdet om, men Pæ Egebjærg sagde: »De ræjner a't for en Skid!«

Paa den Tid var der en Baron Rosenkrantz ude paa Hesselvig; han skulde vist lære noget. Denne holdt med Dalgas, og var meget nærgaaende, og man kom op at skændes. Baronens hævdede, at den Pris, en be-

stemt Ko var sat til, ikke passede, og Pæ Egebjerg spurgte, om man da kunde sætte Dyret lavere end til den Pris, det kunde koste til Slagt? »Barowen ga jo a æ Vesse ijæn«, og Pæ Egebjerg spurgte ham da, om han kunde sige, hvor meget Kød, Talgen og Huden af et Kreatur var værd, og da Baronen ikke kunde det, bad Pæ Egebjerg ham om at holde »sin Næjs fræ saarn naaj, han engen Forstand haad paa ilywel«.

Efter gentagne »Hug og Parade« og efter at Baronen var afvæbnet, gjorde Pæ Egebjerg atter et Udfald mod Dalgas, hvem han bebrejdede at have skrevet i en Bog om Heden (Geografiske Billeder), at der, da Classonsborg blev anlagt, kun fandtes 4 Heste i Skarrild Sogn. »De æ sku Løwn, dæ wa da 40 Hæst dæn Gaang!« sagde Pæ Egebjerg. Først hævdede Dalgas, at han ikke havde skrevet det og kom med en fejl Bog; men da man saa fik fat paa den rette, og Pæ Egebjerg paaviste, hvor det stod, indrømmede Dalgas ogsaa, at det ikke passede. Men denne Udtalelse vilde Pæ Egebjerg ikke lade sig nøje med; han forlangte bestemt, at Dalgas skulde indrømme, »de wa Løwn«. Dalgas stampede i Gulvet, var bleg og vred, men saa fik Tak-sationsmændene deres Betaling og gik.

Gamle Dalgas sendte aldrig mere Bud efter Pæ Egebjerg, føjer H. P. Hansen til.

*

FJERDE KAPITEL

Hans Livssag.

Dalgas' Indsats i Hedesagen og det, der gjorde hans Navn for alle Tider kendt og elsket, er først og fremmest knyttet til Plantningssagen. Det er Skovrejsningen paa de jyske Heder, der staar som det uforgængelige Mindesmærke for ham. Det er da ogsaa denne Side af Arbejdet for Hedesagen, der mere end noget andet optog hans Tanker og aldrig gav ham Fred. Der foreligger uendelig mange Udtalelser, baade mundtligt og skriftligt, hvori han giver Udtryk for, hvor overordentlig stor Betydning, han tillægger Plantningssagen. Igennem alle Aarene efter 1866 ser man da ogsaa, hvorledes han ustandseligt arbejder med dette for ham saa livsvigtige Problem. Andre Opgaver kunde han lade hvile, til de var modne, og saa paany tage dem op til Løsning, men Plantningssagen taalte ingen Opsættelse. Her skulde der arbejdes med fuld Kraft, med fuld Styrke hele Tiden — ingen Mulighed maatte forsømmes, intet maatte overses, alt skulde prøves. Ethvert Plantningsproblem var for Dalgas en Opgave, som skulde klares paa den bedst mulige Maade, og klares skulde den! Fagfolk blev raadspurgt, Erfaringer i Marken blev drøftet, indenlandsk og udenlandsk Litteratur blev gennempløjet. Saa han paa sine Rejser en Plantning ved en Ejendom, blev der

gjort Ophold, og saa havde den ellers saa travle Mand Tid nok til at se og høre. Han elskede at høre Hedeboen fortælle om sine Plantninger, og han forstod deres Kærlighed til Træerne. Det var altid en Oplevelse for ham at besøge en Plantning, stor eller lille, og selv om det, han saa, maaske var mindre godt, saa vurderede han det aldrig med kritiske og forkastende Ord. Om Plantning havde han altid Raad til Ros, og saa føjede han gerne de vejledende Ord til, der paa en mærkelig inciterende Maade altid førte til, at vedkommende Hedebonde, fuld af Tryghed og Tillid til Dalgas, blev endnu ivrigere for Plantningssagen. Overalt hvor Dalgas saaledes kom paa Besøg, voksede Interessen for Plantning paa en Maade, som man i Dag vanskeligt kan forestille sig. Dalgas kom — navnlig ikke i de første Aar — med de store Løfter. I det hele taget var de store Ord ikke hjemme hos ham. Hvad han sagde var vel overvejet og virkede først og sidst mest ved det, der laa bag ved Ordene. Det var den indirekte Paavirkning fra ham, der virkede stærkest.

At Plantningssagen for Dalgas blev det altoverskygende, ligger sikkert ikke alene i den reelle Værdi, han tillagde det, i de Forventninger, han stillede til dens Udvikling, men muligvis oprindeligt ogsaa en hel Del, fordi det var den Sag, der kostede ham flest Kampen at føre igennem.

Forholdet var det, at Hedeboen i disse første Aar efter Hedeselskabets Stiftelse i Almindelighed stillede sig absolut vrangvillig overfor al Tale om Plantning. Undtagelserne var dog naturligvis nogenlunde jævnt fordelt over alle Hedeegnene, men de talte i Virkeligheden ikke med i den Opfattelse, der var raadende blandt Hedeboerne. Man var saa at sige enige om, at Plantning ikke kunde nytte, Træerne kunde ikke tri-

ves i Hederne, og hvorfor skulde man saa spille baade Arbejde og Penge paa det, navnlig da eventuelle Resultater jo heller ikke kunde ventes at blive til noget i vedkommende Hedebo Liv.

En tungt vejende Aarsag til denne Vrangvilje maa saa afgjort søges i de Eksempler paa Plantning, som Hedeboerne rundt omkring havde for Øje. Smaaplantningerne af Rødgran eller Skovfyr, der var forsøgt med hos adskillige almindelige Hedeboender, saa elendige ud og kunde knapt faa Toppen over Lyngen, før de gik til. Statsplantningerne var heller ingen stærkt anbefalende Reklame for Sagen. Bortset fra visse Partier i Statsplantagerne, der tegnede hæderligt, var de navnlig en Understregning af, hvilke Fejl der ikke maatte gøres, og en Fortælling om, hvilke Træsorter det ikke kunde nytte at prøve med. Det er naturligt, at Hedeboen ikke var i Stand til at se, at man nu var naaet frem gennem alle de uheldige Erfaringer til i hvert Fald visse Retningslinier, som syntes lovende.

Det almindelige Træk i Hedeboens Forhold til Plantningssagen var saaledes en udpræget Tværhed, der meget stærkt nærmede sig til at være direkte Modvilje, — for hans Penge og paa hans Jord skulde der ikke laves haabløse Eksperimenter.

Det er et forunderligt og straalende Eksempel paa Vilje og maalbevidst Udholdenhed, at Dalgas evnede at føre Plantningssagen frem til den absolutte Sejr, saaledes som det var naaet allerede ved Hedeselskabets Jubilæum i 1891. Resultatet naaedes ad mange Veje, med mange Midler, enhver Mulighed, der førte blot det mindste Skridt fremad, blev udnyttet bevidst. Sjældent har en enkelt Mand vel ogsaa slidt i den Grad med en Opgave, der fra Begyndelsen har været ham saa fremmed som denne, og sjældent har man vel set

noget lignende, at en Mand, der var naaet ud over de første Ungdomsaar, Aar efter Aar evner at udvikle sig til en fremragende Fagmand paa dette Omraade, en Udvikling, der skaber Respekt og Beundring om ham i Kraft af hans usædvanlige Indsigt og Evner til at gribe til i det rette Øjeblik.

Det er kun i de første Aar, man kan spore, at han i sine Taler og Afhandlinger henholder sig til andre. Efterhaanden tilegner han sig saa megen Viden, at han selv kan drage sine Slutninger og forme sine egne Meninger. Der er en stadig og tydelig Udvikling i de talrige Afhandlinger, Pjecer og Smaa-bøger, der i en jævn Strøm — fra 1880 væsentligt publiceret i Hedselskabets Tidsskrift — udgaar fra hans aldrig hvilende Haand. Der er adskilligt af dette, der vil blive staaende som betydningsfuldt i den forstlige Litteratur. Naturligvis har han forstaaet at udnytte sine Medarbejdere, men Gnisten kom fra ham. Der er Eksempler nok paa dette. Det var ham, der fremsatte Idéerne og formede dem til Handling, men til Gengæld forlangte han ogsaa, at kun det, han havde godkendt, kun det, som han ønskede fremmet, maatte udføres. I sine Krav til Medarbejderne er der ingen Tvivl om, at han var meget streng, til Tider saa det, navnlig i hans senere Aar, ofte virkede som en Despots Krav. En Ordre var for ham en Ordre, der skulde udføres, nøjagtigt og omhyggeligt i den Aand og til Bogstaven, som han havde bestemt det.

Naar denne tilsyneladende meget krævende Strenghed til Tider blandt hans Medarbejdere virkede haardere, end det vel egentlig var hans Mening, maa det sikkert søges i Nødvendigheden. Netop med Hensyn til Plantnings-sagen gjaldt det mere end noget andet for ham om, at de forskellige Plantningsarbejder,

Jordbehandling, Planteafstand, hvad det nu kunde være, blev udført præcist som Tanken var, fordi han hele Tiden havde for Øje, at alt, hvad der blev lavet, blev lavet for, at man senere kunde lære af det. Derfor var det nødvendigt fuldt ud at kunne stole paa, at Grundlaget var udført, som det var planlagt. I de senere Aar kneb det vel ogsaa noget med at have Tid nok til at forklare til Bunds, hvorfor det et Sted skulde være saaledes, og et andet Sted maaske saadan. Medarbejderne holdt dog ikke mindre af ham af den Grund. De vidste, at deres Ve og Vel laa ham meget stærkt paa Sinde. Selv om de ikke modtog store Lønninger, saa gjorde han dog alt muligt for at skaffe dem Biindtægter, Tjenestejord, Planteskoleprocenter, Hestearbejde i Skoven o.s.v., og han var dem altid en trofast Ven i Sygdom og Vanskeligheder, forstod bl. a. ogsaa at vinde deres Børns Hjerter ved Smaa-gaver, naar han kom paa Besøg. Han følte af mange af dem mere som en Velynder end som en foresat. De vidste, at han havde en næsten ubegrænset Tiltro til dem, og at han aldrig undsaa sig for at vedkende sig dem, selv om de traf ham i Selskab med meget højtstaaende Personer.

Han havde hele Tiden Fremtiden for Øje, og Fremtiden var Plantningssagen, Hedeselskabets mest omfattende Opgave, om hvilken Dalgas selv sagde, »at bag dens Volde vil hele Sand-Agerbrugets Fremtid komme til at ligge«.

Det var dog ikke saadan, at Dalgas' Krav til sine Medarbejdere gjorde disse bitre eller utilfredse overfor ham. De vidste, at hans egne Krav til sig selv ikke var mindre. De saa hvorledes han i Regn og Storm, i Kulde og Varme, ligegyldig hvordan Vejret var, gennemførte sine Rejser og sine Besøg, aldrig sparede sig

selv. Et af de bedste Eksempler paa Forholdet mellem Dalgas og Medarbejderne fremgaar af, hvad nu afdøde kgl. Skovfoged M. Andersen, Kolpensig, har fortalt om sit Forhold til Dalgas.

M. Andersen fortæller følgende:

»Jeg saa ham første Gang Foraar 1881, da han paa en Inspektionsrejse besøgte en af de store Plantager, hvor jeg, efter Ansøgning til Hedeselskabets Bestyrelse, var ansat som Elev Efteraaret forud hos Plantøren for at lære Begyndelsesgrundene i Hedeskovbrug. Plantøren fortalte os Elever i Timerne om Hedeselskabets Virksomhed, men han flettede altid Navnet Dalgas ind i sine Foredrag, saaledes at vi forstod, at Dalgas var Hedeselskabet, eller maaske snarere omvendt, at Hedeselskabet var Dalgas.

Hen paa Foraaret kom der saa Meddelelse om, at nu kom Kaptajn Dalgas og Skovrider Borch. Nu gjaldt det om at have Orden overalt. Vi Elever blev jagede hid og did for at efterse, om der laa forglemte Redskaber, Plantekasser o. d. l. Alt maatte være paa Plads. »Kaptajnen taaler ikke at se Uorden af nogen Art,« sagde Plantøren. Vi forstod, det var en stor Begivenhed for Plantøren at vente den høje foresatte. Jeg glemmer aldrig det imponerende Indtryk, jeg fik af Dalgas, da jeg blev præsenteret for ham. Hans smukke stolte, noget militæriske Skikkelse, hans gode, men skarpe Øjne, hvormed han næsten kunde se igennem os, hans Tale virkede overbevisende, næsten voldsom, naar han forlangte Besked eller uddelte Ordre. Kun lidt anede jeg, at jeg relativt snart vilde opnaa den Lykke at blive personlig Assistent under denne mægtige Førerskikkelse.

Efter endt Læretid fik jeg en Tjeneste som Plantør i Birkebæk Plantage med Bolig i Provsthus. Der var

kun ringe Indtægt ved denne Tjeneste, men jeg tog den for at faa Foden indenfor. Denne beskedne Stilling fik jeg dog ret snart meget forbedret. Dalgas sagde engang til mig: »Hedeselskabet arbejder med beskedne Midler, og vi ser helst, at vore Funktionærer fra Begyndelsen vænner sig til at leve af smaa Indtægter, for efterhaanden at faa Forbedringer, om man var det værd. Og vil De være rig,« føjede han til, »saa skal De ikke blive hos os, saa skal De være Købmand.« Jeg valgte ikke at blive rig. Hen paa Sommeren 1882 fik jeg det første Besøg af Oberstløjtnant Dalgas og Skovrider Borch. Jeg imødesaa Dagen med stor Spænding og Forventning. Dalgas mødte mig med et venligt »Godmorgen«, og bød mig velkommen i Selskabets Tjeneste. Han gav en lille Oversigt over, hvad han ønskede at se. Og dermed begyndte Dagens Arbejde i et Tempo saa hurtigt, som jeg aldrig før havde været med til. Vi unge Mennesker, der fulgte, var saa afkørt ved Dagens Slutning, at vi senere kunde huske Turen. Der skulde efterses ældre Plantninger, der skulde foretages Jordbundsundersøgelser og Opmaalinger, og endelig skulde der udsøges et passende Areal til Anlæg af en Planteskole. Senere paa Dagen kom vi til et Sted, hvor der fra Aaret før min Tid skulde findes nogle Tusinde Skovfyr indplantet mellem Bjærgfyrrækker, men vi fandt ingen Skovfyr, ikke en eneste, skønt den gamle Plantør bestemt paastod, han havde indplantet Skovfyrrerne her, saaledes som Oberstløjtnanten havde givet ham Besked. Da fik jeg at se, hvorledes Dalgas saa ud, naar han blev meget vred. Han stampede haardt i Jorden og sagde til Plantøren: »Sig mig dog, Mand, hvor har De gjort af mine Skovfyr?« Herpaa kom intet Svar. Den gamle fik ikke mere Tilsyn med Plantningen. Dagens Gerning endte med, at

jeg fik forskellige Ordre, navnlig angaaende Indsendelse af Plan og Overslag for den ovennævnte Planteskole m. m. Jeg blev derpaa indbudt til at spise til Middag sammen med Oberstløjtnanten paa Birkebæk, hvor han boede under sit Besøg. Dagen endte med, at Dalgas gerne vilde føre Samtale af mere privat Karakter. Han kunde være munter og ytre sin Glæde over den vel anvendte Dag.

Nogen Tid efter det for mig heldigt overstaaede Besøg fik jeg Brev fra Hovedkontoret, om jeg kunde paatage mig at opmaale en Snes Plantager forskellige Steder i et større Omraade og om, hvornaar jeg kunde tage fat. Mit Svar kom omgaaende. Jeg kunde begynde straks. Derefter blev mig tilsendt de paagældende Papirer og Meddelelser om, hvorledes jeg skulde gaa frem med Arbejdet, og om Betalingen, jeg vilde faa derfor. Derefter var jeg Assistent hos Dalgas personlig, en Lykke jeg ikke havde ventet at opnaa saa hurtigt, ligesom min Stilling økonomisk set nu var god. Jeg kom derefter paa mange Rejser med Dalgas i Hedeegnene, saaledes helt op i Salling, hvor jeg skulde forestaa Anlæg af en Plantage paa Herregaarden Bustrups Hedearealer. Paa disse Rejser lærte jeg rigtigt Dalgas at kende. Han kunde undertiden blive saa ivrig i sine Foredrag, naar vi vandrede om i Hederne, at han kunde afbryde sig selv og sige: »Hvad mener De om Sagen? De skal ikke give mig Medhold, hvis De er af en anden Mening, De skal ikke være bange for at modsige mig.« Og saa havde Dalgas en Maade at tale med Hedeboen paa, venlig, overbevisende, naar Talen var om Plantning, og derefter kunde han gaa over i Hdebondens Interesser, og vise et Kendskab til Landbrug, saa han ofte derved blev Bondens gode Ven. Dalgas sagde ikke nej Tak til en Ind-

bydelse om at gaa indenfor i Bondens Stue til en Kop Kaffe.

Dalgas var meget afholdt af sine Funktionærer. Deres Ve og Vel laa ham meget paa Sinde, hvilket gav sig Udslag paa mange Maader. Men han forlangte ubetinget Redelighed og Arbejdsvilje. Om disse Forhold kan et Brev, som endnu er i min Besiddelse, vidne. Jeg havde en Dag tøjret mine to Køer i en græsgroet Lavning, hvor der ikke fandtes en eneste levende Plante, da det sker, at Dalgas og Skovrider Borch kører forbi, Køretøjet gør Holdt, og med barsk Stemme raaber Oberstløjtnanten: »Hvad er det, De laver der?«, hvortil jeg maatte svare, at jeg havde tøjret mine Køer. Mere fik jeg ikke sagt, idet Dalgas giver Kusken et Puf i Ryggen og kommanderer højt: »Kør videre.« Denne Episode foregik saa hurtigt, at jeg ikke rigtigt var klar over, om jeg var købt eller solgt, men 3 Dage efter fik jeg det forannævnte Brev fra Dalgas. Dette lyder ordret saaledes:

Aarhus, den 2. Juni 1883.

Aldeles privat sender jeg Dem disse Linier, ikke for at irettesætte Dem, men for i al Venskabelighed at sige Dem min Mening om den Slags smaa Overgreb, som jeg var Vidne til forleden, da De havde tøjret Køerne i Plantningen.

Hedeselskabets Funktionærer vises der af Bestyrelsen en meget stor Tillid. Selskabet kan ikke kontrollere saa omhyggeligt som Staten, det er henvist til især at støtte sig paa Tilliden til dets Funktionærer. Der er ingen anden Udvej. Naar denne Tillid bliver svækket, bliver Forholdet i Reglen slet, og ved første Lejlighed maa Selskabet afskedige Funktionærer. Der er ingen anden Udvej. Vi kan ikke gøre andet. Jeg ved godt, at der er mange Smaating,

som Folk ikke regner for noget, men som dog er smaa Uredeligheder eller smaa Overgreb. Jeg beder Dem indstændigt om, at være i højeste Grad nøje-regnende med Sligt, ikke selv at gøre Dem skyldig i Sligt, ej heller ikke tillade, at Deres underordnede indlader sig paa Sligt. Jeg beder Dem at være fuldstændig aaben ligeoverfor Deres Overordnede og ikke at skjule, hvad der maatte være mindre heldigt eller mindre rigtigt. Hold Deres private Kasse og Hedeselskabets Kasse omhyggeligt adskilte. Er De i Forlegenhed, ty straks til Hovedkontoret, men aldrig til Selskabets Penge, der bero hos Dem, selv om det kun er for nogle Dage. Sker der noget urigtigt, saa meld det straks. Hav Tillid til, at Selskabet vil støtte de Funktionærer, som er dygtige og nøje-seende, brave og retsindige, saa vil denne Tillid ogsaa nok bære gode Frugter. Jeg beder Dem ikke svare paa dette Brev.«

Deres hengivne
E. Dalgas.

Den Periode, hvor de her beskrevne Begivenheder fandt Sted, var i nogen Maade en trist og mørk Tid for Hedeplantningen. De ret store Arealer i Herningkomplekset, som var tilplantet med Gran i saakaldte gravepløjede Render, saa ynkelige ud. Granerne var gaaet ganske i Staa, og Lyngen truede med helt at overgro dem. Vi Plantører havde ligesom mangan en Hedebo tabt Troen paa, at der nogensinde kom noget ud af de ret dyre Anlæg. Men der var en, der aldrig tabte Troen, den eneste mig bekendt, og det var Dalgas, han mistvivlede aldrig. Saa en Dag kom der Brev, Oberstløjtnanten var lige kommet hjem fra en Rejse til Tyskland, han bad mig til næstfølgende Dag at have parat et Spand Heste og en god Plov. Der skulde

pløjes langs de gamle syge Graner. Dalgas havde nu besluttet, at disse skulde have en god Medicin. Det vidunderlige skete, at Granerne fik Kulør og kom i Vækst allerede Aaret efter. Det blev senere velkendt, at Lyngskjoldens Udluftning og Indplantning af Bjergfyr var Midlet. Nu blev der Humør hos alle vi vantro og »kloge« unge Mennesker. Jeg har et andet Minde om Dalgas' Fremsyn. I en vis Periode plantedes der store Masser af Bjergfyr ogsaa i ren Kultur. En Dag spurgte jeg om, hvortil alle disse Masser af Bjergfyr skulde bruges. Dalgas saa paa mig og sagde: »Vær De kun ganske rolig, hvor der skabes et stort Produkt, kommer der altid et Marked.« Skade, at Dalgas ikke oplevede at se Hedeskovens Virkeliggørelse, og at der blev udmærket Brug for Bjergfyrrene.

Aar 1888 blev jeg anmodet om at søge en nyoprettet Stilling som Statsskovfoged i Gludsted. Det var en haard Prøve at blive stillet overfor, da baade min Hustru og jeg var lykkelige ved at være i Selskabets Tjeneste, men de mere sikre Forhold ved at komme i Statens Tjeneste lokkede. Paa en længere Køretur, hvor jeg sad sammen med Oberstløjtnanten, førte jeg Sagen paa Tale. »Hvad for noget,« sagde han, »vil De søge bort fra os, nu De er kommet saa godt i Gang hos os?« »Nej,« sagde jeg, »jeg vil spørge Oberstløjtnanten om, hvad De mener derom, og om De overhovedet vil give mig Tilladelse til at søge,« idet jeg føjede til, »at man havde sagt mig, at det var forbundet med en vis Risiko at søge.« Der gik nogen Tid, nogle lange spændende Minutter, hvor der ikke blev sagt et Ord. Saa sagde Dalgas: »De kan vel nok forstaa, at vi ikke ved Selskabet sætter Pris paa, at vore Folk flytter fra os, naar vi har sat dem fuldstændig ind i vore ofte ret vanskelige Arbejder. Men vil De sige mig en Ting,«

føjede han til, »er det Dem selv, der har fundet paa at søge, eller er det Skovrider Fabricius, der har opfordret Dem?« Jeg fik en Fornemmelse af, at det var rart for mig, at jeg i Sandhed kunde sige, at Fabricius havde opfordret mig endda meget kraftigt. Derefter sluttede den for mig noget pinlige Samtale med, at Dalgas takkede mig, fordi jeg saa aabent og tillidsfuldt havde sat ham ind i Sagen, og føjede til, at han gerne gav mig Tilladelse til at søge, særlig da Skovrider Fabricius var hans gode Ven, og at jeg vilde faa en stor og interessant Opgave at tilplante de store He-dearealer paa Brande—Paarupfladen. Jeg fik derefter en særdeles glimrende Anbefaling, underskreven af hele Bestyrelsen, som sluttede med følgende Passus: »Faar han ikke den Stilling, han søger, forbliver han ligefuldt i Selskabets Tjeneste.«

Sluttelig skal jeg kun berette om en Begivenhed, som ogsaa kendetegner Dalgas' Hensynsfuldhed og praktiske Blik. Vi havde paa Palsgaard Distrikt faaet et farligt Angreb af et Insekt »Luphyrus ruphus«, der aad Naalene af Bjergfyrrene og optraadte i saa store Masser, at Forstvæsenet blev meget ængsteligt. Vi fik stræng Ordre til paa alle optænkelige Maader at skulle imødegaa Angrebet, men vi var ganske magtesløse. Heldigvis fik vi Besøg af Oberstløjtnanten, og da han havde set lidt paa Dyrene og den Skade, de havde forvoldt, siger han, at vi bare ikke behøvede at foretage os noget, Bjergfyrrene angribes jo ikke paa Majskuddet og de skal nok overleve Skaden, og i Blandingsbevoksningen har Insekterne gjort ligefrem Gavn, da de undertrykte Graner har faaet mere Lys. Forøvrigt forklarede han, at et saa voldsomt Angreb havde næsten altid i sit Følge en Mængde Snylttere, der nok skulde faa Overhaand over Skadedyrene. Vi indstil-

lede straks den kostbare Jagt paa Luphyruslarverne, og det viste sig, at det Raad, vi fik, var godt.«

*

Paa Høllund Søgaard boede fra 1877 den Mand, der under Dalgas' Førerskab var medvirkende til Rejsning af de mange store Plantager paa Vorbasseegnen, Skovrider Chr. Sørensen. Han har ogsaa fortalt flere Træk om Dalgas.

»Jeg erindrer saaledes«, fortæller han, »et lille Træk fra omkring midt i 80-erne, som jeg synes meget godt karakteriserer ham i nævnte Retning. Jeg havde anskaffet mig nogle Bistader, og da en god Bekendt af Dalgas saa det, raadede han mig til at fjerne disse, inden »Kaptajnen« kom, da han ikke kunde fordrage Bier. Dette vilde jeg imidlertid nødig, da denne Syssel ikke alene morede mig, men jeg betragtede ogsaa Biavlen som et godt Bierhverv for Hedeboerne.

Næste Gang kom Dalgas alene, og aldrig saa snart han saa Bistaderne, gav det et lille Sæt i ham, og han udbrød: »Har De nu ogsaa faaet det Kram.« Jeg, som kendte Dalgas nøje og var forberedt paa at forsvare mine smaa Venner, svarede med at fortælle ham, hvor meget hvert enkelt Stade med Held og med god Pasning kunde give aarlig, samt at de ogsaa godt kunde passes af Kvinder, og at de undertiden gav et lige saa stort Udbytte paa Heden, som paa de bedre Agre, saa jeg mente, det var ens Pligt at søge Biavlen udbredt blandt Smaakaarsfolk paa Heden.

Derpaa svarede Dalgas ikke et Ord, men jeg lagde Mærke til, at han ofte senere, baade i Tale og Skrift, anbefalede Biavlen som et godt Bierhverv for Smaakaarsfolk og viste derved, at trods sin Antipati mod

Bier, betænkte han sig ikke paa at anbefale disse, bare fordi de kunde gavne den fattige Hedebo.

Napoleon var, saavidt jeg kan skønne, Dalgas' Ideal — dog langtfra Erobreren, men derimod Geniet Napoleon. Jeg erindrer saaledes, at Dalgas engang under nogle Dages Vinterophold her paa Høllund Søgaard læste en Del om Napoleon. Han kom derved til efter Aftensbordet først paa Aftenen at fortælle min Hustru og mig om Napoleon som Taktiker, og han kom saaledes i Aande med at skildre dette storslaaede Vidundergeni, at det fængslede os saaledes alle tre, at vi ikke lagde Mærke til, at det blev langt over almindelig Sengetid, før Dalgas var færdig med at fortælle.«

*

Dalgas siger et Sted: »Enganlæg, Opdyrkning, Mergelbaner, gode Transportmidler og flittigt Arbejde er Alt af den største Vigtighed, og der arbejdes ogsaa trofast af Tusinder og atter Tusinder, men den Rame, som denne Virksomhed nødvendigvis maa have, for at den ikke atter skal falde fra hinanden, det er de nye Skove, Historien viser os det klart.« Det var den Slutning, han var naaet til efter sine Undersøgelser af de jydskes Heder, og som han allerede giver Udtryk for det i sine »Geografiske Billeder«. Gang paa Gang vender han tilbage til Nødvendigheden af igen at klæde Jylland i Skov. Stadig mere sikkert forstaar han Aarsagerne til, at de tidligere skovklædte Bakker er blevet trøsteløse Lyngheder, og denne Forstaaelse ildner ham mere end noget andet til Arbejdet. Da han under Forarbejderne til »Geografiske Billeder« staar paa Hjortsballehøjene og ser ud over de store Flader, — et Udsyn over et Areal saa stort som Fyen — udbryder han: »Lad dog de gamle Fordomme om Vestjyllands daar-

lige Beskaffenhed ikke afskrække Kapitalister og Godsejere fra at undersøge Sagen med egne Øjne. Kom selv og se, tag nogle Hedeplantningskyndige med, hør deres Dom, og handl saa derefter.« Det er Programmet, der klinger i disse Ord. Med en lykkelig og umiddelbar Evne har han ladet sig gribe af det meningsløse i alt det, der blev sagt, skrevet og troet. Kom selv og se!

Det er antagelig bl. a. Landhusholdningsselskabets Beretning for 1866, Dalgas husker paa, da han siger det ovenfor nævnte. I Beretningen, som tidligere er omtalt, hedder det nemlig angaaende et Forslag om, at der for Statens Regning maatte blive opkøbt en Del af Jyllands Heder til Skovkultur, »at det ialtfald maa indrømmes, at store Skovanlæg paa Jyllands vestlige Heder ere en af Hovedbetingelserne for disses fremadskridende Kultur, idet de betydeligen ville modvirke de følelige Ulemper, som de skarpe Vinde og Havgusen medfører for Vegetationen. Den store umiddelbare Fordel — Forbedring af en hel Egns Klima — turde her være et afgørende Moment. Imedens det er et omtvistet Spørgsmaal, om Skovbrug er et lønnende Erhverv, maa det formentlig betragtes som afgjort, at Skovanlæg paa de vestjydske Hedestrøg ikke direkte kunne betale sig, og derfor ikke kunne forventes foretagne i større Omfang ved private Kræfter. Skal Sagen fremmes i Vestjylland, da vil det derfor uden Tvivl være nødvendigt at det sker ved Statens Foranstaltning.«

Af de første Aarsberetninger fremgaar det klart, at det er Engvandingen, der indtager den første Plads, men derfor ligger man ikke stille med Træplantningen. Planteskolerne kommer — spredt over Jylland — i Gang. Allerede i 1866 har Kromanden Johan Christof-

fer Sørensen i Hovborg faaet stiftet et Plantningsselskab, der indmeldes i Hedeselskabets Protokoller som Nr. 1, og samme Aar oprettes ligeledes Give Plantage. I de nærmeste Aar gaar det kun slideligt frem, men fremad gaar det, idet Beretningen for 1872 kan anføre, at der indtil da er planlagt 11 Plantager.

Det, der kom til at virke særlig frugtbringende og fremmende paa Plantningssagens heldige Indledning, blev den Tilknytning, som allerede var indledet i Efteraaret 1865 mellem Dalgas og den varmhjertede og stærkt patriotisk følende D. B. Adler i København. Han var mellem Indbyderne til Dannelsen af Selskabet, og havde allerede da tilbudt, som nævnt, at være med til at afholde Udgifterne i Starten. Da det saa sker, at det i 1867 igennem Prokurator Valeur i Herning lykkes at fremskaffe et godt Tilbud paa Køb af Gaarden Nr. Høgildgaard, en halv Snes Kilometer sydvest for Herning, som Dalgas havde interesseret sig saa stærkt for ved Besøget paa Hjortsballehøjene, lykkes det Mourier Petersen at faa D. B. Adler til sammen med Grosserer Adolf Trier at stille de nødvendige 3000 Rigsdaler til Raadighed som et rentefrit Laan til Køb af Gaarden.

Det var Handling i Dalgas' Aand. Gaarden var paa ca. 700 Td. Land, og Hedeselskabet købte den straks og begyndte Aaret efter Tilplantningen. Købet var dog ikke helt i Overensstemmelse med Selskabets Love, saaledes at der maatte en skriftlig Afstemning til blandt Repræsentanterne for at faa Købet godkendt.

Da det paa Repræsentantskabsmødet den 2. Juli 1868 kom under Forhandling, om Beplantningen skulde foretages af Hedeselskabet eller søges overdraget til et i den Anledning dannet Plantnings-Interessentskab, udtalte Formanden, Hofjægermester Mourier Petersen,

et Haab om, at Forsamlingen vilde godkende, at Selskabet havde paabegyndt Plantningen. Det gjaldt om ved Eksemplet at virke for Plantningens Fremme, men han tilføjede dog, at han personlig ansaa det for rigtigst, naar Lejlighed tilbød sig, at lade et særligt Interessentskab træde til, og den følgende Forhandling viste, at Mødet saa Sagen paa samme Maade. Resultatet blev, at det overlodes til Bestyrelsen selv at afgøre, om Hedeselskabet skulde fortsætte Driften af den paagældende Hede m. m., eller om det skulde søge et Interessentskab dannet til at gaa videre hermed, dog saaledes, hedder det endnu, »at Selskabet ikke burde foretage flere direkte Plantninger.«

Der kan herefter næppe være nogen Tvivl om, hvorledes Repræsentantskabet forstod Lovene, men paa den anden Side faar man ogsaa Indtryk af, at Repræsentantskabet uden Hensyn til Lovene vilde det praktisk nyttigste. Hedeselskabet vedblev ikke alene at beplante og dyrke Høgildgaards Jorder, men det forøgede dem ogsaa, i 1871 blev der tilkøbt 3 Td. Land Eng og 1874 18 Td. Land Hede. I det sidste Aar kom imidlertid Lejligheden til at lade andre fortsætte den paabegyndte Beplantning. Generalkonsul Henrik Pontoppidan til Constantinsborg havde 1871 købt Søndre Høgildgaard med 700 Td. Land Hede og begyndte at plante der. Nu var han villig til at købe Nordre Høgildgaard med, og han overtog den da for 21.500 Rd., hvorved det adlerske rentefrie Laan, der i Mellemtiden var blevet forøget, blev udbetalt med ca. 4.000 Rd. Heraf bestemte Laangiverne, at 1840 Rd. skulde benyttes til Indkøb af Aktier i en ny Plantage, Paabøl Plantagen i Hoven Sogn, medens de overlod Resten som en Gave til Hedeselskabet. Paabøl Plantagen med 637 Td. Land var kommet i Stand i 1873 bl. a. ved, at Brygger J. C.

Jacobsen havde skænket 1000 Rigsdaler hertil. Plantningsvirksomheden gik fremad, og Hedeselskabet vedblev at plante. Da det i 1874 havde solgt Nordre Høgildgaard, gik Repræsentantskabet med til, at Hedeselskabet sammen med Familien Westenholz, hver af Parterne med en Halvdel, købte ca. 1320 Td. Land Hede omkring Birkebæk til en Plantage, som Selskabet skulde bestyre. Dette udviklede sig til, at Hedeselskabet i 1880 blev Eneejer af Birkebæk Plantagen. Selskabet behøvede en Forsøgsstation, og herefter var det en afgjort Sag, at Hedeselskabet, uden Hensyn til hvad Lovens Mening var, selvstændigt kunde plante i Heden og eje Plantager. I 1876 købte det Nørlund Plantage i Ringkøbing Amt (den, der endnu inden Plantningen var paabegyndt, blev afstaaet til Staten og blev til Store Nørlund Plantage under V. Palsgaard Statsskovdistrikt) paa ikke mindre end 1200 Td. Land, og der fulgte flere Plantager efter. Det var ikke alene Hedeselskabet, men ogsaa Dalgas, der efter Evne personlig gav sig til at anlægge Plantninger.

»Tale og Skrift kunne være gode nok,« skriver Dalgas et Sted, »men faa først virkelig Betydning, naar de ledsages af Handling«, og det er da herefter naturligt, at han selv maatte blive baade Hedekøber og Hedeplanter, selvfølgelig i beskeden Maalestok og oftest sammen med andre. Den Omstændighed, at han i 1870 sammen med to af Familien Bruun købte Hesselviggaard, førte som nævnt til, at den ikke længe efter blev Hedeselskabets Ejendom. Og paa lignende Maade gik det, da han i 1872 sammen med sin Svoger, Ingeniørkaptajn Emil Jensen, købte Provsthusarealet, ca. 350 Td. Land. Det blev, da Familien Westenholz og Hedeselskabet i 1874 købte Plantagen Birkebæk, forenet med denne. Disse to Køb var ligesom indledende

Skridt fra hans Side. 1877 købte han, denne Gang alene, en gammel forfalden Hedegaard i Vorbasse Sogn, Høllund med 750 Td. Land, som han kaldte Høllund Søgaard. Denne Ejendom beholdt han til sin Død, og det blev et af de Steder, han kom til at holde mest af. Her befandt han sig ualmindelig godt, og deltog derfor ogsaa med særlig levende Interesse i Ejendommens Udvikling.

I 1888 købte han sammen med tre Ingeniørkammerater, Generaldirektør ved de jydsk-fynske Baner N. H. Holst, Overingeniør ved Statsbanerne J. W. Tegner og Svogeren Kaptajn Emil Jensen, Skovbjærg Plantage ved Skjernaa i Sønder Felding Sogn; den var begyndt i 1873; Generaldirektør Holst's Andel gik forøvrigt snart efter over til Grosserer F. Ollendorf i Aarhus. »Skovbjærg« blev det Feriested, hvor han i de kommende Aar mødtes med Vennen Emil Jensen, og der er til Ejendommen knyttet adskillige muntre Oplevelser, saaledes bl. a. den fra Starten indførte Bestemmelse om, at der ikke paa »Skovbjærg« maatte væddes om andet end Vin, og denne Vin skulde indgaa i den stiftede Vinkælder.

Denne Udvikling er saaledes jævn, men ikke overvældende. I 1888 siger Dalgas selv, at det, der i de første Aar efter 1866 udrettedes for Plantningsagen, var meget lidt, og Omslaget først kom, da D. B. Adler og Pontoppidan traadte til.

*

I 1868 havde Dalgas ved sin Svigermors Hjælp erhvervet sig sin egen Villa lidt syd for Aarhus, den Gang helt udenfor Byen. Villaen fik Navnet »Montana«, og en stor Del af det meget betydelige Haveareal, der hørte til, blev straks indtaget til en Plante-

skole, som han meget ivrigt overvaagede. Det var som Regel det første, der skete om Morgenens, at han tra-vede en Tur rundt i Planteskolen, endnu inden Husets øvrige Beboere var vaagnede. Naar han saa kom ind igen, stod Morgenmaden som Regel paa Bordet, hvorefter Dagens omfattende Arbejde blev indledet. Arbejdsværelset laa oppe paa første Sal, hvor der til hver Side laa et lille Værelse, som efterhaanden blev taget med ind til Kontorbrug. I det store lyse Værelse med de gamle Møbler og de tæt pakkede Mængder af Mapper og Papirer var alle Traadene samlet. Her befandt Dalgas sig godt, og tit kunde hans Røst høres over hele Huset, naar noget ikke var, som det passede ham, eller ankomne Gæster foranledigede en Diskussion.

Allerede i de første Aarsberetninger fortælles om Planteskoler ud over Jylland, og for hvert Aar steg disses Tal. De blev overvaaget meget nøje. Deres Ve og Vel var af den største Betydning. Forstraad Bang, Skovrider Jenssen-Tusch, v. Wimpfen, Mourier Petersen, Morville og Hedeselskabets egne, direkte tilknyttede Forstmænd, deriblandt navnlig Fritz, blev alle taget med paa Raad om disse Planteskolers Anlæg, Drift og Tilsyn, og kun faa Aar efter Starten var det allerede nødvendigt at udsende en lille trykt Vejledning om Anlæg af Planteskoler, en Vejledning, der Gang paa Gang blev optrykt. Dalgas siger selv, at det var Jenssen-Tusch paa Feldborg Statsskovdistrikt, som drev Planteskoledriften op til en tidligere ukendt Højde, saa at det egentlig var ham, der gav den første Impuls til den senere saa store Planteskoledrift i Jylland, ligesom det var ham, der var Hedeselskabets Læremester i den Henseende.

Det er ikke her Meningen at gøre nøjere Rede for Udviklingen af det store Plantagnet, der efterhaan-

den byggedes op ud over Jylland, derom findes der i Hedeselskabets Beretninger udførlige Detailler, men at Udviklingen har vakt stor Opmærksomhed allerede i 70'erne, fremgaar klart af en Del bemærkelsesværdige Begivenheder.

I Foraaret 1874 fremkom saaledes ikke alene i enkelte Blade, men ogsaa i Folketinget Paastand om, at Hedeselskabet skulde have sikret sig saa store Arealer, at det maatte betragtes som en Hindring for Smaakaarsfolks Opdyrkning af Heden. Der blev nævnt 25.000 Td. Land, og samtidig benyttedes Lejligheden til at fremdrage, at Hedeselskabet ved Bygning af Vandingskanaler havde brugt en Form for Udskylning, som havde gjort Skade paa anden Mands Ejendom. Endelig skulde Hedeselskabet ved at have været medvirkende til Oprettelsen af en Bank i Herning, Hede-banken, være gaaet Kapitalisternes Ærinde. Det var Folketingsmanden Thomas Nielsen, Herning, der fremdrog disse Forhold.

Disse Angreb styrkede kun Hedeselskabet og fremkaldte en berettiget Harme hos Dalgas, der følte sig personlig angrebet fuldkommen uden Grund. Han vidste jo ogsaa bedre end nogen anden, hvorledes alt, der var foretaget, var foretaget paa et uegennyttigt og rent patriotisk Grundlag. Det havde alt sammen været et Led i et meget alvorligt Forsøg paa at løse Hede-sagen, hvor vanskelig den end var at gennemføre.

Dalgas svarede med nogle Artikler, bl. a. i »Jyllands-posten«, som fik Lov at staa uimodsagt. Det oplystes, at de 25.000 Td. Land indskrænkede sig til godt 10.000 Td. Land, fordelt paa 37 Plantager, og jævnt og ligetil forklarede Dalgas, hvorledes disse planlagte Plantage-anlæg netop gav Smaakaarsfolk Indtjeningsevne, saa de ved Arbejde i Plantagerne kom i Besiddelse af Kon-

tanter, som kunde anvendes i deres egen Bedrift. Skov-anlæggene omfattede foreløbig kun meget ubetydelige Arealer i Forhold til, hvad man maatte haabe, de engang med Tiden maatte komme til at omfatte, og Skov-anlæggene var i Virkeligheden mere end noget andet en Haandsrækning til Hedens Smaakaarsfolk.

Med Hensyn til den Udskylning, der havde gjort Skade, drejede det sig om 2 Tilfælde, hvor der kun i det ene var gjort Skade for 20—30 Rd., og i Forhold til den store Nytte, som de 43 allerede færdige Engvandingskanaler havde skabt, betød dette naturligvis intet.

Hedebanken i Herning, som væsentligst var stiftet paa lokale Mænds Foranledning, Dalgas' gode Ven Prokurator Valeur i Herning blev den første Direktør, havde først og sidst til Maal at lette Kreditgivningen i Hedeegnene. Dalgas havde personlig været stærkt interesseret i Starten, og Pontoppidan endnu mere, men hverken Hedeselskabet eller Dalgas var direkte knyttet til den. Bankens Formaaalsparagraf talte tilstrækkeligt om, at Tanken var at gøre noget direkte for at støtte Opdyrkningen, og det kunde kun være til Gavn for Hedeboerne, naar Hedeselskabet havde vist sin Velvilje ved at love at ville foretage Taksationer ved Laan i Banken gratis.

Kritikken ebbede da ogsaa fuldstændig ud, saa Resultatet vel snarere blev, at Luften rensedes som efter et Tordenvejr. Tilliden til Dalgas og Hedeselskabet blev i Virkeligheden øget herefter, saaledes at man aldrig senere saa nogle betydende offentlige Angreb fremkomme paa denne Mand, hvis Renlinethed mere og mere tegnede klart for Befolkningen.

Et Led i Forstaaelsen af Arbejdets Betydning og det sikre Stade, der var ved at være indtaget, under-

streges allerede samme Efteraar, da Christian d. IX blev Selskabets Protektor. Christian d. IX blev iøvrigt meget stærkt personligt interesseret i Dalgas' Arbejde og underholdt sig længe med ham, naar han var tilstegt til Audiens.

*

Hedekovkulturerne stod i 1866, naar Planteskole-driften undtages, endnu stadig paa et primitivt Standpunkt, og der anvendtes kun meget lidt paa dem saavel af Staten som af Private. Besaaningerne paa skræpløjet og harvet Lyngjord var vel opgivet, men man saaede dog endnu Gran i gravede Huller. I Hovedsagen plantede man Rødgran, Hvidgran (*picea alba*) og Anvendelsen af Bjergfyr (*pinus montana*) i Læbælter var netop begyndt, men disse fandtes kun paa faa Steder. Bjergfyrren anvendtes kun i ringe Maalestok i de egentlige Hedeplantager, den kaldtes endnu dengang *pinus inops*, og ansaas ikke for at være andet end en krybende Busk uden Værdi for Skovbruget, og blev kun hist og her efter Riegels' Initiativ anvendt til at skaffe Læ, navnlig ved at anbringes i Rader med 50 Al. Afstand mellem den øvrige Bestand. I Klitterne havde derimod baade den og den østrigske Fyr, *pinus austriaca*, vundet Indpas i større Udstrækning, ligesom ogsaa Kystfyrren *pinus maritima*, var blevet prøvet der, men atter opgivet. Skovfyrren og Lærken var omtrent opgivet, derimod havde den østrigske Fyr faaet Ord for at være et godt Hede-træ, og man begyndte at forsøge den paa adskillige Steder. Riegels havde paany optaget Brüels Idé om at bruge Hvidellen, men nu som et Træ, der passede for Læbælter i Heden, og der blev plantet en Del heraf, dog næsten overalt med et daarligt Resultat. Medens

man endnu ikke havde Øje for, at Granerne fordrede udluftet Hedejord, havde man dog opdaget, at Hedens Egekrat afgav et godt Jordsmon til Granplantninger, og flere af disse Krat var allerede som nævnt indtagne til Plantager.

Da Hedeselskabet var blevet dannet i 1866, henvendte det sig som nævnt straks til Statens Forstmænd i Jylland for at opnaa det størst mulige Kendskab til de allerede udførte Kulturer og de da brugelige Kulturmaader; med vedkommende Overførsters Tilladelse blev flere af Statsplantagerne besigtigede og Beretning herom affattet, ligesom det endelig lykkedes at formaa flere af Statens Skovridere i Heden, nemlig F. Bang, Jenssen-Tusch og Hansen, til at vejlede ved Hedeselskabets første Plantningsforetagender. Disse blev alle udført ganske i Overensstemmelse med Kulturmaaderne i 1866, nemlig i Hovedsagen Plantning af Rødgran i Huller, men bemærkelsesværdigt dog med Læbælter af Hvidgran og Bjergfyr i Udkanterne.

Paa et enkelt Sted gik man endog tilbage til at saa Rødgran i Huller, og til i en Indresande med den meget diskuterede Rosens Saamaskine at saa Skovfyr, ganske vist blandet med lidt Bjergfyr og østrigsk Fyr, en Besaaning, hvoraf der en Snes Aar efter kun var faa Bjergfyr tilbage. Den første Ændring fandt Sted i 1868, da Hedeselskabets Bestyrelse paa Morvilles og Dalgas' Initiativ besluttede, at man saavidt muligt burde anbringe 50 % Bjergfyr i alle Granplantningerne, ene og alene motiveret med, at man da vilde være sikker paa, at dog Halvdelen af det plantede vilde gro. Saa ringe var dengang Tilliden til Grankulturterne i Heden. Denne Beslutning gav tillige Anledning til, at Bestyrelsen personlig og med Assistance af dertil en-

gagerede Forstmænd besluttede grundigt at undersøge Plantningsfænomenerne.

I 1868 nedlagdes samtidig Forbud mod at anvende Skovfyr og østrigsk Fyr i større Stil; den første fordi de hidtil kendte Erfaringer om den jo var sørgelige, den sidste fordi man endnu kun havde prøvet den i nogle Aar og følgelig ikke kunde vide, hvorledes den vilde stille sig i en ældre Alder. Dog blev det anbefalet forsøgsvis hist og her at anvende nogle faa Procent af begge disse Træarter.

Dette var dog kun en Opstilling af foreløbige Forsigtighedsregler, Hovedarbejdet, som da nærmest forelaa, maatte være at undersøge dels Vindens Indflydelse paa Trævegetationen, og hvilket Værn man med Nytte kunde opstille mod denne, dels Hedejordbundens Beskaffenhed og Alens Forekomst heri, samt hvorledes de forskellige Slags Jordbund rettest burde behandles. Ved dette sidste tænkte Dalgas sig dengang navnlig en større eller mindre Dybdebehandling, men det viste sig snart, at Spørgsmaalet om Lyngskjoldens Udluftning var et af de vigtigste og vanskeligste at besvare. Lidt efter lidt kom der en Mængde andre Spørgsmaal frem, navnlig angaaende Plantevalget, og fremfor alle: Spørgsmaalet om de forskellige Maader, hvorpaa Bjergfyrrer burde anvendes. Dalgas bliver mere og mere interesseret i Bjergfyrrerne, vender stadig tilbage til deres mærkelige Evne til at klare sig og fanges fuldstændig ind i Problemerne omkring dem.

Medens Fyrrer og navnlig Bjergfyrrer ikke genereres i deres Vækst af Lyngskjolden og af Lyngvegetationen, naar blot Jorden var blevet tilstrækkelig dybt behandlet, saa kunde det samme ikke siges om Grænerne. I Plantehuller i Lynghede saa dybe, at Al eller Rødjord var gennembrudt, og brugelige til deri at

plante Bjergfy, vidste man, at Graner i mange Aar vilde staa i Stampe og tildels gaa ud. Derimod trivedes Granerne ret godt i enhver græsklædt Plet i Heden, langs med Veje, ved Rævegrave, i Sandgrave, i Krat og overhovedet overalt, hvor Lyngvegetationen af en eller anden Grund var forsvundet eller ødelagt. Alt dette var i 1866 ingenlunde undgaaet Forstmændenes Opmærksomhed, fordi en ikke ringe Mængde frodige Smaaholme af Graner fandtes ved saadanne Steder i ældre Plantager, hvor Granerne forøvrigt dog altid var stærkt trykkede. Man havde derfor nok set alt dette, men Aarsagen til Forskellen i Væksten kendte man ikke. Skønt I. Bang tidligere havde udtalt sig gunstigt om Plantning i Agermark, saa blev saadanne Plantninger dog i 1866 anset som noget vanskeligt og farligt; og tiltrods for, at alt talte derimod, holdt man dog endnu principielt paa, at Granen helst maatte plantes i Lyng og i sin Ungdom være beskyttet af denne. De tidligere Uheld med Granplantningerne tilskreves næsten altid Alen eller Vindforholdene.

Begyndelsen med at klare Granspørgsmaalet maatte, kunde Dalgas se, derfor gøres ved at undersøge, om det ogsaa virkelig forholdt sig saaledes, at det alene var Vinden og Alen, som standsede Granernes Vækst. I den Anledning blev saa godt som alle Hederne undersøgt med Kortet og Spaden i Haanden, og samtlige større Plantager og den største Del af de mindre Plantager, Herregaards- og Præstehaverne m. m. blev omhyggeligt og kritisk gennemgaaede. De »Geografiske Billeder« fra Heden er en Afspejling af disse omfattende Undersøgelser, og allerede i 1870, 71 og 72 havde man en saadan Mængde praktiske Beviser i Hænde, at Dalgas under Henvisning til disse Beviser kunde meddele, dels i Beretningen om Selskabets Virk-

somhed 1866—72 og dels i Pjecen »Den dybe Reolpløjning«:

»At Vindforholdene saa godt som overalt i Jylland tilstede god Træplantning, naar denne forøvrigt bliver hensigtsmæssigt udført, undtagen paa Lokalteter, der ligge nær ved Vesterhavet, eller paa Bakkeskrænter, der hælde mod Vest og lignende meget udsatte Steder, — dog kun naar man som Beskyttelse mod Vindene i Vest og Nordsiden af Plantagerne anbringer Læbælter af 25—50 Alens Bredde, bestaaende af haardføre Naaletræer, saasom Hvidgran og Bjergfyr, en Forholdsregel, der ogsaa bør anvendes overalt inde i Plantagerne, hvor Vindene kunne faa Indpas, f. Eks. langs med Veje og Brandlinier, paa fremstaaende Bakkekrunder og lign.

Og hvad Alen angik, blev ligeledes ved de nævnte Undersøgelser fastslaaet, at den stærkt jernholdige saakaldte Myremalm kun findes paa forholdsvis faa Steder i sure Enge og lavtliggende Græspletter, men ikke i den egentlige Hede, og at den altsaa ikke kunde hindre dennes Tilplantning. Det blev ogsaa fastslaaet, at den almindelige Sand-Al kun var et Conglomerat af Sand, sammenkittet ved Humusstoffer, der opløses under Paavirkning af Luft eller Gødning. Aaret efter at Alen er opgravet, hensmuldrer den, og er da ikke længere nogen Hindring for Plantningen, idet den endog indeholder flere Næringsstoffer end Undergrundsandet. Denne Sand-Al ligger tilmed i Reglen i en saa ringe Dybde under Hedens Overflade, nemlig 8 á 14", at den som oftest uden Vanskelighed lader sig bringe for Dagens Lys ved Pløjning eller Gravning, hvorved den, som før nævnt, bliver uskadelig. Endelig findes Sand-Alen i Reglen kun i de lerbefrie Heder, de saakaldte Flader, medens der paa de lerholdige Bakke-

øer som oftest ingen Al findes, men derimod den saakaldte Rødjord, et blødt kun 2—4" tykt Lag, der er ufuldstændig Aldannelse, og som ikke lægger nogen Hindring for Jordbearbejdningen, uagtet den ligesaa vel som Alen bør gennemgraves og udluftes.«

Som en Følge heraf kunde Dalgas allerede i 1871 fremhæve, at al god Plantning betinges af, at man ved hvilken som helst Jordbearbejdning bringer noget af den under Alen eller Rødjorden værende, letkendelige, røde Undergrundsjord op, idet man da er vis paa, at Al og Rødjord ogsaa er gennemgravet, samt at man paa de forholdsvis faa Steder, hvor Alen ligger for dybt eller er for tyk, til at man med rimelige Udgifter kan opnaa dette, helst bør lade være at plante.

Ved disse Hovedregler om Vind og Al, var man dog endnu ikke kommet ind paa, hvorledes det forholdt sig med Lyngskjolden, om hvilken man blot vidste, at den indeholdt flere Næringsstoffer end de andre Lag.

I 1872 reolpløjedes den første Hede i Jylland med de saakaldte hannoveranske Plove, nemlig et Areal i Provsthus Plantage, og ved denne Jordbearbejdning, der af Dalgas det Aar var blevet udført ganske paa samme Maade, som Hannoveranerne anvendte den, tilsigtede man egentlig kun dels en dyb Jordbearbejdning og dels Rødjordens eller Alens fuldstændige Udluftning, medens man ikke tænkte paa Lyngjordens Udluftning. Dette hidrørte fra, at de hannoveranske Forstmænd kun lagde Vægt paa den dybe Jordbehandling, fordi de især kultiverede Skovfyrren, hvis dybtgaaende Rødder fordrede en saadan. De lagde Vægt paa, at Alen eller Rødjorden blev bragt for Dagens Lys, idet de mente, at man kun derved kunde være sikker paa, at den ikke voksede sammen paany. Derimod brød de sig ikke videre om Lyngskjolden, fordi

den ikke generede Skovfyrren. Hedeselskabet anvendte imidlertid ikke mere Skovfyr, men hovedsagelig Gran i disse Kulturer, dog ligesom i de foregaaende 4 Aar, 1868—72, blandede med Bjergfyr og kun hist og her undtagelsesvis med østrigsk Fyr og Skovfyr. De samme Reolpløjningskulturer fortsattes i 1873 og følgende Aar, og blev i 1874 ogsaa indførte i Statsplantagerne, for hvilke Bang og Jenssen-Tusch allerede i 1871 havde været i Hannover for at studere Trækulturer paa de derværende Heder.

Det var disse interessante og betydningsfulde Resultater, der blev en Følge af Dalgas' Rejse i Foraaret 1872 til Hannover sammen med Jægermester Krøyer og Schönheyder, og en ny Rejse Aaret efter sammen med Mourier-Petersen.

Den første Rejse satte sig Frugt i den lille Bog om »Den dybe Reolpløjning«, og den anden Rejse i »En Hederejse i Hannover«. Det blev disse Kulturer, som kastede det første Lys over Spørgsmaalet om Betydningen af en Udluftning. Thi det varede ikke længe, inden Kulturerne paa de fleste Steder var overdækkede af en stærk Græsvegetation, ligesom det viste sig, at Granerne trivedes godt, hvor denne fandtes, medens de var sygelige, hvor den udeblev. Ved Siden heraf blev man opmærksom paa, at det samme Græs var optraadt, skønt i ringere Mængder, i andre allerede udførte Kulturer med dels Huller og især med kulegravede Render. Ogsaa her fandtes ikke alene det samme Forhold mellem Gran og Græs, men ogsaa at Græsvegetationen kun varede et Par Aar, og at de friskgrønne Graner atter blev syge og gule, naar Græsset uddøde, og Lyngen atter blev eneraadende, noget som ogsaa efter et Par Aars Forløb indtraadte paa Reolpløjning. Dette i Forbindelse med de længe kendte

Fakta om Granernes gode Vækst i Hedens naturlige Græspletter førte til, at Dalgas allerede i 1872 fik Øje for og kunde opstille som en ny Hovedregel:

»At Granerne kun vokser frodigt, hvor Græs kan gro, og at det ikke er alene Alen og Rødjorden, men ogsaa Lyngskjolden, der bør udluftes, for at Græsvegetationen kan fremkomme, og gennem den Granen blive frodig.«

Endnu stod det ikke klart, i hvilken Grad og hvorledes Udluftningen burde udføres, samt hvad det var, der nødvendiggjorde Udluftningen. Dalgas forhandlede blandt andet oftere herom med daværende Forst-docent Müller, som paa en Ekskursion gjorde opmærksom paa, at Regnorme ikke fandtes i Lynghede, men derimod under Kratbuske, selv om disse kun havde en lille Udstrækning, samt at Dyrelivet i Jordskorpen kun fandtes, hvor denne kunde bære Græs. Da Dalgas bemærkede, at dette yderligere kunde konstateres i Hesselvig Vandingsareal, hvor der dengang i nogle Aar var blevet vildvandet over et større Hedeareal, og hvor der fandtes alle Overgange fra frodig Græsgang til sort Lynghede, alt eftersom Vildvandingen var kommet ud over Heden eller ikke, blev denne Vanding straks undersøgt. Man blev da klar over, at enhver Plet, som ved Hjælp af stærk Vanding var forandret til frodig Eng, ogsaa indeholdt Regnorme i temmelig stor Mængde, medens de Partier, som kun havde faaet lidt Vand og derfor endnu kun indeholdt en Blanding af Græs og Lyng, ogsaa kun indeholdt faa Orme, medens de Pletter, der slet intet Vand havde faaet, fordi de laa for højt, og derfor endnu var Hede — — slet ingen Regnorme indeholdt.

Da det tilmed var givet, at der ogsaa fandtes Regnorme i Hedeegnenes opdyrkede Agermarker, var der

saaledes en iøjnefaldende Forbindelse mellem Regnorme og Jord, hvori Græs kunde vokse, hvadenten Græsvæksten skyldtes Vanding paa Eng, Dyrkning af en Agermark, eller Tilstedeværelsen af et Krat i en Hede. Det laa derfor nær at antage, at Lyngheder, hvorpaa der ikke vilde vokse Græs eller Graner, og hvori der ikke fandtes Regnorme, maatte indeholde Stoffer, der umuliggjorde disses Liv heri, og at de samme Stoffer ogsaa hindrede baade Græssets og Granernes Vækst. Dalgas og Müller blev enige om at lade foretage Analyser af Hedejord fra forskellige Steder, og disse, der blev udført af Docent Tuxen, foreligger offentliggjort i »Tidsskrift for Skovbrug«, 1876.

I Pjecerne »Et Par Ord om Plantning i dybe Huller 1876«, og »Om Plantning i Jylland 1877« beskæftiger Dalgas sig med de her belyste Problemer, og naar da til den Slutning, »at saavel den friske Lyngskjold som Alen og Rødjorden indeholder Overskud af Syre, og at Udluftning af begge disse Lag er nødvendig, hvis man ønsker Syrerne fjernet, eller med andre Ord, at den sure Hedejord maa forvandles til basisk eller neutral Muld, for at Græs og Graner kunne vokse frodigt deri, saaledes at det for Skovbruget og Agerbruget nødvendige Dyreliv i Jorden kan fremkomme«. Dalgas udtaler senere selv sin Forbavselse over, at man ikke tidligere har kunnet se dette, der dog laa saa snublende nær. Han betegner det med Rette som den vigtigste Betingelse for al god Granplantning i Hedejord.

Det var altsaa nu blevet nødvendigt ogsaa at udlufte Lyngskjolden, men man havde ingen Erfaring for, hvorledes dette kunde gennemføres for en rimelig Udgift. Der var nemlig to Veje at gaa: Enten at udlufte ved at bearbejde Skjolden, f. Eks. ved Hjælp af Ploven omtrent paa samme Maade, som Hedeboerne opdyr-

kede deres Hede til Agerbrug, eller ved at skabe Krat, der kunde kvæle Lyngen og fremkalde en Omsætning i Jordskorpen, og da navnlig ved Hjælp af Bjergfyrrer, om hvilken man vidste, at den hurtigt bredte sig i Buskform og kvalte Lyngen. Forsøgene hermed kom til at staa paa i mange Aar.

Der blev begyndt med at skræpløje Lyngskjolden een Gang og lade den ligge og raadne et Par Aar, inden den egentlige Kultur blev udført. Det viste sig imidlertid snart, at der vel vandtes noget derved, mest paa de bedre Heder, men at man dog kun opnaaede 1 á 2 Aars bedre Grøde for Granerne. Lyngen kom hurtigt igen og dermed ogsaa Stampeperioden. Man gik derfor over til at skræpløje Heden 2 Gange med 2 á 3 Aars Mellemrum, inden den egentlige Kultur; men skønt der herved øjensynlig blev endnu mere indvundet, saa at Granerne virkelig fik en ret god Størrelse paa et Par Fods Højde, inden Lyngen paany viste sig, saa kunde man dog ikke derved forhindre, at den kom, og at Granerne gik i Stampe, med mindre Heden hørte til de meget gode.

Ved Siden heraf, ja helt siden 1874, havde Dalgas endevendt Problemet og bl. a. forsøgt at udlufte Skjolden omkring tidligere udførte Hulle- og Rendekulturer, ja senere endog Reolpløjningskulturer, der paany var gaaet i Stampe. Dette skete i de første Aar 1874—76 ved at afskrælle Hedetørven omkring syge Graner og enten vende eller fjerne Tørven, ved at pløje mellem Granrækkerne, ved at grave aabne Render mellem disse og oplægge det opgravede omkring de syge Graner, og endelig ved at grave omkring disse, i Begyndelsen kun 1 Spadestik, senere 2 og til sidst 4 Spadestik. Efter enhver saadan Udluftning kom Granerne i Skub og blev grønne, men det varede ikke længe, inden

Lyngen ogsaa her kom igen og paany gjorde Granerne gule. Man tilførte ogsaa forsøgsvis Mergel og Kalk ved hver Gran i større og mindre Partier, og en lille Virkning viste sig, men heller ikke den blev af tilstrækkelig Varighed. Endelig prøvede man paa at afruske Lyngen omkring de syge Graner, men uden at dette gav noget synderligt Resultat.

Allerede tidligere, i 1870, havde Gaardejer Johan Christoffer Sørensen i Houborg, der vistnok var af Kolonistslægt fra Randbøldal, udført Grankulturer i brakket Hedejord, hvis saaledes udluftede Muld blev opløjet i Kamme, hvori Granerne blev plantede og voksede meget frodigt. Kulturmaaden tiltrak sig Opmærksomhed og blev anvendt paa adskillige Steder, navnlig paa lave Hedejorder, men den svarede ikke til Forventningerne. Udluftningen af Hedemulden ved to Gange Pløjning, 1 Gang Harvning og 1 Opkamning maatte nødvendigvis give Granerne stor Kraft, og de naaede ogsaa i faa Aar to—fem Fods Højde, men saa kom Lyngen atter, Granerne blev gule, standsede i Væksten, og det viste sig da at være meget vanskeligt og bekosteligt at fjerne Lyngen ved at pløje eller grave mellem og paa Kammene. »Det er ene og alene af den sidste Grund, at man nu har forladt denne i flere Retninger gode Kulturmaade,« siger Dalgas i 1890.

De vigtigste Udluftningsforsøg havde imidlertid drejet sig om en mere eller mindre fuldstændig Opdyrkning af Heden, inden Plantningskulturen fandt Sted, men først maatte man dog have nogenlunde Rede paa, hvorledes Granplantning i Ager stillede sig.

Allerede i 1874 stod det klart, at Granplantning i gammel Agermark var saa godt som sikker, naar man sørgede for, at Græsskjolden blev lagt til Side, saa at Græsrodderne ikke generede Granerne i de første et à

to Aar. Skovrider Rosens Paastand om, at man i Hede burde plante i dybe Huller under Blysandet, førte til, at man kom under Vejr med, at man herved kun opnaaede bedre Fugtighedsforhold, og at dette navnlig havde Betydning for Kulturer paa Agerland.

I de gamle Granplantninger i gammel Agermark af mager Beskaffenhed anbragtes alene Gran, men det viste sig dog snart, at Lyngen ogsaa sneg sig ind her, i Reglen i det 5. á 7. Aar efter Plantningen, og skønt Granerne ved den Tid ofte havde naaet 3 á 5 Fods Højde, blev de dog gule og stod temmelig længe i Stampe, naar de ikke fik Hjælp. En saadan blev givet dem gennem en Pløjning mellem Planterækkerne, der var nogenlunde tilstrækkelig.

Imidlertid viste det sig, at selv hvor Pløjningen kunde gennemføres, og Granerne derefter paany tog fat, stod de ikke saa lidt tilbage for Grankulturer i Agerland, udførte med en Indblanding af 1 Bjergfyr for hver 2 Graner.

Dalgas er uhyre interesseret i dette Resultat. Faa Aar før sin Død fastslaar han med øjensynlig Tilfredshed, at man blandt saadanne Plantninger endnu efter 10—15 Aars Forløb — altsaa indenfor den kritiske Periode — endnu ikke har set nogen Plantninger gaa i Stampe. Han fastslaar, at det aldeles givet er Bjergfyren, der har hindret Stampeperioden. Meget nøje gennemgaar han bl. a. i »Skovkulturer i Jyllands Hedeegne«, de Metoder, der skal benyttes, de bemærkelsesværdige Erfaringer, man nu har høstet.

P. E. Müller var ikke paa Forhaand enig med Dalgas om Indblanding af Bjergfyr. I Plantagen »Holt« ved Birkebæk gjorde Müller Forsøg fra 1873 efter egne Planer. Han vilde ikke her indplante Bjergfyr mellem Granerne, men lagde helt og holdent Vægten paa en

grundig Jordbehandling. Trods store Anstrengelser kom han dog til det Resultat, at hverken Gran eller Ædelgran lod sig dyrke i Renkultur paa de gamle vestjydske Heder. I 1897 erkender han dette, idet han skriver: »Efter de Erfaringer, der nu foreligger, har altsaa Dalgas' lykkelige Greb med Indblanding af Bjergfyr sejret, mine Anskuelser om at kunne naa Maalet ved en grundig Jordbehandling har ikke holdt Stik.«

Dalgas' Ord om, at er der nogen Maade, hvorpaa de magre Sandflader kan forvandles til Skov — saaledes som han skrev allerede i 1868 — saa er det ved Hjælp af Bjergfyren, har til fulde vist deres Berettigelse.

Hele Spørgsmaalet om Undergrundens Behandling blev, som Aarene gik, af en mere og mere krævende Interesse. Der blev gjort en Mængde Forsøg med Hullegravning, med Kulegravning, med Skræpløjning, Furepløjning og efter Besøget i Hannover med Reolpløjning. Der er ingen Tvivl om, at Dalgas helt ud forstod, at her stod man ved Hedeskovenes Alfa og Omega, og alting viser da ogsaa, at han har fulgt disse Forsøg med den mest agtpaagivende Opmærksomhed, en helbefaren Videnskabsmand værdig, hvad hans mange Artikler herom vidner om. Han siger selv bl. a. om disse Ting: »Det, man attraaede dengang Forsøgene fandt Sted, (det er i 1872—76) var noget ganske andet med alle disse Pløjninger end det, hvortil de senere havde vist sig brugelige. Dengang var man nemlig endnu ikke kommet til Bunds i Spørgsmaalet om Lyngskjoldens Udluftning, og derfor troede man, at man uden videre kunde bruge hine Pløjninger til Grankultur i Heden. Dette var en stor Fejltagelse, som først tilfulde blev opklaret efter 1880. Reolpløjningen fra 1872 bragte allerede det første Lys i Udluftnings-

spørgsmaalet, og dog skulde det vare mere end 6 Aar, før man kom nogenlunde tilbunds i det. De, som ikke havde deltaget i den langvarige Kamp mod Lyngen, og de, som ikke ved, at det var Hedeselskabet alene, som var sat paa Forpost for at føre Kampen ikke alene mod Lyngen, men mod alle de gale Fordomme og Paastande, en Kamp for at skaffe sig nogen Viden ud af et tomt Kar, fordi ingen kunde give Oplysning, de har næppe nogen Anelse om, hvor vanskelig denne Kamp dengang var, uagtet det bagefter kan synes, at den maa have været et temmelig let Slag. Skuffelser kunde umuligt undgaas, og her er en af de største.«

Skuffelsen bestod som nævnt i, at samtlige Reolpløjnings- og Undergrundspløjningskulturer med Gran i ikke udluftet Hede, hvor lovende de end saa ud i de første 3—4 Aar, dog alle mere eller mindre blev overgroede med ny Lyng og alle gik i Stampede — undtagen selvfølgelig paa de enkelte Pletter eller i de enkelte Plantager, hvor der var fortrinlig Hedejord.

Grunden hertil blev altsaa fundet, Lyngskjolden var ikke blevet udluftet, i Reolpløjningen blev den begravet under 6—8" Sand, og endnu efter flere Aars Forløb kunde den graves op ligesaa frisk og ligesaa sur, som om den var afskrælet fornylig. Ved Furepløjningerne blev Lyngskjolden liggende urørt mellem Furerne, og Lyngen trængte hurtigt ind i disse. Disse forskellige Pløjningskulturer maatte derfor, for at kunne bruges til Gran, ændres derhen, at de kombineredes med en Udluftning af Lyngskjolden; og dernæst maatte der tilsættes nogle Bjergfyrrer. Efterhaanden blev disse Ændringer foretaget med godt Resultat.

*

FEMTE KAPITEL

Den helstøbte Vilje.

Det var som nævnt vor senere saa berømte Videnskabsmand P. E. Müller, som Dalgas i 70'erne lærte saa umaadeligt meget af. Det var P. E. Müller, der tog Initiativet vedrørende Undersøgelserne af Hedejordens Dyreliv og Hedebundens Udluftning, men den, det fik Betydning for fremfor nogen anden, var Dalgas, og han vidste at udnytte det i det praktiske Liv. Han begyndte at operere med Begrebet »Lynggiften«, og i naturlig Forbindelse hermed omvurderede han hurtigt sine tidligere Begreber. Det blev klart for ham, at de gamle op til hundreदारige Erfaringer ikke slog til. De blev for ham efterhaanden »ubestemte« og »utilstrækkelige« og senere »primitive«. Med sin medfødte iltre Trang til hurtigt at gribe til og gennemtvinge en Løsning, maatte han naturligvis ret jævnligt gribe fejl. Det er da ogsaa Tilfældet, at Morville, navnlig i de første Aar, hyppigt maa være den, der afbøder og hindrer alt for hastige Beslutninger.

Hele den voldsomme Vækst i baade den teoretiske og praktiske Udformning af Plantningssagen bæres mere og mere oppe af den patriotiske Luftning, der følger den. Aarene har endelig givet fuld Genklang hos Befolkningen. Selv om Dalgas navnlig i de første Aar kunde opleve, at han maatte forlade et Plant-

ningsmøde uden at have naaet et Resultat, blev dette stadig sjældnere, og kom han saa igen i de følgende Aar, indvandt han alligevel altid det, der ikke naaedes første Gang. Der er mange Eksempler paa denne Forandring hos Hedeboerne, det blev med et daarligt Udtryk »moderne« at plante — mange Steder naaede man endda til, at de, der endnu holdt sig tilbage, var i en ringere Klasse.

Et Eksempel, der ogsaa paa anden Maade har Værdi, gengiver Mylius-Erichsen saaledes: I 1874 traf Mads Holt fra Paabøl en Dag i Lønborg en Mand paa over 60 Aar, der gik og kulegravede sin Jord til Plantning. »Hvad vil du dog med det?«, havde Naboerne haanet ham. »Det var bedre, du gik hen og tjente dig en Dag-løn, du kunde nok trænge til det.« Ja, ja, tænkte Manden, le blot, men plantes skal der nu alligevel, for den her Dalgas har sagt, at det var der Lykke ved. Og ham stoler A paa — —. Holt lærte nu den gamle, at den besværlige Kulegravning ikke var nødvendig, det var tilstrækkeligt blot at grave Plantningshuller. Manden blev glad for Raadet og fulgte det med Held. Nogle Aar senere kom Dalgas til Egnen, hørte om Manden og vilde hen og se hans Plantning. Og Dalgas kom til at synes saa godt om baade den gamle og hans Arbejde, at han skaffede ham baade gratis Planter og Stats-tilskud — — Endnu en Gang besøgte Dalgas denne Mand, der da var blevet over 70 Aar.

»Naa, hvordan har De det?« spurgte Dalgas.

»Aa-e-ja saamænd, lidt Gigt har man jo i Lemmerne.«

»Tak De Plantningen for, at De lever endnu og har det godt, som De har det,« udbød Dalgas. »Sundere Arbejde gives ikke.«

Ja, Manden mente ogsaa selv, at alting var saare

godt, og han var da saa svært glad for sin lille Plantage. Ganske ene havde han kultiveret 16 Td. Land, og han fortalte Dalgas, at Plantningstanken var kommet til ham som hans Livs største Lykke. Han var nemlig i sin høje Alder kommet til at overveje, om han egentlig havde faaet udrettet noget i Livet. Selv mente han nej. Og da han nærmede sig Døden, vilde han dog saa inderlig gerne se at faa virket noget godt, hvor daarlig end hans Formue tilstand var. Og nu efter 10 Aars tilfredsstillende Arbejde stod Plantagen der. Nu syntes han, at han kunde dø rolig. Dalgas skaffede ham en Belønning paa 30 Kroner og en anerkendende Adresse fra Hedeselskabet. Den gamle Mand græd at Glæde, og snart efter, da han fik sat Træerne i den sidste Stump Jord, der var taget ind til Plantning, døde han ... et smukt Minde staar der efter ham, Skoven, hvor Sønnen allerede faa Aar efter kunde hugge.

Det var slet ikke saadan, at Dalgas gentog sig selv i sine Foredrag, som han iøvrigt som Regel holdt uden Forberedelse, eller blev hængende i de gamle, gode Agitationsformer. Ogsaa i Agitationen for Sagen var han foran sin Tid. Han forstod stadig at udvikle sine Vaaben og bruge dem, der havde Virkning paa langt Sigt. Saaledes vil man lægge Mærke til, at Lærerne og Præsterne, de, der mange Gange prægede Sognene stærkest, stille og sikkert blev vundet for ham. I 1888 kan han saaledes se tilbage over 22 Aars rig Vækst, men benytter Lejligheden til at pege fremad med følgende Ord: »Det maa staa os klart, at vi kun er ved en Begyndelse. Der maa arbejdes for Plantningen af alle og enhver for at tilbageerobre Heden. Stemningen maa holdes vedlige, men især maa der arbejdes hen til, at selve Hedebefolkningen bliver lige saa godt kendt med at plante, som med at pløje og saa, og at

den faar Skoven lige saa kær som Marken og Engen. I denne Henseende kunde Forældre og Landets Skolemænd udrette grumme meget, bibringe Børnene en fast Tro paa, at det er lige saa vigtigt at faa Heden rigtigt bevokset med Skov, som at have et fjerde Hjul til en Vogn. Saa vil den opvoksende Ungdom forhaabentligt arbejde endnu bedre paa at løse denne store Opgave, end Nutiden har gjort.«

Det kan her være rimeligt at indføje en lille Beretning om Dalgas' Forbindelse med Skolerne og navnlig Højskoler, hvor Ludvig Schrøder paa Askov blev hans nære Ven. De mødtes første Gang i 1886, da »Selskabet til de jyske Heders Beplantning«, der var blevet oprettet omtrent samtidig med Hedeselskabet, var kørt fast, og der da med Dalgas som primus motor blev dannet et nyt Selskab til Overtagelse af Stilde Plantage. Aaret efter holdt Dalgas i August paa Himmelbjerget et Foredrag for »Dansk Skoleforening« om Hedesagen. Han indledte sit Foredrag med at sige: »Hvem skulde egentlig tænke, at Hedesag og Skolemøde havde noget med hinanden at gøre?« I sit Foredrag, der blev holdt med den kraftige sonore Røst, som kunde høres vidt omkring, viste han derpaa Forbindelsen, saa Tilhørerne blev ganske betaget af ham. Han sagde bl. a.: »I forrige Aarhundrede begyndte man saa smaat Opdyrkningen af Folkeheden, men smaat er det gaaet, og først i den næste Menneskealder, eller netop siden det store Vækkelsesaar 1864, er ogsaa dér kommet Fart, siden Højskolens og Friskolens Hedeselskab har taget Arbejdet op sammen med Statens, og især siden Folkets Sans er vakt, og det er kommet til Forstaaelse af det store Opdyrkningsarbejde, som Skolen staar i. Ja, Hedesagen og Skolen, baade den for Børn og den for den voksne Ungdom, de kan

saa godt sammen.« Om dette Møde skriver Vilhelm Malling, at Dalgas vandt sig her mange Venner, og at de fleste ønskede, at det var faldet i deres Lod endnu en Stund at kunne lytte til ham, der talte saa forunderligt om, hvordan den jyske Halvø havde været, og hvordan den skulde blive.

Et Par Aar efter, da Schrøders Datter i 1889 blev gift med en Søstersøn af Fru Dalgas, stod Brylluppet paa Askov, og Dalgas fik da Lejlighed til paany at fortælle om sit Syn paa Folkehøjskolen og Hedesagen, og Schrøder skriver herom:

Han aflagde da den Bekendelse, at han havde hørt til Folkehøjskolens Modstandere, men at han nu fuldstændig havde forandret Mening. Der var, sagde han, faa Mennesker, der var saa godt kendt med Befolkningen paa Halvøen som han; men efter dette hans Kendskab til Jyderne, saa var det Folkehøjskolens Lærlinge, man maatte holde sig til, naar der var noget, man vilde have sat i Værk. Det var ikke særlig Askov Folkehøjskole, han tænkte paa, men Folkehøjskolen i det hele, han maatte udtale dette om, og som han derfor maatte ønske Lykke i de kommende Dage.

Den 25. April, 2 Dage efter Brylluppet, skrev han et Brev, hvori han udtrykte en overvættets Glæde over, at han havde faaet Indblik i Virksomheden og Livet paa Skolen, og tilføjede: »De har atter denne Gang vundet mange Venner for den gode Sag. Det er tre Aar siden, jeg traadte ind i Vennerækken, og skønt jeg vidste, at jeg i Deres Hus vilde komme til at høre, hvad der er godt og ædelt, blev jeg dog end mere betaget af det Indtryk, jeg fik af den hele Virksomhed.« Efter at have sendt Hilsener til Skolens Lærere og Lærerinder og ytret sin Forventning om, at Gjenfødelser her i Landet vilde komme fra Folkehøjskolen, fort-

satte han: »En Kæntring er i Anmarsch; benyt den rigtigt, og Fredens Aand vil sikkert sprede sin Velsignelse over de oprørte Sind; thi det Vaaben, som De og Deres fører i Hænde, nemlig Kærlighed til Medmenneskene, er det stærkeste af alle.«

Nogle Dage efter skrev Schrøder til ham og spurgte ham, hvad han tænkte paa, naar han skrev om »en Kæntring«, som var ved at komme, og derpaa svarede han 1. Maj 1889:

»Tak for Brev af 29. f. M. Ved Ordet Kæntring har jeg ikke tænkt paa noget egentlig politisk; thi i Partistillingen vil der næppe for det første finde nogen væsentlig Ændring Sted. Den Kæntring, som er ønskelig, og som efter min ringe Mening er i Anmarsch, angaar de to Hovedpartiers indbyrdes Forhold til hinanden. Hidtil har det været bittert og til dels hadefuldt. Dette er baade uret og dumt. Vi maa se at komme til den Opfattelse, at Modstanderne i Reglen handler efter deres bedste Overbevisning, og at de som oftest er hæderlige Mennesker, og at Uoverensstemmelserne hidrører fra baade deres og vore egne Ufuldkommenheder. Dette er lige saa sikkert, som at vi alle er skabte i Guds Billede, og som at dette Billede findes selv hos dem, som opfører sig som Slyngler. Jeg har faaet den Opfattelse, at De og Deres arbejder paa at vaske Smudset af, saa at hint Billede kan blive synligt, og at De arbejder paa at fremme et fredeligt Sindelag og at vække Kærlighed til Medmenneskene. Og jeg tror ogsaa paa, at den Epidemi af Hædfuldhed og Lyst til at rakke hinanden ned, som nu har været i ca. 20 Aar, at den er ifærd med at gaa over. Naar jeg forleden skrev, at De og Deres nu vilde være i Stand til at benytte denne nye Situation rigtigt, saa tænkte

jeg mig nærmest, at det nu kom an paa at gøre det skinnende klart, at det ikke alene er Synd at tænke ilde om andre paa Grund af, at disses Anskuelser i politisk Henseende ikke stemmer med vore, — men at det ogsaa er dumt; thi ved hidsig og hadefuld Tale eller Stiklerier overbeviser vi ingen, men styrker kun vore Modstandere, medens vi ved fredelig og velvillig Tale aabner Øret hos Modstanderne og derved styrker os selv, hvis vor Anskuelse er mere rigtig end deres, ligesom vore Øren ogsaa aabnes. — Uagtet dette er saa sikkert som Solen og saa bekendt som Strikkestrømper, saa er det ikke fremsat offentligt med fornøden Vægt og paa rette Maade. Og uagtet det kunde synes at være en meget lille Ting at komme frem med, saa nærer jeg den Tro, at man ad den Vej og kun ad den, vil kunne naa langt, ja meget langt. De forskellige politiske Anskuelser kan aldrig komme til deres Ret, før der kommer Velvilje i Sindene. De, som med Kraft kan og vil arbejde herfor, vil derfor udrette mere, end alle Lovgivere tilsammen. Og det forunderlige vil da sikkert ske, at mange, som nu hører til Højre, vil slutte sig til Venstre og omvendt; thi Faarene vil blive skilte fra Bukkene. I ethvert Fald bør de, som vil fremme Lighed, Frihed og Broderskab (og dertil hører jeg i Sandhed) overbevises om, at dette kun kan naas, gennem Mildhed og Velvilje mod alle, og at alle andre Veje er magtesløse. Jeg tror at kende vort Folk og at vide, at det er et prægtigt bravt Folk med mange gode Strænge, som uden Vanskelighed kan anslaas. De og Deres er i Stand til at spille paa den Harpe, saa de rette Toner høres. Gid De vilde.«

*

Stadig gentager Dalgas, at alle Kræfter maa samarbejde, saaledes at alle nye Resultater uopholdelig bringes til Befolkningens Kendskab, saaledes som Hedeselskabet gør det gennem sit Tidsskrift, naar Selskabet har noget nyt at meddele. Han er i denne Forbindelse inde paa, at Staten gør for lidt for at publicere sine Erfaringer. Selv om der er et godt Samarbejde mellem Statens Forstvæsen og Hedeselskabet, saa savnes der dog fra Statens Side offentlige Meddelelser om de Resultater, der er indvundne gennem Statens i Aarene op mod 1890 fortrinlige og store Plantningsarbejder. De Erfaringer har man ligefrem ikke Raad til at undvære, siger Dalgas. Heller ikke han har lært nok efter 20 Aars Arbejde med Hedeplantningen. Det er, som om han ikke har Tid til at vente, Opgaverne vokser for ham og trænger sig mere og mere paa, efterhaanden som han ser, hvorledes den hastige Vækst stadig skaber nye Problemer.

Meget tidligt har han haft Opmærksomheden rettet mod Bevarelsen af det vundne. Skovloven af 1805 hævdede jo kun som Fredskov, hvad der havde været Skov i 1805 og ikke de nye Plantninger. Gang paa Gang havde Dalgas med Harme set, hvorledes nye Ejere i øjeblikkelig Pengetrang eller i kortsynet Tankeløshed paa faa Dage kunde ødelægge Aars Plantningsarbejder ved meningsløs Hugst. Det var nødvendigt at sikre, at de Arealer, der blev beplantet, ogsaa i Fremtiden blev bevaret som Skov.

Med sin praktiske Sans for at forene baade det ene og det andet, lykkedes det Dalgas i 1885 at faa baade Statens Hjælp til Plantningen og Bevarelsen af Skovene slaaet sammen, saa at begge Dele kom ind i en endelig Form, som tjente alle Parter til stor Gavn. Efter langvarige Forhandlinger med Indenrigsministe-

riet blev det ordnet saaledes, at Plantagerne mod at faa et Statstilskud paa 25 % af alle Plantningsudgifter fik paalagt Fredskovsforpligtelser i Overensstemmelse med Fredskovsforordningen af 27. Sept. 1805. Det blev dog saaledes, at enkelte Bestemmelser udelodes eller tillempedes efter Hedeplantagernes særlige Forhold. Denne Ordning blev, hvad Eftertiden har vist, ualmindelig heldigt udformet og af den allerstørste Betydning for Hedesagens Fremme. Plantageejerne modtog da ogsaa denne Ordning med den største Beredvillighed, i Løbet af de første 3 Aar underkastedes næsten 30.000 Td. Land Hedeskov Fredskovsforpligtelse.

Et Led i hans Ønsker om at sikre Skovene var Forbudet mod Hedeafbrænding i visse Maaneder, medens Planer, han flere Gange nærrede om at danne et Forsikringsselskab til Genplantning af brændte Plantager, først blev realiseret nogle Aar efter hans Død.

Paa Frederiksborg Museet findes et stort og meget tiltalende Billede af Dalgas, som er malet Aaret efter Dalgas' Død af Jerndorff. Billedet blev til paa Foranledning af Grosserer S. Børgesen, København, som baade bekostede Billedet og skænkede det til Frederiksborg Museum. Jerndorff maatte male Billedet væsentligt efter et lille Amatørfotografi, som Børgesens Søn engang havde faaet Lejlighed til at tage af Dalgas. De, der har kendt Dalgas, finder ikke Ligheden særlig slaaende, dels siger de, at det aldrig kunde falde Dalgas ind at staa med Kasketten i Haanden, den sad altid trukket langt ned over Panden, men de hævder ogsaa, at det mangelfuldt gengiver det indre Liv, der var i ham — de kan kun daarligt kende ham i Maleriets Gengivelse, uden at de dog helt nøje kan sige hvorfor.

Naar man staar overfor Maleriet faar den nutidige Beskuer dog alligevel et levende Indtryk af, at der i denne Mand har ligget særlige Evner. Karakter og Energi lyser ud af ham. Man faar en stærk Fornemelse af, at dette Billede gengiver en Mand, der havde lært at overvinde Hindringer, lært at overbevise. Det giver i hvert Fald en Forklaring paa det ejendommelige Forhold, at Dalgas ikke alene kunde faa Hedeboerne i Tale, men ogsaa faa Byboerne til at lytte, og i Virkeligheden det store Tal af Landets mere betydelige Politikere og Forretningsmænd til at følge sig. »Det kan ikke nytte alene at tale og skrive, der skal ogsaa Handling til«, var et af Dalgas' ofte gentagne Ord, og det er ejendommeligt at se, hvorledes han efterhaanden evnede at faa alle til at gaa over fra Ord til Handling. Aar efter Aar inddrog han stadig nye kendte Mænd blandt Hedesagens Venner og direkte Medarbejdere.

Hele dette Forhold er af en ganske ejendommelig Storhed. Der er næppe noget tilsvarende i vort Lands Historie. Det er nævnt, hvorledes hans personlige Indsats samlede Medindbyderne til Stiftelsen af Hedeselskabet, og det er nævnt, at det lykkedes ham at holde Selskabet klar af politiske Skær i Starten, saaledes at Hedesagen i stadig stigende Grad nød godt af Statens Velvilje. Paa samme Maade, ved sin personlige Paa-virkning, vandt han Hedeboerne for positiv Medvirken til Opgavernes Løsning. Men gaar man den historiske Udvikling igennem, maa man ogsaa undres over den Mangesidighed, den ejendommelige Vitalitet og sjældne Evne, han har været i Besiddelse af, der satte ham i Stand til at paavirke lige saa stærkt og overbevisende i de stik modsatte Lejre. Det kan kun forklares ved, at de Mennesker, han kom i Berøring med, eller som han

søgte for at faa sine Ønsker fremmet, her har mødt det helt uselviske, det rent patriotiske, hvor Formaalet var det alt overskyggende.

En træffende Karakteristik af disse Egenskaber giver Oppermann i en Beskrivelse af sit første Møde med Dalgas. Han skriver herom saaledes:

»Velvillig og utrættelig, det var just det umiddelbare Indtryk, jeg fik af Dalgas, da jeg første Gang kom i nærmere Berøring med ham, og hans Optræden ved denne Lejlighed viser saa mange Sider af hans Væsen, at det maa være mig tilladt at omtale det nærmere. Jeg meldte mig som Modstander, eller i hvert Fald som Tvivler over for Hedesagen og anmodede om nogle Oplysninger vedrørende hans Liv, Familieforhold o. lign. — Oplysninger, som skulde benyttes ved en Fremstilling af vort Skovbrugs Historie i de sidste 100 Aar. Paa den elskværdigste Maade forklarede Dalgas mig mangt og meget vedrørende Hedeselskabet og Hedeplantningen, men om sig selv vilde han aldeles ikke tale; end ikke hans fulde Navn maatte jeg faa opgivet. Der var Gæster i hans Hjem, og jeg blev indbudt til at blive; efter Bordet passiarede vi ved Kaffe og Krokett, saa paa hans store Have og Planteskole og disputerede af Hjertens Lyst. Dalgas arbejdede paa at overbevise mig med en Iver, som om hans Modpart var en formaaende Mand, ikke en 25-aarig Forstkandidat. — Da jeg om Aftenen forlod hans Hjem, var jeg først og fremmest imponeret af en Mand, der trods sin store Virksomhed kunde være en elskværdig Vært, fri for nervøs Træthed og stundeløs Travlhed, kunde tage sig Tid til at hvile og lade Hvilen være en Underholdning med en lidet farlig Modstander. Og paa den anden Side: En Mand, for hvem Sagen var alt og Personen noget i den Grad underordnet, at den slet ikke maatte

omtales. Denne Evne til ved sin personlige Optræden at vinde Modstandere og til at lade sin egen Person træde i Baggrunden, naar alt blot gik, som han ønskede, den har sikkert banet Vejen for Dalgas mange Steder.«

Blandt de, der Gang paa Gang ydede ham Hjælp og Støtte i vanskelige Øjeblikke, maa først og fremmest nævnes Generalkonsul Pontoppidan i Hamburg, der ikke alene selv blev Plantageejer i det store, men som ogsaa Gang paa Gang stillede Midler til Raadighed til Løsning af krævende Opgaver.

Pontoppidans System for Hjælp var saa udpræget »Hjælp til Selvhjælp«, og netop en Tankegang som den, der fulgte dette Princip, maa have følt sig stærkt tiltrukket af Dalgas' Arbejde for Hedesagen. Der er ikke lang Tids Mellemlum mellem Pontoppidans Indsats — vaagent og opmærksomt følger han med i alt, hvad der rører sig i Tiden, og hans Optræden kommer derfor til at virke som et maalbevidst Arbejde for Hedesagen. Han har øjensynlig vurderet Dalgas' Arbejde og i ham fundet en Mand, hvis Planer nøje passede ind i hans egne. Kun een Gang er der en kortvarig Periode, hvor de glider fra hinanden. Det er omkring 1879—80, hvor Pontoppidan, uvist af hvilken Grund, trækker sig ud af den direkte Tilknytning. Hølgildgaard-Plantagen overdrager han til Sønnen for at undgaa at skulle føre Forhandlinger med Dalgas. Hvad Aarsagen har været vides som nævnt intet bestemt om. Men det menes at have været Uoverensstemmelser vedrørende politiske Synspunkter — Dalgas havde, som det senere skal omtales, en meget kort Periode i 1876 været Højres Folketingsmand i Viborg-Kredsen. Det har i hvert Fald været en dybtgaaende Meningsforskel, som dog, heldigvis for Hedesagen, faa Aar efter var

udjævnet igen, saa det gode Samarbejde atter kunde optages.

Der kan nævnes det ene Navn efter det andet fra disse Aar paa betydende Mænd, som sluttede op om Dalgas og Plantningssagen. Det er svært at afgøre, om det er Dalgas' Personlighed eller Sagen, der har tiltrukket dem, men det er vel heller næppe nødvendigt at skelne her, for allerede faa Aar efter 1866 var det i Virkeligheden saa ganske øjensynligt, at Hedesagen og Dalgas var eet. I 1868 havde han i Tillid til sin Sag udbrudt: »Kom og se og døm!«, og det Princip fulgte han. Der er en Mængde Beretninger om, hvorledes han, naar han paa sine mange Rejser havde bragt Dagens forskellige Gøremaal til Ende, samledes med de Venner og Medarbejdere, der var til at faa fat i, til fornøjelige Samtaler og Diskussioner. Hyppigst røg han da den ene lette Cigar efter den anden — han havde saa vidt muligt altid en lille Cigarstump hængende i Mundvigen eller siddende mellem Fingrene og medens Røgen fra Piber og Cigarer lagde sig tykt i Stuen, blev han for en Stund den fornøjelige Selskabsmand, der kunde tale om alle mulige Emner. Men kun for en Stund! Inden længe vilde de Tilstedeværende opdage, at Samtalen ganske stille var drejet om paa Hedesagen. Og ligegyldigt hvor det saa var, i Krostuen, i Bondehjemmet, i Præstegaarden eller paa Herregaarden, saa blev han Aftenens Centrum. Lagde Dalgas saa Mærke til, at der var nye i Kredsen, ukendte med Hedesagen, drog han dem ind i Samtalen, tog forsigtigt en Diskussion op med dem, og inden de selv anede det, var de pludselig levende fanget ind af Dalgas. Og de saaledes interesserede slap ikke ud igen af Nettet, Dalgas holdt dem fast, men det blev vist heller aldrig mod deres Vilje.

Fik han dem saa med paa en Tur i Heden, var de helt solgt til ham. Der er næppe noget Udtryk, der bedre dækker det. Disse Køreture, hvor Dalgas forklarede og fortalte om Fortid og Nutid, om Steder og Mennesker, om Hedesag og Danmarks Fremtid, har været mange Menneskers store Oplevelse, som de sent glemte.

Var det Byboer, Embedsmænd eller Rigmænd fra København og Øerne, maatte naturligvis Indtrykkene bundfældes stærkt. Tiden selv var dog ogsaa med Dalgas. Vejnet og Jernbaner udbyggedes udover Landsdelen, saa det blev lettere at komme frem, den afsides jydsk Hede var ved at blive tilgængelig, kunde naaes uden uoverkommelige Anstrengelser. Forholdene for Handelen var i rivende Udvikling, der blev tænkt i store Linier ogsaa i andre Forhold end Hedesagen, og endelig var der en vis Pengerigelighed til Stede. Det maa heller ikke glemmes, at den almindelige Opdyrkning til Agerjord i disse Aar gaar frem med Stormskridt. Krarup gør det saaledes op til, at der i Viborg, Ringkøbing og Ribe Amter fra 1861—1888 opdyrkes ca. 104,000 Td. Land til Agerjord.

*

Navne fra disse Udviklingens Aar omfatter saaledes bl. a. Greverne A. V. Knuth, I. Wedell Wedellsborg, Fr. Moltke-Bregentved, K. Brockenhuus-Schack og L. Holstein-Holsteinborg og Lensbaronerne T. Reedtz-Thott og Rosenørn-Lehn, der alle gennemførte store egne Plantninger, desuden Højesteretsadvokaterne C. Liebe og S. Nellemann, Brygger I. C. Jacobsen, Enkefru Wesenberg, Administrator Schade, Lægen August Petersen, Anst, Grossererne Holger Petersen, I. Moresco, S. Børgesen, W. Salomonsen og mange, mange flere, deriblandt naturligvis først og fremmest de, der var knyt-

tet til Hedeselskabets Repræsentantskab med G. Bruun og Lüttichau i Spidsen.

Et af de Møder, der for Hedesagen fik størst Betydning, fandt Sted i Askov, vistnok ved det tidligere omtalte Bryllup. Dalgas nævnede da, at han havde et velegnet Plantningsareal paa Haanden ved Baldersbæk nordvest for Hovborg, men ingen til at overtage det. Lægen August Petersen fra Anst, der allerede længe havde været en ivrig og foretagsom Plantningsven, foreslog da, at han skulde prøve at faa sin Broder, Groserer Holger Petersen i København, til at overtage Arealerne. Det lykkedes virkelig, Holger Petersen kom til Jylland, Dalgas og han mødtes, og dermed indlededes det for Plantningssagen maaske mest frugtbringende Venskab. I Aarenes Løb gik Holger Petersen op i Interessen med den varmeste Glød, der kunde tænkes, baade Arbejde og Penge ofrede han efter den store Maalestok. Der findes kun meget faa Fotografier af Dalgas i Arbejde ude i Marken fra disse Aar, men paa de, der findes, kan man næsten være sikker paa at finde Holger Petersens markante Skikkelse ved Siden af Dalgas. Det fortjener at nævnes, at Holger Petersen førte en Strøm af københavnske Penge ind over de midtjydske Hedeegne, idet han bragte Venner og Bekendte blandt københavnske Finansmænd til Jylland og fik en Mængde af dem til selv at erhverve store Arealer til Tilplantning. Tusinder af Tønder Land Granskov i Egnen mellem Holsted og Herning staar som et varigt Minde om Holger Petersen og for Samtalen i Askov. Den Bænk, hvor Samtalen førtes, bevares da ogsaa stadig under Navn af Dalgas' Bænk.

Man spørger uvilkaarligt sig selv, om ikke Dalgas for at opnaa den store Tilslutning til Plantagerejsningen, dels der, hvor det var mindre lokale Aktie-

selskaber, der dannedes, saaledes som der som Regel blev, hvor han i en plantningsmoden Egn havde holdt et Møde, havde rejst Stemningen og udnyttet den, og dels der, hvor det var Enkeltmænd, der erhvervede et Areal, undertiden har ladet sig friste til at love for meget om Fremtidens Resultater. Udover, at han i de første Par Aar efter 1866 saa mere optimistisk paa Spørgsmaalet om forretningsmæssig Placering af Midler i Hedernes Beplantning, end han saa paa det, da man var naaet hen i 80'erne, saa foreligger der intet herom. Han har stadig og utrættelig betonet, at det altsammen først og sidst maatte udrettes af fædrelandskærlige Grunde til Gavn for det fælles Samfund, — Forrentningen af de indsatte Kapitaler maatte komme i anden Række og kunde ikke ventes før en Gang ind i Fremtiden.

Selv har Dalgas muligvis nok troet paa, at dette Tidspunkt vilde komme hurtigere, end det kom, men der er fra alle Sider Enstemighed i, at hvad Dalgas sagde om disse Ting, det var aldrig overdrevne Løfter til Fremtiden eller blot Antydning af noget saadant. Man har derfor ogsaa senere beklageligvis ofte maattet se, at den næste Generation af Plantageejere ikke har været alt for begejstrede for Fædrenes Offervilje, naar det trak ud med Resultaterne. En af Grundene hertil ligger dog ogsaa i, at adskillige alt for ringe Arealer i disse Aar blev tilplantet. Dalgas var Optimist, en ukuelig Optimist, der troede paa sine Bjergfyrrer og derfor undertiden overvurderede disses Evner til at klare sig i de alt for magre Heder. Til Gengæld er der da ogsaa Titusinder af Tønder Land tidligere Hede, som nu bærer frodig Storskov og forlængst har svaret Renter.

I 1893 har Hedeselskabet ialt anlagt 736 Plantager

omfattende 56,000 Td. Land, hvoraf dog endnu kun 26,000 Td. Land er færdigtilplantet. Derved er Sydvestjyllands Skovareal, d. v. s. Viborg, Ringkøbing og Ribe Amter, forøget med 117 %, medens det nordlige Jyllands Skovareal er udvidet med 66 % og f. Eks. det sydøstlige Jylland kun med 33 %.

Han var ganske overordentlig omhyggelig med de Pengemidler, der var betroet til Forvaltning. Budgetterne for de forskellige Plantager blev lagt med en vidtdreven Sparsommelighed. Var et Budget vedtaget af en Generalforsamling eller godkendt af en Plantageejer, skulde det ogsaa holdes. »Jeg har stadig holdt strængt herpaa,« siger han et Sted, »og det har fremkaldt Tryghed og Tillid. Det har haft en god Indflydelse paa Funktionærerne ogsaa, at jeg har forlangt Bevillingerne overholdt, thi det fremkalder Sparsommelighed.« Det fortælles i denne Forbindelse af en københavnsk Plantageejer, at Dalgas, da han kom med Ejeren til den Plantørbolig, der var indrettet under Tilsyn af en af Funktionærerne, savnede en Knage, han kunde hænge sin Hat paa. Da Dalgas udtalte sig om denne Mangel, fik han det Svar, at Knagen ikke havde været paa Budgettet, og ved dette Svar var Dalgas fuldt ud tilfreds, og Plantageejeren ogsaa.

Naar der var Tale om de store Opkøb af Hedejorder, var der som Regel altid gjort et Forarbejde af Tillidsmænd paa Egnen, og først til de afsluttende Forhandlinger kom Dalgas til Stede. Disse Handeler var saa betydningsfulde, at han altid selv vilde være med til det sidste Ord. Et godt Indtryk af, hvorledes saadanne Forhold ordnedes, giver Provst E. K. Thyssen meget malende i sine Erindringer, hvor følgende forekommer:

»I Vinteren 1886—87 skrev jeg et Brev til Oberst-

løjtnant Dalgas med Forespørgsel, om det Rygte talte sandt, der havde fortalt, at Hedeselskabet, som alt dengang ejede Skarrild Krat og Plantagen omkring Hesselvig Enggaard i Skarrild Sogn, havde planlagt at anlægge en Række Plantager imod Syd fra Skarrild over Sdr. Omme og Grindsted Sogne og videre sydpaa. Jeg meddelte dernæst, at der var Hede nok at faa til Købs i Sdr. Omme Sogn, og at mange Mennesker med stor Forventning imødesaa den Dag, da Hedeselskabet her vilde tage fat. Som Svar herpaa modtog jeg et meget venligt Brev fra Oberstløjtnanten, der udtrykte sin Glæde over at møde Lyst og Trang til at faa Plantningsarbejdet iværksat. Han bad mig dernæst om at undersøge, hvor stort et Areal der kunde faas til Købs af Heden Nord for Skovsende, som der foreløbig var tænkt paa, og efter nogen Brevveksling blev den Pris, der kunde tilbydes, fastsat til 5 Kr. pr. Td. Land af Hede og 20 Kr. pr. Td. Land af Agermark. Jeg tog da fat sammen med nogle Mænd i Sognet, som interesserede sig stærkt for denne Sag, og i Løbet af Sommeren 1887 samlede vi et Areal paa ca. 374 ha, mest Hede, men dog ogsaa en Del Agermark, deraf laa 63 ha lige overfor Sogneskallet i Hoven Sogn, saaledes at Arealet udgjorde et samlet Hele.

Den 11. Oktober 1887 samledes samtlige Lodsejere, saa vidt jeg husker 28 ialt, til et Møde, hvor der blev gjort nærmere Aftale om den paatænkte Afstaaelse af Jorden, og samtlige Tilstedeværende blev indbudte til et nyt Møde 8 Dage derefter, den 19. Oktober, hvor Oberstløjtnanten kom til Stede, og Handelen skulde endelig ordnes.

Ved dette Møde maatte jeg i høj Grad beundre Oberstløjtnantens ualmindelige Evner til at forhandle med en saadan Kreds af forskelligartede Mennesker.

De var vel enige om, at de nok vilde afstaa deres Jord, og de tilbødte Priser var der heller ikke noget i Vejen med, men de havde næsten alle forskellige Betingelser at stille. En ønskede Ret til vedblivende at have Færdsel ad et gammelt Vejspor, der førte fra hans Gaard ind over det Areal, som skulde sælges. En anden vilde have Ret til Tørveskær paa Arealet, i alt Fald i en Aarrække, og en tredie vilde have Ret til Græsning for sine Kreaturer paa nogle smaa, lavtliggende Stykker, hvor der var noget Græs, i hvert Fald indtil Træerne blev plantede, o. s. v.

Oberstløjtnanten hørte paa alle disse og flere Indvendinger, der blev fremførte ofte med temmelig skarpe Stemmer, med den mest overlegne Ro. Han prøvede slet ikke paa at modsige dem. De skulde have Lov til at tale ud. Han havde jo nok været med til saadanne Forhandlinger adskillige Gange før, og han vidste, at Folk blot skal have Lov til at udtale sig, saa faldt de nok til Ro. Enkelte Svar fremkom han med, som disse, at Færdselsret ad Veje gennem den paatænkte Plantage kunde der aldeles ikke være Tale om, da der ikke gik nogen offentlig Vej gennem Arealet. Græsningsret kunde derimod indrømmes, indtil Træerne var plantede, og Ret til Tørvegravning kun paa enkelte Steder efter nærmere Paavisning og i et kort Aaremaal. Endnu kom dog de nævnte Indvendinger og flere til frem en Stund, og Forsamlingen blev tilsyneladende urolig. Oberstløjtnanten sad ganske rolig og lod Folk tale ud, indtil han tog sit Ur frem og sagde: »Naa! Godtfolk! nu har jeg $\frac{1}{2}$ Time igen, saa maa jeg afsted, da jeg skal have nyt Møde endnu i Dag, nu maa De sige ja eller nej, for vi maa være færdige.« Da var det, som Forsamlingen pludselig blev tavs, man havde fremført sine Indvendinger, der var ikke mere at sige, og

det lød fra alle Munde: Ja, saa maa det helst blive saadan! Dermed var Forhandlingen endt, og alle de formelle Ting, der hører med til en saadan Handel, blev saa ordnede senere. Nogen Tid efter blev der købt en Gaard, hvis Marker stødte op til det købte Areal, en Plantør blev ansat, og Arbejdet kunde saa begynde.«

Som et Eksempel paa, hvor fint Oberstløjtnanten forstod at stille sig overfor dem, han fik med at gøre, fortæller Thyssen siden, at et Par Aar efter at Skovs-ende Hede var købt og Arbejdet paabegyndt, kom en Mand til ham og bad, om Thyssen ikke kunde faa Dalgas til at komme ud og se paa hans Gaard. Han havde en Ejendom med et Tilliggende af ca. 150 Tdr. Land, som laa i Nærheden af det til Plantage indkøbte Areal. Han havde opdyrket det altsammen af raa Hede, men Jorden var af en meget tarvelig Beskaffenhed, den gav kun meget ringe Udbytte, og nu sad han i en bundløs Gæld. Hans eneste Udvej var, om han kunde faa Gaarden solgt, og han mente den egnede sig bedst til Plantning. Næste Gang Dalgas kom paa Besøg hos Thyssen, forebragte han Dalgas Mandens Ønske. Hertil svarede Dalgas straks: »Nej, vi kan ikke købe denne Ejendom, for vore Penge er opbrugt, saa vi har intet at betale den med.« Thyssen tillod sig da at bede Dalgas tage med ud til Manden, da det vilde være ham en Opmuntring, om Oberstløjtnanten dog vilde komme ud og se paa Ejendommen. Men saa sagde han bestemt: »Nej, det vil jeg ikke, for selv om jeg højt og dyrt paastaar, at jeg ikke vil købe Gaarden, saa tror Manden mig alligevel ikke. Han vil af mit Besøg alene fatte Haab om, at der findes en Udvej for ham, og jeg vil ikke give noget Haab, som jeg ikke er i Stand til at opfylde.«

Et andet Eksempel hentet fra de samme Erindringer er ligeledes meget illustrerende:

»Sønden for Sdr. Omme i Grindsted Sogn var der en passende Hedestrækning, som kunde bruges. En Dag i Sommeren 1891 kørte jeg med ham derover. En Enke ved Navn Maren Dørfler ejede et Hus sammesteds med et Tilliggende paa saavidt jeg husker 3—400 Tdr. Land. Hun vilde gerne sælge, og nu skulde det prøves, om en Handel kunde laves. Vi kom ind i hendes lavloftede Stue med Lergulv. Dalgas satte sig ned paa Bænken og fremførte sit Ærinde, men Maren afbrød ham straks ved paa jydsk Vis først at byde paa Kaffe. Den blev drukket, og saa kom det første Spørgsmaal, hvad hele Ejendommen skulde koste. Maren svarede rask 7000 Kr. »Nej, Maren, det kan der aldeles ikke være Tale om,« gensvarede Dalgas. »Jeg byder Dem 6000 Kr. og intet mere.« Maren begyndte at klage sig, men Dalgas var ubøjelig. »Aa, lille Dalgas,« klagede Maren, »De ka' savt gi' 7000 Kr.« »Nej,« svarede han, »Ejendommen er ikke mere end 6000 værd.« Maren klagede sig fremdeles. »Aa, lille Dalgas,« vedblev hun, »De ka' savt sej ja, det er den jenest Gaang vi handler sammen, sej ja til de 7000 Kr.« Da Maren imidlertid mærkede, der intet var at gøre, satte hun Prisen ned til 6500 Kr., men lige meget hjalp det. Dalgas sagde bestemt, at han ikke vilde give mere end 6000 Kr. Da det nu saa ud til, at der ikke kunde opnaas Enighed, hviskede han til mig, at vi helst maatte komme af Sted. Jeg gik ud og fik Vognen kørt frem. Maren fulgte efter ud i Døren, idet hun stadig klagede sig og med indsmigrende Ord bad Dalgas give efter. Vi satte os nu paa Vognen, og med Vilje kørte jeg ganske langsomt ud af Gaarden, idet jeg ventede, at Maren nok skulde komme til Besindelse. Vi var da

heller ikke kommen mange Alen fra Døren, før vi hørte Maren raabe efter os. Hun kom nu løbende og rakte Haanden frem med de Ord: »Ja, saa maa det helst bliv' ve' de 6000 Kr.« Vi vendte saa tilbage og fik en Slutseddel skrevet, og Maren syntes nu meget vel fornøjet med Handelen. Et Par Aar i Forvejen var der ved et Uheld brændt et større Hedeareal, som grænsede ind til det nu købte. Det blev nu af Lodsjerne tilbudt Dalgas, da det var brændt saa langt ned, at det truede med Sandflugt; mere Hede kom til, og paa hele Arealet anlagdes nu Grindsted Plantage, der har en Størrelse af 907 Tdr. Land.

Disse Træk belyser Dalgas' Evne til at forhandle. Ludvig Schrøder har ogsaa haft Lejlighed til gentagne Gange at imponeres af Dalgas' Forhandlingsevner. Om Forhandlingerne ved Stilde Plantages Overtagelse siger han bl. a., at han bagefter var slaaet af Beundring over, at en Forsamling af sindige Jyder kunde faa saa meget udrettet paa saa faa Timer. — »Det var Dalgas' overordentlige Forretningsdygtighed, jeg havde lært at kende.« Om en anden Oplevelse paa Linie hermed fortæller Schrøder: »I 1889 kørte vi nogle Stykker med Dalgas til Hundsbæk Krat. Vi havde talt sammen om det ønskelige i, at de prægtige Bakker vest for Læborg Kirke, som man ogsaa kan se fra Jernbanen, blev dækkede med Skov, som de havde været i gamle Dage. Der var skaffet Tilbud fra forskellige Lodsejere om, at de vilde sælge Arealer, de ejede i Krattet. Paa Køreturen studerede Dalgas Generalstabskortet, hvorpaa det med Streger var betegnet, hvad der var falbudt. Han skulde hjælpe os med at faa et Aktieselskab dannet. Men det kom an paa at faa mange smaa Aktier tegnede; helst skulde ogsaa Husmændene i Læborg Sogn med, da det kunde have meget at betyde

for deres Udkomme, om der blev rigeligt Arbejde at faa i Plantagen. Da vi nærmede os til Mødestedet, flyttede Dalgas over paa den Vogn, hvor Sognefogeden fra Læborg kørte, for i Ro at tale med ham om de stedlige Forhold. I Krattet fandt vi en festlig smykket Plads og en stor Forsamling af Mennesker. De kvindelige Lærlinge, som da var samlet i Askov, havde givet Møde; først havde de set og faaet Forklaring over den mærkelige Runesten ved Læborg Kirke, og de var ved at indtage et Maaltid, da vi kom.

Snart var alle samlede om Talerstolen, hvor Dalgas stod. Det friske grønne Egekrat imellem »Store Bavnebjerg«, »Lille Bavnebjerg«, »Fru Mettes Bjerg« og de andre Toppe i Hundsbæk Krat har aldrig set saa smukt ud i mine Øjne, som den Sommereftermiddag. Dalgas fremstillede, hvordan han tænkte sig det omdannet til en Naaleskov, og han rev Forsamlingen med sig. Da han skønnede, der var god Stemning for Dannelsen af en Forening med det Maal at købe og tilplante de maleriske Bakker, uddelte han Papirstykker, hvorpaa man straks kunde tegne sig for Aktier, lovede paa Hedeselskabets Vegne at støtte Foretagendet ved Pengetilskud og at lede Plantningen her som i Stilde, og fik valgt 4 Mænd til sine Medbestyrere. Men medens Folk tegnede sig for Aktier, fremdrog han en anden Sag af Betydning: hvordan Moserne i Jylland burde opdyrkes. Syd for Hundsbæk laa den en Mil lange og en kvart Mil brede Vejen Mose; dersom der kunde danne sig en Forening, som vilde forsøge, hvad der kunde komme ud af Opdyrkningen af et Areal af Vejen Mose, da tilbød Hedeselskabet at yde Vejledning og et Tilskud til Kunstgødning. Ogsaa om denne Sag blev der taget Beslutning, og et Moseudvalg blev dan-

net. Der var gjort et godt Stykke Arbejde, inden Dalgas den Aften kom til Sengs.«

Der var Temperament over Dalgas' Arbejde for Plantningssagen, der var Fart og Flugt over det — men aldrig Uærlighed. En Skuffelse nu og da, et Fejlgreb gjorde ham ikke saa meget. Med en vældig Iver arbejdede han sig fremad. Fra hans Haand flød en aldrig standsende Strøm af Artikler, Pjecer og Smaa-bøger, og da det fra Januar 1880 lykkedes ham at faa Midler til at udsende et Tidsskrift for Hedeselskabet, havde han yderligere faaet et Talerør, der blev endnu mere hørt, end det hidtil mere spredt fremkomne. Fra 1880—1894, til sin Død, redigerede han Tidsskriftet, og skrev praktisk taget alt Stoffet, der fremkom i det. Over 1000 Artikler og Afhandlinger lykkedes det ham gennem Aarene at faa offentliggjort. Alle er de besjælede af hans sikre Udtryksmaade, hans Evne til en rammende Form uden at være overdreven — han bruger aldrig det højstemte eller uægte, men derimod præges Artiklerne hyppigt af den alt for stærke Tro paa Rigtigheden og Ufejlbarligheden af det, han hævder. Der er altid Kampgny i hans Artikler, der er altid et Maal at fægte for. De vægtigste af hans Afhandlinger, der er offentliggjort efter »Geografiske Billeder«, er uden Tvivl de i baade Omfang og Indhold meget fyldige »Fortids- og Fremtidskove i Jyllands Hedeegne« fra 1883—85 og »Skovkulturer i Jyllands Hedeegne« 1890—91, begge offentliggjort som Tillæg til Hedeselskabets Tidsskrift. Det sidste udkom i 5000 Eksemplarer, medens »Geografiske Billeder« efterhaanden er optrykt i 20.000 Eksemplarer.

*

SJETTE KAPITEL

Medens Aarene gik.

Jævnside med Skovrejsningsarbejdet fulgte et andet meget betydeligt Arbejde, som endda i det lange Løb vel nok er kommet til at veje en hel Del stærkere til for Opdyrkningen til Agerbrug, nemlig Læhegnplantningen.

I sine første Artikler ser vi Dalgas berøre Sagen, men tage meget forsigtigt paa den, idet han er klar over, at levende Hegn maa være en mindst lige saa vanskelig Opgave at gennemføre i Hedeegnene som Skovrejsningen, og en Opgave, der vanskeligt kunde faa den samme nationale Baggrund som Skovrejsningen. Her stod man ogsaa paa endnu mere bar Grund end med Hensyn til Skovplantningen.

Sandstorme, Vindslid, Udtørring af Agrene, Afpiskning af det modnende Korn var imidlertid Ting, som Dalgas daglig havde for Øje paa sine Rejser. Sammenlignede han med Østkystens og Øernes lunende levende Hegn var det naturligt, at heller ikke denne Opgave fik Lov at hvile. Men hvordan gribe den an? Udover en Formodning, et Gætterier om, at passende Læ kunde øge Afgrøderne, vidste man intet positivt at holde sig til. Det vilde blive en træls Vej at komme frem ad, navnlig naar han samtidig maatte regne med Hedeboens medfødte Træghed overfor alt, hvad der

hed Plantning. At det kunde ske, at hele Skove kunde klare sig mod Vinden og komme til Vejrs, var vel ikke helt udenfor det sandsynlige, men at enkelte eller faa Rækker Træer kunde blive til noget, det skulde saa vist ingen faa dem til at tro paa. Det er ogsaa antageligt at tro, at Dalgas selv har været noget skeptisk, saa længe han endnu har troet paa, at Vinden og Alen var Plantningens værste Fjende. Han har sikkert regnet med, at hans store Plan om et Skovbælte fra Nord til Syd gennem Jyllands Heder skulde bane Vej for den egentlige Læhegnsplantning over Marker og Heder.

Han er klar over, at han maa gaa forsigtigt frem ad Omveje. I 1872 er han Medstifter af »Det jyske Haveselskab« og meget virksom og interesseret i dette Selskabs Trivsel. Han betragter dette nye Selskab som et meget nyttigt Led i sine Planer og venter sig meget af det. Det kneb imidlertid hurtigt med at faa dets Virksomhed til at række ud til Vesteregne, saa allerede i 1874 saa man ham gaa videre med sine af Haveselskabet uafhængige Planer, idet han dette Aar udsender en lille Pjece »Anvisning til Anlæg af Smaa-plantninger omkring Gaarde og Haver samt til Anlæg af levende Hegn«. Han taler heri om, at Havekulturen staar paa et lavt Standpunkt i Jylland, i Sogne, hvor der burde være over 100 Haver, findes der kun 1 á 2 Haver. Han anbefaler stærkt Anlæg af Haver og siger, at Havernes største Betydning vil blive den, at der derigennem vil vækkes Sans for Hegnsplantningen og Træplantningen i det hele taget. Naar Haver og Hegn kommer i tilstrækkeligt Antal og tæt nok paa hinanden, vilde de lune betydeligt, og han nævner ogsaa her, at den rigtige Mængde af Plantninger tillige utvivlsomt vilde gøre Landets Regnforhold gunstigere

for Agerbruget. En god Have er betinget af et godt Læbælte, hedder det, og derfor skal Begyndelsen til Haven gøres med Læbæltet, som tillige skaber Ly og Hygge paa Opholdsstedet for det daglige Arbejde. Han nævner Eksempler fra Thyholm og Samsø, hvor Pilehegn over store Arealer har bevirket store Forandringer til Gavn for Agerbruget, og udleder heraf, at Smaaplantninger og Hegnsplantninger saa ogsaa maa kunne lykkes i Vesteregnene, blot man ikke tager sig for meget paa ad Gangen og passer dem omhyggeligt. Til de magre raa Jorder tilraader han Hvidgran og Bjergfyr, og, hvor Jordbunden er bedre, Løvtræer, først og fremmest Pil og Tjørn, men ved Siden heraf nævner han adskillige andre Træarter, men et stort Tal af disse er senere blevet opgivet igen. Iøvrigt er Pjecen et virkningsfuldt Agitationsgrundlag, og paa mange Omraader har han allerede her i sit første Arbejde om Læplantning fat i det rigtige.

Denne Landets første Læplantningsbog kom allerede Aaret efter i et nyt Oplag, i 1883 i et 3. Oplag, denne Gang i 5000 Eksemplarer, og senere endnu i et Par Oplag til, der dog blev noget reviderede.

Den lille Bog er blevet modtaget med stor Opmærksomhed og gav ogsaa tilfredsstillende Resultater, men dog først og fremmest med Hensyn til Smaaplantninger omkring Huse og Gaarde. Den egentlige Hegnsplantning mellem Agrene blev endnu ikke rigtigt til noget — i Oplaget for 1883 siger Dalgas selv, at der hidtil kun er udført forholdsvis lidet af Hegnsplantninger, selv om det dog har hjulpet noget i de sidste 2 Aar. Det er først, da Hedeselskabet selv gaar i Spidsen med at plante Naaetræshegn i de forskellige Tjenestejorder, at Fremgangen begynder. Dalgas' Indsats for Læhegnsplantningen fik dog et udpræget have-

mæssigt Tilsnit, som han aldrig kom helt ud over.

I de første Aar udleverede Hedeselskabet Planter til Smaaplantninger og Hegnsplantninger, som Regel gratis, idet der indtil 1883 var anvendt 17.000 Kr. til dette Formaal, men fra 1882 gennemførtes særlige Vedtægter for Fremgangsmaaden ved Uddelingen, saaledes at Hedeselskabet for større Smaaplantninger kun betaler Halvdelen af Planternes Pris og Lodsejerne Resten, dog tilføjes det, at Husmænd og fattige Lodsejere fortsat bør have Planterne helt gratis. I Tiden derefter stiger Smaaplantningernes Antal meget stærkt, saa at man efterhaanden naar op paa et aarligt Tilskud fra Staten alene hertil paa ca. 20.000 Kr. I de samme Aar dannes der en Art Forstanderskaber ud over Hedeegnene, det vil sige lokale Tillidsmænd, der i nøje Kontakt med Dalgas og Hedeselskabets stigende Skarer af Plantører og Forstmænd forestaar Uddelingen af disse Planter.

I Juni 1882 var der paa Mors dannet Landets første egentlige Plantningsforening med Smaaplantninger for Øje, og i November samme Aar fulgte den næste »Han Herreders Plantningsforening«. Begge Foreninger var meget virksomme, men alligevel kom dog først den næste i December 1887, da »Have- og Plantningsforeningen i Hammerum Herred« stiftedes i Herning, hvor for første Gang den egentlige Læhegnsplantning blev sat i Forgrunden som Foreningens Formaal.

I de første 2 Begivenheder har Dalgas vist kun været indirekte medvirkende, men i Herning er han selv med. Det var Generalkonsul Pontoppidan, der gav Stødet, idet han sendte et Brev til Dalgas med 2000 Kr. til Dannelse af en Have- og en Plantningsforening i Hammerum Herred. Dalgas takkede for Beløbet, men erklærede straks, at en saadan Forening i Hammerum

Herred ikke maatte faa de mange Penge alene, de skulde komme mange Foreninger til Gode ved Udgivelse af vejledende Skrifter, og Pontoppidan gik med til Dalgas' Plan, saaledes at Foreningen stiftedes for Hammerum Herred, men uden at faa Pengene.

I et Forord til en lille Agitationspjece, som Nevøen, Planteskoleejer Carl Maribo i Fredericia i den Anledning udsender, tager Dalgas med Baggrund i nogle voldsomme Sandstorme i Juni 1887 meget stærkt til Orde for øget Læhegnsplantning. Her udformer han hele sit Agitationsmateriale for Sagen. Sandstormenes ubodelige Skade, som han mener det Aar har kostet Jylland Millioner af Kroner, maner han til samlet Kamp imod.

Og saa ser vi da Dalgas paany organisere det helt store. Ganske som Sandstormene i 1938, altsaa 50 Aar senere, rejser en Bølge af øget Interesse for Læhegnsplantninger, virker de voldsomme Skader i 1887. Der bliver kaldt paa Dalgas fra alle Sider. I 1888 og 89 rejser han fra Sted til Sted og taler for Kæmpeforsamlinger om Plantningssagen, og navnlig dvæler han her ved Betydningen af at faa rejst Læhegn om Markerne til Værn mod Vindens ødelæggende Virkninger paa Afgrøderne. Det er fra disse Aar, hans Udtryk »Vi maa klæde Jylland laaddent« stammer. Alle Vegne, hvor Dalgas kommer, strømmer en hel Egnns Befolkning til for at høre ham. »Dalgas kommer!« gaar som en Løbeld fra Hus til Hus, og hans Navn er nu som en Fanfare, et Signal, der lystres. Bladene bringer saa fyldige Referater af disse Møder, som det er dem muligt, og Resultatet er Dannelse af en Mængde Foreninger, udelukkende med det Formaal at fremme Læhegnsplantningen. Det bliver Egnens Beboere, der selv tager Styret i disse Foreninger, kun den faglige Hjælp og et

Tilskud til Planteprisens Nedbringelse er Hedeselskabets Hjælp.

Ved Udgangen af 1888 er der dannet 15 Foreninger, som den 25. November 1888 holdt et Fællesmøde i Struer til Fastlæggelse af Arbejdsformerne, og i de følgende Aar stiger Foreningernes Tal regelmæssigt. I 1889 er det navnlig Vendsyssel, det gælder om at faa med, og Rejsen former sig da ogsaa som noget af et Triumftog, som i den Form dog næppe rigtigt har passet Dalgas, men Sagen blev fremmet, og netop dette Aar blev et Mærkeaar for Plantningssagen i denne Landsdel.

I en Pjece fra 1888: »Agerbruget paa vore Mosejorde og Sandjorde i Hedeegnene« er han blevet helt konkret i sin Agitation, idet han her bl. a. siger, at levende Hegn er et nødvendigt Værn for Agerbruget paa Sandjorde, og Pil tager han nu Afstand fra og henviser til de haardføre Naaletræer, Hvidgran eller Bjergfyr, der kun maa plantes i een Række. Det sidste har det knebet med at forstaa, men netop 50 Aar efter blev ogsaa det bevist ved videnskabelige Undersøgelser.

Fra disse Aar fortæller I. I. Holt, Hedeselskabets Skovrider gennem 50 Aar i Grindsted og Søn af Skjern-Vardeegnens højtagtede Foregangsmand i Plantningssagen Mads Holt i Paabøl, at han engang som ung Mand en Foraarsdag skulde køre med Dalgas i aaben Hestevogn fra Paabøl til Tarm til et Møde om Læplantning. Vinden var haard og Sandet knøg i tætte Skyer henover Markerne. »Der kommer da vist ikke ret mange til Møde i saadan et Vejr,« sagde I. I. Holst. Dalgas bed ham straks af, idet han sagde: »Saadan et Vejr er netop det rigtige Vejr til at holde Plantningsmøde i, det er jo den bedste Anbefaling for

Plantning, vi kan komme med, og saa er vi da sikre paa, at de, der kommer, ogsaa er virkelig interesse-rede.« Det blev da ogsaa et godt Møde, aldrig havde Dalgas været saa veloplagt, siger I. I. Holt.

Dannelse af Plantningsforeningerne ud over Jylland blev en naturlig Udvikling af Plantningssagen, en Fortsættelse, hvis store supplerende Værdi Dalgas helt og holdent havde Forstaaelsen af. Disse Foreninger omfattede han med en særlig Opmærksomhed, fordi han var helt paa det rene med, at der i dem var skabt noget, hvor netop det lange Maal var i Sigte. Han havde fortjent at have oplevet, hvorledes disse Foreninger trivedes og udvikledes, hvorledes det Aar efter Aar blev mange Millioner af Planter, der gennem dem aarligt uddeltes til Udplantning i Markskellene. Han havde vist næppe tænkt sig, selv i sine mest vidtskuende Øjeblikke, at man skulde naa saa vidt, at Statens Tilskud alene til denne Uddeling skulde naa op paa normalt imellem $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{2}$ Million Kroner aarligt.

*

Det er betegnende for Dalgas, at han altid var villig til at laane Øre til Muligheden for at hjælpe ogsaa i det smaa. Hele hans Indstilling tog Sigte paa de store, langtrækkende Linier, men kom Hedeegnens Befolkning til ham med Ønsker og Opgaver, som de mente, han var Manden for at hjælpe dem med, saa var han gerne parat, om det stod i hans Magt. Selvom hans Livsopgave var Plantningssagen, saa var der dog ved Siden heraf en lang Række andre betydende Opgaver, som med fuld Føje kom ind under Hedeselskabets og hans Arbejdsomraade.

En af de vigtigste var Mergelsagen. Mergelen var en Nødvendighed for Hedebonden. Ingen fortsat Opdyrk-

ning var mulig uden Mergel. Kunde Dalgas hjælpe her, havde han Bønderne i Tale ogsaa paa anden Maade. De »Geografiske Billeder« er allerede inde paa det, og viser da ogsaa, at Hedeselskabet allerede i 1868 kunde tilbyde Hedekommuner og Landboforeninger kyndige Mænd til Hjælp til Mergelsøgning — gratis. I 1870 var der allerede aabnet 52 nye Mergelgrave. Ved Dalgas' Død i 1894 over 1000.

Paa Fladerne var Mergelen imidlertid ret sjælden at finde, men mere hyppigt paa Bakkeøerne. Bekostningen var derfor en alvorlig Hindring for Udviklingen af Agerbruget paa Fladerne. Problemet blev af voksende Interesse, og det gav da Anledning til, at der anlagdes Mergelbaner, den første anlagdes paa Karupfladen i 1879 over $2\frac{1}{2}$ Mil fra Damholt Mergelleje helt ind til Hodsager. Den næste fulgte efter omkring Grindsted fra Stilbjerg Mergelleje i 1885 over $2\frac{3}{4}$ Mil. Ved begge Baners Udbygning var Dalgas meget stærkt interesseret.

Om den første Bane blev der saaledes holdt et Møde i Sunds, hvortil Dalgas var kommet kørende helt fra Viborg. Alligevel gik han lige fra Vognen ind i Skolen, hvor Mødet derpaa aabnedes. Det hele gik imidlertid meget trægt, der blæste en stiv Modvind mod Sagen, og navnlig var det ikke muligt at faa Egnens større Gaardmænd til at udtale sig for Sagen. Da det hele saaledes havde trukket i Langdrag i flere Timer, rejste Dalgas sig — hidtil havde han ikke deltaget i Forhandlingerne — og foreslog, at man skulde strække Benene lidt. Det gjorde man, og Dalgas forsvandt straks ud over Heden med den værste Modstander. 10 Minutter efter kom han tilbage og trak en anden af Modstanderne med sig, og saadan havde han efterhaanden en Del under Behandling. Da Mødet saa igen

toges op, bad Dalgas om Ordet, redegjorde klart og kort for Sagen, besvarede de tidligere fremsatte Indvendinger, og i Løbet af en halv Time var der tilvejebragt Enighed, Selskabet dannet og de nødvendige Papirer undertegnet, saa Dalgas igen kunde kravle op paa Vognen og køre til Herning.

Da Silkeborg-Herningbanen aabnedes og førtes videre til Skjern, fik denne Bane en meget stor Betydning for Mergelsagen, fordi Dalgas ved personlig Forhandling med Statsbanerne opnaaede, at et Andragende fra Beboerne ved Stationerne mellem Herning og Skjern om at faa tilkørt Mergel fra det store Sejlgaard Leje ved Funder, blev imødekommet, saa Modtagerne kun kom til at betale de direkte Udgifter, hvorved Fragten kun blev en Sjattedel af den normale.

Fra 1889 gik man videre, idet man fra dette Aar ogsaa undersøgte Mergellejernes Kvalitet — Dalgas var blevet klar over Kalkprocentens store Betydning.

Mergelsagen var kun en Bisag for Dalgas. I sine Beretninger omtaler han regelmæssigt Arbejdet hermed, men naar han som i 1887 udsender en Oversigt over Hedeselskabets Virksomhed, nævner han den slet ikke. I sin Omtale af Hedeselskabets Virksomhed til Brug for Paris-Udstillingen i 1877 berører han det heller ikke. Alligevel var han ogsaa paa dette Omraade overordentlig initiativrig.

*

Derimod betragtede Dalgas Arbejdet med Moserne, Mosesagen, som værende en af de Opgaver, der før eller senere maatte blive fremtrædende. Det har jo alle Dage været Jylland, der har raadet over de store Mosestrækninger, tit milevide sumpede Strækninger, hvorover Færdsel var umulig, og hvor Pors, Kær-

uld og Lyng stredes om Herredømmet. Allerede Blicher talte om den »grow stue Mues« syd for Herning, Knudmose, og netop denne har Dalgas paa sine Ture omkring Herning og sydpaa mange Gange været tvungen til at se paa. Var disse store Arealer, hvor der dog var Vand nok, virkelig haabløse? Han gør det engang op til, at der henligger omkring 30 Kvadratmil vejløs og værdiløs Mose spredt over Jylland. Det harmer ham, og helt fra de første Aar beskæftiger han sig atter og atter med sin Mosesag.

I 1876 udsender han en lille Bog om »Hedemoser og Kærjorder«, men det bliver foreløbig derved. Bogen er dog god nok, blot forud for sin Tid herhjemme. Det var Rejsen til Hannover i 1873, der satte sine Spor i denne Forløber for de kommende Mosekultiveringer, men det er dog tydeligt, at Dalgas bl. a. ogsaa har kendt den instruktive og ansporende Rejseberetning, som Fr. E. Holm havde udsendt saa tidligt som 1857 om de hollandske Mosers Udnyttelse og Kolonisation.

I Bogen fra 1876 gennemgaar han, hvorledes man i Tyskland og Holland har arbejdet med Mosekultiveringer i en Aarrække og naaet yderst gunstige Resultater, og navnlig er han stærkt imponeret af de saakaldte Rimpauske Kultiveringer, som han peger paa maa kunne overføres til Jylland. Han peger paa, at man med Hensyn til Afvanding af Moserne maa have lettere Spil i Jylland, hvor der overalt kan tilvejebringes gode Afløbsforhold fra Moserne, og ligeledes er han opmærksom paa, at der hos os, paa de stærkt vindudsatte Moser maa bruges et grovere og mere lerholdigt Sandlag til Rimpauske Kulturer end i Tyskland, for at Sandet ikke igen skal blæse bort. Han naar til, at man med fuld Fortrøstning, naar alle Forhold

tages i Betragtning, kan vente mindst lige saa gode Resultater i de jydskes Moser, som i Tyskland.

Der maa have gaaet et meget stort Forarbejde forud for Bogen, idet den bl. a. behandler en Række botaniske og kemiske Problemer, som paa det Tidspunkt maa have været temmelig fremmede for ham.

Det er iøvrigt ejendommeligt, hvad ogsaa stærkt fremhæves efter Dalgas' Død, at han saa overordentlig let tilegnede sig dybtgaaende Viden paa saa mange Omraader. Det blev med Rette sagt, at hans geografiske, forstlige, kemiske, historiske og landbrugsfaglige Viden hver for sig kunde have bragt ham en Førerstilling indenfor hvert enkelt Omraade.

Mosesagen er med denne Pjece sat paa Hedeselskabets og Dalgas' Program, men skønt Dalgas jævnligt vender tilbage til den i sine Artikler og Skrifter — den omtales saaledes ofte i Hedeselskabets Tidsskrift — og fortsætter sine Undersøgelser om Sagen, er det dog først paa et langt senere Tidspunkt, der kommer Fart i den. I 1887 har Landinspektør T. Westermann, den senere Professor, været til en Mosebrugsudstilling i Tyskland og vender hjem, sprængfyldt med Indtryk. I en Beretning om Rejsen i »Tidsskrift for Landøkonomi« nævner han Dalgas' forgæves Forsøg paa at faa taget Mosesagen op herhjemme, og beklager, at Mosekulturens rige Udvikling hidtil er sprunget Danmark forbi.

Det følgende Aar 1888 holder Dalgas Foredrag om Mosekultur for Landbrugskongressen paa den store Udstilling og modtager her en Opfordring til at tage Mosesagen op. Det er Westermann, der er Drivfjederen i denne Opfordring, og Dalgas tog øjeblikkelig fat. Paa hans Ejendom »Skovbjærg« blev en Højmose indtaget til Forsøg, og atter er det Pontoppidan, der, da

han ser, at Arbejdet nu er kommet i Gang, stiller 20.000 Kr. til Raadighed til videre Udbygning af Mosesagen, og omtrent samtidig lader Hofjægermester Juel, Meilgaard, Hedeselskabet opdyrke et stort Højmosearéal paa sin Ejendom. For Pontoppidans Penge anlagdes de meget kendte og vellykkede Højmoseskultiveringer paa Knudmose ved Herning. Fra 1890 til sin Død 4 Aar efter oplevede Dalgas at se Mosesagen inde paa en sikker Udvikling, idet et System af mindre Mosestationer med Forsøg spredtes ud over Jylland. For at lette Opdyrkningen af Moserne, gennemførtes et Fællesindkøb af Kunstgødning.

Som det var naturligt for Dalgas, var Mosernes store Indhold af anvendeligt Brændstof en Kilde til megen Spekulation. Det harmede ham at se, hvor lidet udnyttet Tørvemængderne blev, og da nye Veje til Tørvemassens Udnyttelse fuldt ud faldt i Traad med Interessen for Mosernes Kultivering og sandsynligvis endda vilde fremme dette Hovedformaal, ser man ham i disse Aar Gang paa Gang beskæftige sig med dette Problem. Han faar oplyst, at man i Paris benytter Tørvesmuld til Nat-Renovation, og da han bliver bekendt med, at et lignende Forsøg er ved at blive afprøvet i Gøteborg og andre Steder i Sverige, rejser han til Sverige for selv at undersøge, hvordan det gøres. Resultatet er en Kampagne i Hedeselskabets Tidsskrift, hvori han uhyre veltalende og overbevisende slaar til Lyd for en Fornyelse og Ændring af Byernes Renovationssystemer ved Hjælp af Tørvesmuld. Man vil deraf igen se, hvorledes han, naar en Sag skulde gennemføres, i dette Tilfælde Mosesagen, ikke lod noget Middel uforsøgt, der kunde virke fremmende.

Ved et Fængselselskabsmøde i 1891 siger han saaledes: »Byerne, især de store, trænger til at desinfi-

ceres paa alle deres Renovationsomraader, og til ved Siden heraf at anbringe den forkludrede Del af Mennekeheden paa et Sted, hvor den kan faa et sundt, godt og fornøjeligt Arbejde, der virkelig betaler sig. I begge disse Retninger yder Moserne fortrinlige Hjælpemidler. Tørvestoffer bør saaledes fra Moserne sendes til Byerne, og disse bør til Gengæld sende den ulykkelige Del af deres Befolkning til Moserne. Hele Samfundet vilde vinde derved.« Han fremkom med et storstilet Forslag om Oprettelse af Tvangsarbejdsanstalter eller Arbejdskolonier paa Heden, men Forslaget var saa stort anlagt, at man veg tilbage for det, men det var dog dette Forslag, der lagde Grunden til Tugthusfangernes Anbringelse paa Heden nogle Aar senere omkring Aarhundredskiftet.

SYVENDE KAPITEL

De sidste Aar.

Som man vil se, har Dalgas i alle Aarene haft uendelig meget at gøre. Der er da ogsaa Vidnesbyrd nok fra Venner og Medarbejdere, at en Arbejdsevne og en Utrættelighed som hans kendes ikke Magen til. Han bød sig selv det utrolige, altid paa Rejse, som Regel op til et Par Hundrede Dage om Aaret, under alle mulige Forhold var det normale. Et saadant Rejseliv betød Strabadser, som kun faa nutidige helt kan fatte. Det fortælles saaledes, at han en Morgen tidlig kørte ind i Sdr. Omme, hvor han skulde deltage i en Forhandling, og for at naa det, havde han taget Nat-Diligencen fra Vejle, og samme Aften kørte han tilbage paa samme Maade. Det var to Nætters Rejse ad elendige Hedeveje i aaben Vogn, medens Efteraarskulden allerede havde sat ind. Han sparede sig ikke. Det er ogsaa hændet, naar han og en Medarbejder efter en vaad Dag kom til et tarveligt Logi, hvor der kun var een Seng, men iøvrigt Halm paa Gulvet til at ligge i, at han krøb i Halmen og overlod Sengen til den udasede Ledsager, som naturligvis aldrig glemte dette Udtryk for kærlig Hensynsfuldhed.

Naar han tog ud fra Aarhus, kørte han i mange Aar med »Olsen« som Kusk og to smaa hvide Heste for. Med dem krydsede han Gang paa Gang Jylland

paa meget lange Ture. Naar det kneb paa de daarlige Veje, tog han ofte selv Tøjlerne. I Sommertiden kom Børnene hyppigt med, og undertiden ogsaa paa andre Aarstider, men Tid til at lade sig opholde havde han ikke, saa det kunde ofte blive drøjt nok baade for ham og hans Ledsagere. I 1876 var Sønnen Frederik, den senere Direktør for Porcelænsfabrikken, med paa en Tur. Særlig den første Dag var det drøjt, de havde været ude 12 Timer i Snestorm, endda i aaben Vogn, alt blev gennemført paa Klokkeslet, og Dalgas kan bagefter ikke lade være med med Stolthed at nævne i et Brev hjem, »at Drengen holdt sig kæk, og ikke lod sig gaa paa af ondt Vejr og Kulde«. En Dagsrejse var som Regel ansat til 10 Mil, mindre kunde ikke gøre det.

Paa en anden af disse Ture kom han, fortælles det, en Aften kørende henimod Aften til en lille afsides liggende Hedegaard, hvor han skulde have sin Aftensmad. Konen satte nu det bedste hun formaaede for ham, og han begyndte Maaltidet. Lidt efter kom hun ind og spurgte, om han ønskede Kaffe eller Te, »for,« tilføjede hun, »vi har vasket Faar i Dag, og Vandet fra Faarevasken er løbet ned i Brønden; i The er det ikke saa godt, men i Kaffe kan det slet ikke smages.« Hertil svarede Dalgas ganske tørt: »Tak, men saa vil jeg helst bede Dem give mig et Glas Mælk.«

Hans Tid var altid fastlagt efter et bestemt Skema, meget ofte flere Uger fremefter. Havde han aftalt at være et Sted en bestemt Dag og til et bestemt Klokkeslet, kunde man være helt sikker paa, at Vognen i god Tid rullede ind i Gaarden, men han forlangte ogsaa den samme Præcision af sine Medarbejdere.

Hjemmet i »Montana« blev naturligvis stærkt paa- virket af Faderens idelige Rejser, men det var ikke i

nogen uheldig Retning. Det var tværtimod et lykkeligt Hjem, hvor Børnene trivedes og elskede Moderen, hvis Vilje var Husets Lov. Naar han vendte hjem fra Rejserne, var der altid meget der skulde gøres, Breve, der skulde dikteres — undertiden dikterede han 2 ad Gangen — og nye Aftaler skulde træffes. Hans Førstemand paa Kontoret var hans Sekretær og Selskabets Kasserer Iversen, en trofast Sønderjyde, som blev i Huset hele sin Levetid og næsten hørte Familien til. En anden Medhjælper var en tidligere Underofficer, og begge vidste, hvordan »Kaptajnen« vilde have det.

Kom han uventet hjem og ikke fornylig havde spist, kunde han bede om en Portion Maccaroni, som han holdt meget af fra sin italienske Barndom, og i det hele taget var han yderst spartansk, nærmest en Modstander af al Luksus med Hensyn til baade Mad og Drikke. Slik fik Børnene saaledes aldrig. Ved Maaltiderne ledede han Samtalerne, idet han ofte søgte at faa Børnene med ind i Samtalen for at høre lidt om, hvorledes de tænkte og følte og navnlig for at høre, hvordan det gik dem i Skolen. I disse Samtaler var han altid ligetil og aldrig docerende, men »Snak« indlod han sig aldrig paa.

Børnenes Uddannelse laa ham meget stærkt paa Sinde. Han indprentede dem navnlig to Ting, at det gjaldt at lære saa meget som muligt, saa de kunde klare sig selv, og at de skyldte deres Fædreland alt. Det var ikke alene en myndig, men ogsaa en kærlig Faders Haand, der ledede dem. Friluftsture, ja undertiden lange Ferieture paa egen Haand, lod han dem meget gerne foretage, fordi han mente, at de derved ikke alene hentede sig Sundhed, men ogsaa fik et værdifuldt Kendskab til Naturen. Sønnen Christian har saaledes ikke været ret gammel, da han fik Lov

til sammen med et Par Kammerater at foretage en Fodtur fra Silkeborg og tværs over Heden til Hesselvig. Det var i 1870, og Christian Dalgas husker Dagen saa nøje, fordi Turen skulde startes samme Dag, som Moderen meget bevæget var kommet ind i Stuen og havde fortalt, at den franske Kejser var taget til Fange. En anden Gang gik Turen sammen med den 4 Aar yngre Broder helt ud til Vesterhavet.

Husets Unge fik hver sine Pligter at passe. Mette Marie var »huslig«; naar Faderens Sko præcis Klokken 5½ om Morgenen knirkede over Gulvet, var det hende, der røg ud af Sengen og lavede Kaffe, men Johanne, senere Fru Langballe, viste sig tidligt at have et pænt Tegnetalent, saa hun blev hurtigt indfanget paa Kontoret, hvor hun, fra hun var 16 Aar, kom til i Aarenes Løb at rentegne et meget stort Antal Kort og Planer. Det hed altid til Børnene: »Tag Jer noget for!«

Den ældste Søn Christian kom i 1877 et Aar ud af Skolen for at gaa ind som Elev paa den nyoprettede Engvandingsskole paa Hesselvig, hvorfra han saa igen vendte tilbage til Skolen og blev Student i 1880. I 1885 blev han Forstkandidat og straks tilbudt en Stilling ved Hedeselskabet, idet Faderen, efter hvad Christian Dalgas fortæller, tilbød ham at blive ansat enten som Ingeniør eller som Skovrider, idet Faderens mangeaarige Medarbejder Ingeniør Brøndsted havde ønsket ham ansat som Ingeniør og vilde tage Ansvaret for det, efter det Kendskab, han havde til ham efter de mange Aar, hvor Christian Dalgas i Ferierne havde virket som Opmaaler og Nivellør. Christian Dalgas valgte Skovriderstillingen og kom til at bo paa Birkebæk, indtil han næsten 50 Aar efter trak sig tilbage fra sin Gerning ved Hedeselskabet.

Sønnen Frederik gik Handelsvejen, og ogsaa hans Uddannelse fulgte Faderen med kærlig Opmærksomhed. Undertiden var Drengenes Uddannelse et Aar saa dyr, at der maatte spares paa alle Maader, og saa kunde det gaa ud over Pigerne, saa de eventuelt det Aar ikke fik den nye Dragt, de havde glædet sig til.

Ind imellem var der, som rimeligt var, Tider, hvor Sygdom tyngede haardt, et Barn, Jean, døde som 3-aarig i 1866, og et andet, den 2-aarige Henrik, døde i 1870, men ogsaa det blev overvundet, og skønt de økonomiske Forhold aldrig blev særlig gode, saa traf man som Regel altid Dalgas i straalende Humør. Nævnen, Professor Hjalmar Jensen fortæller i et Interview adskilligt fra Barndomsaarenes Besøg paa »Montana«, der belyser Dalgas som Privatmand. Han fortæller bl. a. saaledes:

»Jeg har aldrig deltaget i de berømte Hede vandringer, men jeg har ofte boet sammen med ham i »Skovbjærg«, som han ejede sammen med min Far og Direktør Holst. »Skovbjærg«, der nu er en stor Plantage, var paa det Tidspunkt kun Hede, og sandede Veje førte op til det lille Hus, hvor vi laa paa Landet. I Huset var indrettet en lille Vinkælder, og den Familie, der for Øjeblikket boede derude, havde Lov til at hjemmsøge Kælderen paa den Betingelse, at Røveren efterlod et lille Vers. Jeg husker, at min Onkel bl. a. indledte et Digt med følgende Verslinier til Direktør Holst, der var ivrig Oldtidssamler:

Desformedelst der ligger en Høj
ude paa Skovbjærg Hede,
og en Kæmpe med al hanses Tøj
vistnok findes dernede —

Slutningen mundede ud i, at Direktøren efter Onkels Mening skulde have Lov til at grave løs i Højen mod til Gengæld at komplettere Vinforsyningen, hvortil Holst ligeledes paa Vers svarede, at han ikke vilde have Katten i Sækken.«

Dalgas holdt for øvrigt meget af at lave Lejligheds-sange, og de var i hvert Fald humørfyldte, selvom de maaske ikke altid havde noget dybere Indhold. Han digtede hver Gang paa samme Melodi: »Peter skød i Barndomsdage —«, som han dels godt kunde lide og dels fandt saa dejlig nem at digte paa. Musik og Sang holdt han meget af, og han kunde godt lide selv at klimpre lidt paa en Guitar.

Han havde ogsaa en anden hobby: Han elskede at spille Croquet, men det var en udtrykkelig Betingelse, at han skulde vinde. Han spillede fortræffeligt, og i den lille grusbelagte Forhave foran »Montana« ud-kæmpedes mangen voldsom Dyst. Han spillede ogsaa gerne Whist, men her gjorde det samme Forhold sig gældende. Han var absolut ikke tilfreds, naar han tabte. Endnu opbevares i Morvilles Familie en Regnskabsbog for Kortspilafiteterne i Viborg mellem Morville og Dalgas. Her var det dog ofte Bezique, de spillede.

Da Datteren Johanne i 1879 var i Rom hos Fasteren Carolina, skriver han til hende om et Skolebal i Aarhus Katedralskole: »Tænk Dig, Din gamle tykke Far dansede det meste af Natten, ja gjorde næsten Furore.« Og hvert Aar, naar Julen nærmede sig, kunde han være helt optaget af Forberedelser til dens Festlighed. Han kunde, som han selv skriver, ved Julefesterne »være med til at sætte Huset paa den anden Ende med Komediespil, Løjer og Langkaal«, — en Gang spillede han saaledes selv Jøden i »Genboerne«,

eller med andre Ord føle sig glad som et Barn. Paa Trappegangen i »Montana« blev der da etableret en Buffet og i Spisesalen blev der danset. Han lavede Smaavers til alle sine Gaver. Den sidste Jul han levede var hans Hustru syg, — baade hun og Husets Pige havde faaet Tyfus — og han stillede da Juletræet saaledes, at naar Døren aabnedes fra Spisestuen til Soveværelset, stod Træet lige overfor den syges Seng. Paa den Maade var han selv lykkelig over at kunne berede hende en Glæde. Han læste gerne op og gjorde det godt, og Vittigheder fortalte han gerne, men han gentog dem for ofte — saa det var ikke altid de gjorde rigtig Lykke.

Han var den første, der indrettede en Sommerbolig i Skaade ved Aarhus, den smukke Natur tiltalte ham stærkt, og Moderen, der engang besøgte Familien derude, troede sig næsten hensat til Skraaningerne ved Neapel. I 1871 mistede han Moderen.

I 1880 fejrede han Sølvbryllup, og det var besluttet, at det skulde fejres i Stilhed. Hele Familien drog den Dag til Himmelbjerget, og mente sig derved vel bjærget, men saadan gik det ikke, Fest blev der alligevel. Da de om Aftenen kom hjem, var Vejen og Villaen smykket med Flag, og en Del Slægtninge og gode Venner ventede paa dem med Lykønskninger og Gaver. Saa kom der Vin og Steg paa Bordet, mere formaaede Huset ikke, men »dejligeres Fest kunde ikke tænkes, thi der var slet ikke andet end Kjærlighed omkring os«, skriver han i et Brev.

Dalgas var en ivrig Læser, men først og fremmest af alt i fremmed og hjemlig Litteratur, der berørte Hedesagen. Hvad han derigennem tilegnede sig, søgte han at omforme til eget Brug, og naar han læste, var det ikke som den Lærde, der gennem Studier kun

søgte Sandheden, men som den praktiske Mand, der søger det, han skal bruge ved sit daglige Arbejde. Havde han Tid til det, fordybde han sig gerne i Holberg, men navnlig yndede han Blicher. En Gang forærede han sin Kone Dickens' samlede Værker i Fødselsdagsgave, fordi han deri havde fundet saa meget, de i Fællesskab kunde glæde sig over.

Overfor Børn i Almindelighed var han meget overbærende og indlod sig gerne med dem. Hans Have med de mange Frugtræer var naturligvis en yndet Jagtmark for Nabolagets Dreng. Da han en Dag kom ud i Haven, hoppede saaledes en Dreng med Lommerne og Blusen stoppet ud med grønne Æbler lige ned i Favnen paa ham, medens 3 brækkede Grene fra et Æbletræ viste, hvorfra han kom. Dalgas forklarede Drengen, at de Æbler havde han endnu ingen Glæde af, de var for grønne, ikke engang Grisene vilde endnu æde dem. »Men,« sagde Dalgas, »hvis Du vil love mig at holde dig fra dem, til de er modne, skal Du faa Lov til at komme og plukke saa mange Du vil.« Og Dalgas holdt Ord; da Æblerne modnedes, inviterede han seks af Nabolagets Dreng og seks Piger ind at plukke Æbler, og ikke nok med det, men de blev ogsaa inviteret paa et veldækket Chokoladebord. I Tilgift fik de lært at bruge en Frugtplukker.

Betegnende var det, at han i Aarhus egentlig slet ikke var nogen kendt Skikkelse, paa Gaderne saas han kun sjældent, og Byens indre Forhold havde ikke hans Interesse. I Aarhus var det Kontoret og Hjemmet, Hedeselskabets Planteskole og hans egen Planteskole, der var Centrene i hans Tanker. Hans egen Planteskole gav ham en nogenlunde regelmæssig, men beskednen Indtægt, som var ham en god Hjælp, og som der var god Brug for.

I sine Erindringer siger han et Sted: »Min Vejtjeneste har siden 1867 heldigvis kun i ringe Grad kunnet udfylde min Tid, men det er dog den, som jeg med Familie har levet af; thi Hedesagen har ikke alene bragt mig Indtægter (undtagen for saa vidt som jeg paa Finansloven er opført med et personligt Tillæg fra Staten lig Forskellen mellem Kaptajns Pension og Kaptajns Gage); men den har endog bragt mig Udgifter, idet jeg har troet at burde anvende min Smule Sparepenge til Fremme af Hedeforetagender, fordi Tale og Skrift kunne være gode nok, men først faa Betydning, naar de ledsages af Handling. Ved disse Foretagender, hvorved jeg i de forløbne Aar har haft en contant Udgift paa 10.140 Kr. eller ca. 400 Kr. aarligt, heri indbefattet samtlige Udgifter og Indtægter i alle Foretagender, ogsaa Planteskolen »Montana«, er jeg bleven Ejer af Hølund Søgaards Plantage og en Fjerdedel af Skovbjærg Plantage. Værdien af disse Ejendomme svarer temmelig nær til mit førnævnte Tilskud til Hedesagen og til Renterne deraf; og jeg ønsker, at mine Børn skulle vide, at jeg intet som helst har tjent ved Hedesagen, og at jeg har betalt de to nævnte Ejendomme med mine Sparepenge.«

*

Dalgas havde én stor Interesse udenfor Hedesagen, nemlig Forsvarssagen. Den politiske Strid om disse Forhold var han derfor meget opmærksom iagttager af. Som gammel Officer og Krigsdeltager var det ham svært at holde sig rolig og paa Afstand. I 1873 lod han sig, dikteret af denne Interesse, opstille som Højres Folketingskandidat i Herningkredsen mod Kredens mangeaarige Folketingsmand P. Nielsen, men medens denne fik 1195 Stemmer, naaede han selv kun 85. I

1875 skrev han en meget varmfølt Artikel »Kunde vi forsvare vort Land?«, som bl. a. medførte, at Christian d. 9. gennem sin Adjudant lod ham meddele, »at Hans Majestæt formener, at Kaptajnen fortjener megen Tak og Paaskønnelse for dette værdifulde Bidrag til at lede til en sund Opfattelse af de Foranstaltninger, som bør træffes for paa bedste Maade at værne vort Fædreland«. Nyrop fremhæver i den Anledning, at Dalgas ved Siden af et organiseret Forsvar troede at kunne sætte sin Lid til noget andet og mere. »Selv mægtige Stater,« skriver Dalgas saaledes i et Brev, »kunne falde til Jorden i en Haandevending, naar Styrelsen fra oven kræver det, thi hvormeget end Smaa-Klogskaben paastaar det modsatte, saa ligger Retten ikke paa nogen Maade i Spydstagen, og i Længden kan intet bestaa, som ikke har Retten paa sin Side.«

I 1876 blev der paa Befæstningssagen udskrevet nye Valg, og Dalgas afløste da General Ankjær som Højres Kandidat i Viborgkredsen. I de forberedende Vælgermøder gik det temmelig haardt til, og ikke mindre livligt var det paa selve Valgdagen, hvor baade Dalgas og hans Modkandidat, Ravn, meget ofte blev afbrudt i deres Taler. Ved Kaaringen blev Dalgas erklæret for valgt, men der blev forlangt skriftlig Afstemning. Ved denne valgtes Dalgas med 582 Stemmer mod Ravns 179, men af Dalgas' Stemmer faldt de 461 i den gamle Højrefæstning, som Viborg By paa den Tid var. I Herningkredsen havde det allerede i 1873 været en Skuffelse, at Dalgas som Hedesagens Førstemand ikke havde været i Stand til at samle flere Stemmer, og i Virkeligheden var Valget i Viborg ham sikkert ogsaa en Skuffelse. Hverken Viborgkredsen eller han selv fik nogen Glæde ud af Rigsdagsmandatet, idet han allerede nogle Maaneder efter igen nedlagde Manda-

tet. Den 17. Oktober indrykkede han i »Viborg Stiftstidende« en Meddelelse til Kredsens Vælgere om, at Omstændigheder, han ikke selv var Herre over, havde tvunget ham til at træde tilbage. Jeg takker, skriver han, for den viste Tillid, som jeg tilsyneladende har skuffet, og beder Dem være forvissat om, at det kun er efter den alvorligste Overbevisning, at jeg har besluttet mig til dette Skridt.

Venstre havde ved Valget erobret endnu 15 Kredse, hvorfor Ministeriet ansaa det for unyttigt paany at føre Forsvarssagen frem. Man har vist Lov at gaa ud fra, at Dalgas da er naaet til, at den Sag, han havde viet sit Liv, Hedesagen, var bedst tjent med, at han holdt sig udenfor den politiske Strid. R. K. Bertelsen, der har skrevet om Viborgkredsens politiske Historie, mener, at man vist ogsaa kan sige, at Dalgas' Evner heller ikke gik i Retning af politisk Arbejde. Han var i god Forstand en folkelig Mand, der vilde tjene sit Folk, men for folkelig Politik, som først Bondevennerne og senere Venstre førte den, havde Dalgas ikke Forstaaelse. Ganske vist, skriver Bertelsen, erklærede Dalgas i en Programtale, før han blev valgt, at »hvad Benævelserne Højremand og Venstremand angik, maatte man for ham kalde ham, hvad man vilde; han vidste, hvad han vilde, støtte Friheden og Grundloven«. Han var ganske vist enig med Ministeriet Estrup i de foreliggende Spørgsmaal om Forsvarssagen, men han vilde staa ubunden, navnlig fordi han ansaa det for nødvendigt og rigtigt at kunne være med til at slutte Forlig. Bertelsen fortæller videre, at Højres Redaktør i Viborg, Wissing, efter Mandatnedlæggelsen oplyste, at Dalgas til ham havde sagt, »at det var ligefrem utaaleligt for ham at sidde i Rigsdagen og være Vidne til Venstres Færd«.

Gang paa Gang mærker man, at Dalgas er en Mand med stærke Synspunkter og dermed ogsaa en Mand, hos hvem Sympatier eller Antipatier var dominerende. Syntes han ikke om et Menneske, viste han det næsten øjeblikkeligt og handlede efter det, selv om han sjældent udtalte sig om det til andre for ikke at skade. Vedkommende kunde jo dog have gode Egenskaber, som det maaske kun var ham selv, der ikke kunde se. Han skriver engang i et Brev, at Kærlighed til Menneskene er det stærkeste Vaaben af alle, og det er givet, at han altid bestræbte sig paa at leve sit Liv efter dette Synspunkt.

Men vandt et Menneske hans Venskab og Tillid, kunde vedkommende trygt regne med ham. Det store hos ham var vel nok, at i hans Bedømmelse af Mennesker, var det Manden selv og ikke hans eventuelle Eksamen eller Stilling, han bedømte, for ham var det Evnerne og Viljen til at udrette noget, der var det afgørende. Det er derfor ogsaa Mænd af de mest vidt forskellige Oprindelser, han knyttede til sig, og var de saa i Stand til det, han ventede af dem, fik de ogsaa selv Lov til at skabe sig Stillinger, der kom til at betyde noget. Det var da heller ikke uforstaaeligt, at hans Medarbejdere elskede ham, selvom de ogsaa frygtede ham. Det var store Festdage baade for ham selv og den efterhaanden talrige Funktionærstab, naar de ved sjældne Lejligheder kunde samles om ham i Aarhus, hvor flere af dem jo havde haft deres Gang helt fra Hedeselskabets første Tid, deriblandt særlig Skovrider Fritz og Ingeniør Brønsted.

Et fremtrædende Træk hos ham var hans dybe Religiøsitet, som dog ikke til daglig gav sig synligt Udtryk. Nogen bestemt kirkelig Retning var han ikke tilknyttet. Selv lod han undertiden forstaa, at den fana-

tiske Tilbedelse af Grundtvig, han havde haft saa stærkt for Øje i sine yngre Dage, hvor Søsteren Fru Maribo var med i Kredsen af »gamle Damer« med Enkedronningen i Spidsen omkring Grundtvig, havde gjort ham nærmest led ved alt det som han syntes altfor opstyltede, men Bekendtskabet i 80'erne med Ludvig Schrøder førte ham paany tilbage til en mere levende Forstaaelse af det egentlige i Grundtvigs Tanker, som han ellers havde ment, at han forlængst var vokset fra, og bibragte ham en varm Følelse for den grundtvigske Kirkeretning.

Hans Religiositet var for ham noget yderst personligt, en Overbevisning saa dybtgaaende, at den prægede hele hans Liv. For ham var Troen paa en Gud, der raader for alt, saa inderlig og urokkelig, at den altid var den sikre Tilflugt for ham i baade de gode og de onde Dage. Hans Svingersøn, Pastor Langballe, fortæller om en eneste Gang, hvor han lod falde en Ytring om den officielle Religion: »Hvad der tales om i Kirken,« sagde Dalgas, »det troer jeg maaske ikke paa just paa samme Maade, som det bliver sagt, men respektere det — det gør jeg s'gu!«

Et stort Antal Breve vidner om dette, og han kan ikke alvorligt nok lægge sine Børn den samme Tro paa Sinde. Der er ingen Tvivl om, at hans Guds frygt og Tillid til en alt ordnende Haand fra oven ikke var bundet til bestemte Former eller Dogmer. Den var bygget op i hans eget inderste og lige saa naturlig for ham at tro paa som det, at han overhovedet selv var til. Et Vidnesbyrd herom er de sidste Linier i hans Erindringer, hvor han skriver: »Det højeste i Himlen og paa Jorden er Sandheden, Grundkjærnen i alle Religioner og i alle Menneskers Religion, den er vanskelig at finde, men noget af den kan vi Mennesker faa

at skue, saavidt som vi er skabte i Guds Billede; og naar vi stræbe alvorligt og grundigt efter at kende Sandheden, ville vi blive lykkelige ved de Sandhedskorn, som vi finde.«

Kort før sin Død kaldte han en af sine Sønner til sig og udtalte for ham, at han nu var i Overensstemmelse med den kristne Tro, saaledes som den forstaaes i den reformerte Kirke.

*

I 1891 kunde Hedeselskabet fejre sit 25-Aars Jubilæum, og det kom naturligvis til i særlig Grad at samle Opmærksomheden om Dalgas, selv om han gjorde alt for at undgaa det. Al Form for offentlig Omtale var ham direkte imod, for ham havde Personen — ogsaa naar det som her var ham selv det gjaldt — intet at sige i Sammenligning med Sagen. Det var den, det drejede sig om frem for alt. Under Festlighederne omkring Jubilæet søgte han da ogsaa Gang paa Gang at vende al Hyldest saadan, at det blev til Fremme for hans elskede Hedesag.

I 1887 havde der været Forslag om at rejse et Monument for ham, men Pengene dertil fik han anvendt til en Plantage i Stedet, Plantagen Dalgas mellem Viborg og Skive. »De Mennesker maa jo raade over nogle Penge,« sagde han, da Forslaget fremkom, »de maa bruges til en Plantage«; og saadan blev det.

Den 28. Marts var det planlagt kun at fejre Dagen ved Udsendelse af et lille Skrift paa godt en Snes Sider, hvori først og fremmest benyttedes Lejligheden til at give Offentligheden en ny Opsang til at gaa med i Arbejdet. Den 15. Juli, ved Repræsentantskabsmødet, skulde den egentlige Fest derimod holdes med Afsløring af en lille, beskeden Mindsten paa Hjortsballehøje.

I Anledning af Jubilæet var der fremkommet Forslag om at lade ham male til Frederiksborgmuseet, men det sagde han bestemt Nej til, idet han ikke syntes, at han var værdig til en saadan Ære. Og paa Jubilæumsdagen havde han egentlig tænkt sig, at det skulde have været en almindelig Kontordag. Men det blev helt anderledes.

Aarhus Bys Borgere og Aarhus Presse gjorde det til en Festdag for hele Jylland. Der strømmede imod ham en saadan Hjertelighed og en saadan Varme, at han maatte give op. Dagen begyndte med Musik, og en Mængde Gratulanter meldte sig, baade officielle og private. Fra hele Landet gav Jubilæet Genlyd i Hilsner, og i Virkeligheden blev Selskabets Jubilæum i første Række et Jubilæum af ganske usædvanlig Karakter for ham selv. Byen fejrede ham om Aftenen ved en stor Middag paa Hotel Royal, hvor alt, hvad der betød noget, var samlet, og en Mængde smukke og følte Ord blev talt.

Dalgas glædede sig over det, var inderlig glad, som han selv siger det i et Brev, men mest glædede det ham vistnok, at Dagen gav Anledning til meget rige Gaver til Hedesagens Fremme, ca. 27.000 Kr.

Jubilæumsdagen blev dog kun et Forspil, idet der fulgte en Række Jubilæumsfester ud over hele Jylland, hvor Dalgas alle Steder var det fejrede Midtpunkt.

Festerne ved Hjortsballehøjene blev de mest bemærkelsesværdige. Trods Regnvejrr — baade i 1891 og i 1916 regnede det ved Jubilæerne, og selv i 1941 slap man ikke 75 Aars-Jubilæet igennem uden Regn — samledes baade d. 9. og d. 15. Juli Mennesker fra nær og fjern i Tusinder for at sige Dalgas Tak. »Hedens Ven og Velgører« fik den 9. Juli paa Hjortsballehøjene overrakt et stort Maleri af et Parti ved Birkebæk, som

C. Schmidt-Phiseldeck havde malet, og hvortil Midlerne var indsamlet i Smaabidrag blandt Hammerum Herreds Beboere. Dalgas talte om Udviklingen gennem de 25 Aar, og ved Afslutningen paa Høgildgaard rettede han en bevæget Tak til Hedeboerne.

Om Festen d. 15. Juli fortæller Nyrop:

»Onsdag d. 15. Juli om Eftermiddagen begyndte Gæsterne at komme til Hedens nye store By, det flag-smykkede Herning, Indenrigsminister Ingerslev, Folketingets og Landstingets Formænd, Statsrevisor Høgsbro og Advokat Liebe, forskellige Rigsdagsmænd, Jyllands Amtmænd m. fl.. Klokken 7 næste Morgen mødte 70 Vogne fra By og Land, Musikeren spillede, Gæsterne placeredes, og saa kørte Toget med Indenrigsministeren, Amtmanden over Ringkøbing Amt og Dalgas i den førende Vogn ind gennem Knudmose Syd for Herning, Rind og Kidderis Plantager til Høgildgaard, hvor der gjordes et kort Ophold, og saa til Birkebæk, hvor der i et stort Telt spistes Frokost, hvorpaa det gik videre gennem Provsthusets Have og Harreskov Plantage til Hjortsballehøjene. Ved Foden af dem var den i 1889 vedtagne Mindesten rejst med Indskriften: »Det danske Hedeselskab, stiftet den 28. Marts 1866, rejste denne Sten i 1891«; her gav Dalgas en Fremstilling af den fra Hjortsballehøjene begyndte Plantningskamp og dens store Resultater, han talte væsentligt som han havde talt paa det samme Sted den 9. Juli. Saa gik Toget tilbage til Herning, til Festmiddagen dér Kl. 6, ved hvilken Repræsentantskabets Formand, Etatsraad Bruun, præsiderede, og som bandt Deltagerne paa femte Time.

I den nye Bys nyeste Hotel kunde der godt serveres for det talrige Selskab med dets ikke mindre end 256 Deltagere. Alt var fortræffeligt, kun gik maaske Op-

vartningen lidt sindigt, men det var dog ikke denne Omstændighed, der trak Maaltidet saa længe ud, men de mange fortræffelige Taler. De politiske Partier stod paa den Tid skarpt overfor hinanden, Visnepolitiken mod den estrupske Regering, men Hedeselskabet var neutralt Land, og Indenrigsministeren høstede Bifald fra alle Sider, da han udbragte dets Skaal. Selskabet, sagde han, havde forstaaet at vinde Tillid, det havde fremkaldt Samdrægtighed, skabt Samfundsaaend og Disciplin, men derfor var der heller ikke fra det fremkommet nogen vel grundet Bevillingsbegæring, uden at den var blevet modtaget med Velvilje af alle Lovgivningsmagtens Faktorer. Endnu større Bifald høstede dog Advokat Liebe, da han i en af dyb Følelse bevæget Tale efter Opfordring af Statsrevisor Høgsbro paa baade Folketingets og Landstingets Vegne takkede for en Skaal for Rigsdagen. Fra Hjortsballehøjene havde han med Glæde set ud over Hedeselskabets lykkelige Arbejde, der fra en lille Begyndelse var blevet en stor Sag, fordi det var baaret af Enighed og Energi; idet han derpaa ønskede, at alle Rigsdagens Medlemmer kunde have været til Stede ved denne Lejlighed, udtalte han et levende Haab om, at Hedeselskabet og dets Arbejde maatte være et Spejlbillede for vort Folk.

Det var ogsaa en smuk Episode, da Ludvig Schrøder i varme Ord hyldede Selskabets gavmilde Velgører Generalkonsul Pontoppidan — hans Liv var et forunderligt Eventyr, hvad der ogsaa kunde siges om Hedeselskabets eget Liv — og den gamle Hædersmand derpaa takkede i en dybt bevæget, elskelig, lille Tale. Det var dernæst af Betydning, at Kammerherre P. E. Müller, da den jyske Overførster A. E. D. Bruun var forhindret i at være tilstede, som Svar paa en Skaal

for Forstvæsenet, bragte en Tak til Hedeselskabet for den Støtte, det havde ydet det danske Skovbrug. Men stærkest slog dog Bordets omtrent sidste Taler, Amtmand, Kammerherre Bille an, da han gjorde gældende, at Selskabet egentlig havde baaret sig ad som dem, der vilde spille Hamlet uden Hamlet. Der var udbragt en Mængde Skaaler, bl. a. for Hedeselskabets Bestyrelse, men Dalgas var ikke blevet nævnt, skønt hans store Evner bl. a. i Retning af at fremkalde Disciplin ogsaa mærkedes ved dette mere end fire Timers Maaltid, hvor alt fulgtes med stadig usvækket Opmærksomhed. Det var sagt i Spøg, men saa slog Taleren over i Alvor, idet han udtalte, at han maatte regne Dagen for en særlig lykkelig Dag, thi den havde klart godtgjort, at der endnu i vort Folk kunde regnes med virksomt Liv; vi tør trods alt tro paa en Fremtid, naar vi ser paa Hedeselskabets Gerning, og denne Gerning er særlig baaren af Enrico Dalgas' stærke Haand, lyse Hoved, faste Villie og varme Hjærte. Billes Skaal for Dalgas blev Festens Højdepunkt.«

Det var selvfølgelig Hedeselskabets Fremtid, Dalgas tænkte paa, da han takkede for den for ham udbragte Skaal og sagde, at hvad der var sket i Hedesagen, var sket i Kærlighed til Fædrelandet og Næsten; der tilkom ikke ham nogen Ære herfor. Det stammede fra oven, men derfor var det ogsaa hans Haab, at Sagen, naar han gik bort, vilde blive taget op af andre, saaledes at den samme Kærlighedens Streng stadig vilde blive anslaaet.

De mange Fester morede vist ikke hele Tiden Dalgas, men han tog dem med for Hedesagens Skyld. Til Referatet fra d. 9. Juli til »Hedeselskabets Tidsskrift« benyttede han et Referat i Herning Folkeblad, men rettede konsekvent, hvor det var muligt, »Dalgas« til

Hedeselskabet. Da de forenede Landboforeninger festede paa Vennelyst, mødte han saaledes som Foredragsholder i daglig Dragt med en Skovblomst i Knap-hullet, og da der ved det derpaa følgende Festmaaltid blev talt begejstret for ham, takkede han kort med at udtale et Haab om, at den tilstedeværende Indenrigsminister nu vilde tillægge hans Anbefaling for et voksende Tilskud til Hedeselskabet forøget Vægt; han drak paa et større Tilskud. Det var ogsaa ved den Lejlighed, at han om en Artikel i et Aarhusblad om ham selv sagde: »Gudbevares, den er saamænd rigtig rar for mig personlig, men Hedesagen handler den ikke om, og den skaffer os ikke to nye Medlemmer.«

Selv omtaler han i sine Erindringer Jubilæet med følgende Ord: »Alt dette er jo ligefrem overvældende, og skønt jeg er mig bevidst at have gjort alt muligt for ikke at træde frem og for at undgaa den megen Virak, saa har jeg dog været nødt til at tage imod den og takke for den. Da jeg helst ønsker at leve i Stilhed og at arbejde, har Jubilæet derfor været alt andet end en Fest for mig personlig; men det er soleklart, at det har gavnet Hedeselskabet overmaade meget, at dettes Stilling i Samfundet nu er langt mere sikker end tidligere, og at vore mange Funktionærers Fremtid derved er blevet sikret. Jeg er derfor opfyldt af Taknemmelighed mod ham deroppe, som har styret det saaledes, at den rejste Bygning har faaet et godt Fodfæste; og da jeg meget godt ved, at mine Evner m. m. aldeles ikke staar i Forhold til al den Stads, der gøres af mig, men at dette maa tilskrives dels gunstige Omstændigheder og dels Nutidens Hang til at trække Personerne frem, saa ønsker jeg inderligt, at min Stræben efter at være beskeden og tilbageholdende maa i de Aar, jeg har tilbage at leve, være stærkere end Publi-

kums Stræben efter at gøre mig indbildsk. Eet har jeg i disse Dage erfaret, nemlig, at det ikke er let for noget Menneske at modtage Ros, navnlig i overvættets Mængde, og at man derfor ikke bør dømme de højtstillede Personer haardt, som stadig er Genstand for Sligt, og som deraf tager Skade.«

I de følgende Aar er Dalgas i stigende Grad en af Nationens Store. Fra alle Sider ses der op til ham, han raadspørges i en Mængde Spørgsmaal, og han selv arbejder ufortrødent videre. Den første Ferie, han havde haft i sit Liv, havde han omkring Jubilæet, og det var endda kun nogle faa Dage.

Det er fortsat Plantningssagen, der er hans stadige Tanke, men endnu mere tydeligt tegner det sig for ham, at det er Midlet og ikke Maalet. Den 18. Juni skriver han i et Brev saaledes: »Enhver Ven af Hedsagen er velkommen hos os, og det vilde maaske interessere Dem at erfare, at Plantningssagen ikke er Hovedsagen, men Hovedmidlet til at kurere Jyllands Indre, ligesom det vilde interessere os at paavise Dem dette.« Nye Problemer maa stadig tages op, nu begynder bl. a. Spørgsmaalet at melde sig om Driften af de allerede store og stærkt voksende Plantager. Udhugning, Vedligeholdelse, Nyplantninger, — det er helt nye Opgaver, der presser paa, og de volder ham mange Bekymringer.

I 1888 er der paa den store Udstilling i København udstillet et almindeligt Bord, men det er et Bord, der er lavet af Planker, skaaret ud af en Bjergfyrstamme, og saaledes af en særegen Betydning. Det lille uanselige Bord betyder en Omvæltning til noget helt nyt.

Selv føler han, at han er ved at blive gammel, at han ikke som tidligere kan taale Vind og Vejrlig, og maaske derfor snart kan blive tvungen til at holde op.

Det, det gælder om for ham, er at sikre Fremtiden for den Bygning, han har rejst. Paa forskellig Maade arbejder han hen imod dette, navnlig ved at søge Statens Tilskud og Hjælp fastlagt i bestemte Rammer. Staten er allerede sidst i 80'erne blevet gjort til Hedeselskabets Arvtager, hvis det ønsker at opløse sig. Iøvrigt er han af den Mening, at det vil være naturligt, om Staten før eller senere overtager Hedeselskabet for derved at faa alt Plantningsarbejde samlet i een Haand.

Dalgas kan ikke foretage sig ret meget, uden at der bliver lagt Mærke til det. »Saadan har Dalgas sagt!« bliver et Slagord i Hedeegnene, og Sagnene og Historierne om ham begynder at danne sig. Hele den voldsomme Udvikling i Hedeegnene faar sit nationale Samlingsmærke i ham, vel nok fordi han aldrig havde lovet mere, end han havde holdt. »Han skuffede aldrig«, sagde en Hedebonde engang om ham, »han var altid den samme!«

Det er vist ogsaa i disse Aar, at man begynder at tillægge ham Udtrykket: »Hvad udad tabes, skal indad vindes«. Men Dalgas har, — hvad der menes at være fuld Enstemmighed om — aldrig nogensinde selv brugt det Udtryk. Udtrykket er oprindeligt brugt af Digteren N. P. Holst i en Kantate og blev derefter Motto for den store Industriudstilling i København 1872 i denne Form:

»For hvert et Tab Erstatning findes,
hvad udad tabes, det skal indad vindes.«

Men Udtrykket er mere end noget andet rammende for den Gerning, som Dalgas øvede, saa der er i Virkeligheden noget forstaaeligt og smukt i, at Tiden har tillagt ham Fadderskabet til Ord, hvor han var det til Gerning.

Det er nu gaaet, som C. F. Carstens efterlyste det i »Fædrelandet« saa tidligt som d. 21. Januar 1840, hvor han skriver: Hensigten maa være at naa det herlige Maal at faa udslettet det danske Lands store Skamplet, den jyske Hede. Vi maa ikke tabe dette Maal af Øje, eller opgive en Plan, hvis rette Udførelse maatte bringe Landet Held; men at tænke paa, at roe Baadene mod den stride Strøm med de bare Hænder, skulle vi vel lade være. Der maa Aarer til og en kraftig, kyndig Styrer. Saavel Maalet som Midlet, ej skye Arbejde og den fornødne Udgift, maa med besindig Rolighed og kyndig Indsigt stadigen haves for Øje. Vide vi dog alle, at halve Forholdsregler baade til intet.«

Dalgas er blevet den kraftige og kyndige Styrer, som Carstens efterlyste.

Hvor enkelt og simpelt tegner han ikke Hedeselskabets Virksomhed i følgende Linier:

»Et af Glanspunkterne i vor Hedevirksomhed, det er det, at den har skaffet os Arbejdere en stor Mængde Venner, men ingen Fjender. Trods den ulykkelige politiske Strid i Landet har vort Selskab vundet stærk Tilslutning fra begge Parter, og ved alle Slags Hedeforetagender er Højre og Venstre kommet fortræffeligt ud af det sammen. Jeg ved, at jeg har gjort mit Bedste for at fremme denne gode Aand, og at den for en ikke ringe Del er Skyld i, at Hedeselskabet har vundet saa stor en Tilslutning. Saalænge denne fredelige, velvillige, patriotiske Aand gennemsyrrer Selskabet, saalænge Personalet er grebet af Begejstring for sit store og smukke Kald, grebet af det, som Goldschmidt kalder Shckina, og som betyder Guds Aande — og saalænge Egoismen holdes fjernt fra Selskabet som en væmmelig Pestbyld, vil Selskabet sikkert blive ved at vokse og virke til Gavn for vort Land.«

Dalgas havde en ejendommelig Lykke til at holde sig fri for Egoisme, for Søgen efter egen Fordel, egen Ære og egen Magt — det var ingen af hans Samtid i Tvivl om. »Den saakaldte Lykke har jeg aldrig søgt,« — skriver han selv, »— og jeg har overhovedet ikke søgt om nogen Begunstigelse, idet jeg mærkeligt nok stadig har fundet, at jeg og mine havde det godt nok. Først nu, efter at jeg er blevet gammel, har jeg opdaget, at jeg, uden selv at vide det, har hørt til de lykkelige, som er tilfreds med Livet, fordi de heldigvis har Øje for dettes lyse Sider, og især Øje for, at Arbejdet er en Velsignelse og i høj Grad forædlende, naar det gøres med Lyst og Interesse.«

Et andet Sted siger han, at alt Arbejde er faldet ham mærkeligt let, men at dette nok skyldes, at man vanskeligt finder en Virksomhed, der indeholder saa meget interessant og vækkende som Hedesagen, hvorfor det meget Arbejde, han har udrettet, kun har været ham een eneste rig Nydelse. Dette falder godt i Traad med den lidenskabelige Flid, der blev ved at præge ham hele Livet, overtydet som han var om, at hvad enten Livet blev kort eller langt, blev det dog kort nok for hans Gerning.

Selv har han saaledes følt, at Alderen havde meldt sig, men ingen anden havde Følelsen af, at der endnu kun var tilstaaet ham faa Aar at leve i. Han havde tidligt været plaget af Gigt, og i 1880 havde han været i Carlsbad for at komme af med sin »Astma og andre Onder«. I de senere Aar havde han maattet bruge Brillen, og Tænderne havde ligeledes svigtet ham, saa han havde maattet anskaffe sig forlorne Tænder, som voldte ham mange Kvaler, fordi de ikke passede ham. Men han holdt vedblivende tappert ud.

Endnu da Mindesmærket for Hedesagen blev afslø-

ret paa »Rishøj« i Plantagen Dalgas i 1893, kan han, da han forud besøgte Stedet med den unge Arkitekt Martin Borch, gaa denne træet i Lyngen. Det er ved Mindesmærkeafsløringen, da Højesteretsadvokat Liebe udbringer en Skaal for Dalgas, at Dalgas takker med en Skaal for Morville, der i over 40 Aar havde ledet saa godt som alle Plantninger omkring Viborg og givet ham selv den første Impuls til at arbejde for Hedesagen.

I December 1893 døde hans trofaste Medarbejder Ingeniør Brønsted, og i Februar 1894 døde en anden god Ven og Kampfælle, Oberst Myhre, der havde været med i Arbejdet for Plantningssagen helt fra 1866. Begge Dødsfald tog meget stærkt paa ham. Endnu kan han dog diskutere store Problemer med Ild og Glød, men Kræfterne slaar ikke mere til.

Fra Januar er han jævnlig syg, skiftes til at være oppe og gaa til Sengs. Det er tilsyneladende Influenza, men det viser sig hurtigt at være noget meget mere alvorligt, man mente en voksende Byld paa Hjernen.

Den 1. April skriver Fru Dalgas til Husets gamle Ven, Baneingeniør Holten: »At min Mand tilsidst har maattet bukke under for det Kæmpearbejde, han selv har paalagt sig, har vist Ingen kunnet forundre sig over. Svagheden begyndte allerede efter Nytaar ved Brønstedes Død, men den skrider hurtigere og hurtigere frem. Hukommelsen har næsten ganske tabt sig, saa at han, hvis kraftige Røst man hørte overalt i Huset, nu kun hvisker sit Ja eller Nej. Den højre Haand kan ikke bruges.« Han laa stille hen. En af de sidste Dage, han levede, kom hans Kolleger i Bestyrelsen Mourier Petersen og Morville til hans Seng, hvad han synligt blev glad for, og Morville skriver senere om Besøget hos den Mand, der i mange Aar var hans bed-

ste og kæreste Ven: »Jeg vilde ikke for aldrig (det) have savnet det Billede, jeg da fik af ham, han saa saa kærligt paa mig, at det stedse vil staa for mig som et kært Minde.«

Langsomt, men sikkert aftog Kræfterne Dag for Dag. Alle forstod, at nu havde han arbejdet sig træt, at nu trængte han til Hvile, Hukommelsen svækkedes, det blev ham umuligt at fastholde Tankerne. Pastor Langballe siger herom: »Han forstod ogsaa straks, at nu maatte han »træde af«. Som gammel Militær gjorde han det uden at kny. Snart lammedes hans højre Haand, saa hans Tunge. Alene hans store blaa Øjne talte. Det var, som Gud i disse Dage vilde minde alle dem, som havde set op til ham, om, at Haand og Tunge, Kraft og Dygtighed, alt var Gaver fra ham.«

Mandag d. 16. April lukkede Dalgas sine Øjne for sidste Gang, — en stor og ædel Sjæl forlod denne Verden.

Meddelelsen om Dalgas' Død blev Signal til en Landesorg, der gjorde det klart for alle, som maaske ikke før havde forstaaet det fuldt ud, hvad Dalgas var blevet i Nationens Bevidsthed. Det var Hedens Konge, en af Landets største Sønner, der var død.

Alle Bladene bragte Dødsfaldet i Bladets ledende Artikel. Dagen efter mindedes han i begge Rigsdagens Ting. Landstingets Formand udtalte, at Dalgas ikke alene havde forædlet Jorden, men ogsaa dens Befolkning.

Af de mange Mindeord, der blev talt og skrevet i den nærmeste Tid, fremgik det klart, at alle mødtes i en fælles knugende Følelse af, at Landet havde mistet en af sine bedste Sønner, at Navnet Dalgas nu tilhørte Historien, men de er ogsaa fælles i en enstemmig Hyl-

dest til det, han havde naaet at udrette i sit daadrige Liv.

Begravelsen fra Aarhus Domkirke d. 23. April 1894 blev da ogsaa en enstemmig Manifestation. Alle Lag af Folket, fra Kongens Repræsentant til vadmelsklædte Hedeboender, saas i Følget, da Domkirkens Klokker kaldte sammen til den sidste Højtidelighed om den Mand, Nationen havde faaet saa kær. Tusinder af Mennesker samledes om Baaren, over hvilken der blev talt ud fra Ordene: »Et lykkeligt Liv varer et vist Antal Dage, men et godt Navn varer evindeligt«. Ved Graven talte bl. a. Ludvig Schrøder, der sluttede sin Tale med: »Lad det smukke menneskelige Forbillede paa et selvforægtende Menneskeliv, som vi har set hos Dalgas, staa vinkende og kaldende for os og Efterslægten.«

Ud over Jylland blev der i de følgende Aar rejst en Række store og smaa Mindesmærker for Dalgas. Ingen anden Enkeltmand er der vel rejst saa mange for som for ham. Alle Steder var det det jævne Folk, der rejste disse Minder i taknemmelig Erindring. I Plantager og i Anlæg, i Hedens Byer, i Aarhus, i Hjørring staa disse store og smaa Stene som et Vidnesbyrd om en dansk Mands Stordaad, øvet i Kamp for Idealet, hvorved han selv blev Idealet for andre.

En Række Digtere og Tankens Stormænd har skrevet smukke Strofer til hans Hyldest: Thor Lange, Drachmann, Uffe Birkedal, Otto C. Fønss, Skjoldborg, Malling, men den smukkeste Hyldest til hans Minde er dog gemt i de Tusinder af Hedeboeres Hjerter.

Endnu er det vel saadan, at det Billede, man hyppigst ser paa Væggen i de vest- og midtjydske Hede-hjem, er Billedet af Dalgas — skønt der er gaaet næsten 50 Aar efter hans Død.

I Dag er langt over 100.000 Hektar af Jyllands tidligere Hedejorder susende Naaleskov, Frugter af hans Arbejde. Kunde han selv se det, vilde han undres, men han vilde hurtigt tage sig sammen og paany pege fremad mod det, der endnu mangler.

INDHOLD

1. Kap.: <i>Slægt og Ungdom</i>	7
2. Kap.: <i>Manddomsgerningen forberedes</i>	47
3. Kap.: <i>De første Kampaar</i>	87
4. Kap.: <i>Hans Livssag</i>	127
5. Kap.: <i>Den helstøbte Vilje</i>	163
6. Kap.: <i>Medens Aarene gik</i>	187
7. Kap.: <i>De sidste Aar</i>	200

DYVALJEPPESSENS BOGTRYKKERI
AKTIESELSKAB KØBENHAVN K